

ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

На правах рукопису

УДК 338.1:633.1

ЛЕЩИК Ірина Богданівна

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В ЗЕРНОПРОДУКТОВОМУ
ПІДКОМПЛЕКСІ АПК**

Спеціальність 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Науковий керівник:

**Стельмашук Антон Михайлович,
доктор економічних наук, професор**

Тернопіль – 2004

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА.....	9
1.1. Сутність ефективності виробництва та організаційно-економічні передумови її підвищення.....	9
1.2. Методологічні основи дослідження й оцінення факторів підвищення ефективності виробництва в зернопродуктовому підкомплексі АПК....	26
Висновки до розділу 1.....	46
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В РЕГІОНАЛЬНОМУ ЗЕРНОПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ АПК.....	48
2.1. Економічне оцінення структури та природно-економічних умов розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК.....	48
2.2. Стан реформування підприємств та створення ринкової інфраструктури у зернопродуктовому підкомплексі.....	64
2.3. Рівень ефективності виробництва зерна.....	79
2.4. Економічна оцінка ефективності переробки зерна.....	100
Висновки до розділу 2.....	119
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В ЗЕРНОПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ.....	122
3.1. Інвестиційне забезпечення розвитку зернопродуктового підкомплексу....	122
3.2. Маркетингова діяльність як механізм стимулювання ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу.....	136
3.3. Удосконалення механізму міжгалузевих економічних зв'язків та поглиблення інтеграційних процесів у зернопродуктовому підкомплексі АПК.....	147
3.4. Оптимізація структури виробництва в зернопродуктовому підкомплексі.....	165
Висновки до розділу 3.....	174
ВИСНОВКИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	178
ДОДАТКИ.....	193

ВСТУП

Актуальність теми. Реформування зернопродуктового підкомплексу в умовах ринкової трансформації національної економіки спрямоване на вирішення завдань продовольчого забезпечення країни та подолання кризових явищ, що охопили усі сфери АПК. У зв'язку з цим, нестабільність розвитку та спад ефективності виробництва у зерновій галузі, значні коливання валових зборів зерна по роках є проблемами, подолання яких вимагає здійснення комплексу заходів організаційно-економічного характеру. Комплексного підходу до вирішення вимагають питання врегулювання взаємовідносин між виробниками зерна, заготівельно-збутовими, переробними підприємствами, починаючи від підтримки рівноваги між попитом і пропозицією шляхом резервних, інтервенційних, заготівельних і регіональних закупок, гарантії збуту через прозорі процедури продажу й за об'єктивними цінами та закінчуючи створенням регульованого ринку зерна і продуктів його переробки, що значною мірою визначають ефективність діяльності зернопродуктової ланки АПК. Системний аналіз ефективності функціонування зернопродуктового підкомплексу свідчить про наявність проблем дестабілізації виробництва у зерновій галузі, формування та забезпечення послідовного становлення паритетних і взаємовигідних економічних відносин між різними його складовими, що вимагають раціонального їх вирішення.

Дослідженням теоретичних аспектів ефективності виробництва займалися багато вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, Доманчук Д.П., Дудар Т.Г., Дусановський С.Л., Омаров А.М., Пасхавер А.Й., Поплавський В.Г., Шафронов А.Д., Яремчук І.Г та ін. Питання організаційно-економічних засад підвищення ефективності функціонування продуктових підкомплексів АПК висвітлені у наукових працях дослідників: Андрійчука В.Г., Балабанова Г.В., Коденської М.Ю., Лукінова І.І., Стельмашука А.М., Черняка В.Т., Шпичака О.М., які зробили значний вклад у вирішення даної проблеми. Теоретичні дослідження та практичні розробки щодо ефективності виробництва та стратегічних аспектів реформування зернопродуктового підкомплексу знайшли відображення у наукових працях Бакая С.С., Бойка В.І., Лобаса Н.Г., Руснака П.П., Саблука П.Т., Худолій Л.М., Черевка Г.В. та ін.

Однак, деякі важливі аспекти формування стабільного та ефективного розвитку регіонального зернопродуктового підкомплексу ще не отримали належного висвітлення. Подальшого дослідження потребують питання, пов'язані з створенням організаційних та економічних умов конкурентоспроможного виробництва і становленням ефективного ринкового механізму економічних відносин між виробниками зернової продукції та її переробниками. Наявність розбіжностей у теоретичних і практичних підходах до вирішення даної проблеми зумовлює її дискусійний характер та визначає актуальність теми, мету, завдання й структуру дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з виконанням наукових досліджень, проведених на кафедрі аграрного бізнесу згідно плану науково-дослідної роботи Тернопільської академії народного господарства і належить до держбюджетної теми: “Розробка організаційно-технологічних та фінансово-економічних засад раціонального розвитку та ефективного функціонування підприємницьких структур АПК в умовах становлення ринкових відносин” (номер державної реєстрації – 0101U002360). Особисто автором виконано підрозділ “Економічна діагностика та оцінка рівня ефективності функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК”.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні організаційно-економічних засад підвищення ефективності функціонування зернопродуктового підкомплексу. Для реалізації вказаної мети у дисертації було визначено та вирішено такі завдання:

- дослідити й систематизувати теоретико-методологічні засади сутності ефективності з метою удосконалення методики її оцінення щодо зернопродуктового підкомплексу АПК в умовах формування ринкового середовища;
- розробити структурно-логічну модель зернопродуктового підкомплексу АПК;
- виявити особливості розвитку зернопродуктового підкомплексу регіону як сукупності чинників, що визначають умови ефективності його функціонування;
- провести аналіз фінансового стану та оцінення загрози настання банкрутства зернопереробних підприємств як мікроодиниць, що визначають ефективність функціонування зернопродуктового підкомплексу в цілому;

- обґрунтувати механізм поєднання інтересів партнерів зернопродуктового підкомплексу та оптимізації їх взаємовідносин;
- обґрунтувати раціональні параметри формування обсягів продовольчого зерна для забезпечення потреби регіону з врахуванням його специфіки.

Об'єктом дослідження є система економічних процесів і відносин, що формують ефективність виробничо-економічної діяльності суб'єктів господарювання у зернопродуктовому підкомплексі АПК.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти підвищення ефективності виробництва у зернопродуктовому підкомплексі АПК.

Методи дослідження. Методологічною та теоретичною основами дослідження стали діалектичний метод пізнання і системний підхід до вивчення економічних проблем, що виникають у процесі виробництва, зберігання, переробки та реалізації зерна, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, законодавчі та інші нормативні документи з питань розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК.

У дисертаційній роботі застосовувалися такі методи економічних досліджень: абстрактно-логічний (для виявлення закономірності розвитку процесів, явищ та тенденцій функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК); монографічний (для дослідження теоретико-методологічних основ й оцінення факторів підвищення ефективності виробництва); статистично-економічний та експертних оцінок (для оцінення ресурсного потенціалу, аналізу й оцінки кількісних та якісних показників сучасного стану розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК). Зокрема, метод статистичних групувань застосовувався для встановлення масштабів залежності продуктивності праці та кінцевих показників господарювання від рівня урожайності зернової продукції; метод порівняння – для оцінювання ефективності господарювання підприємств-виробників зерна, хлібоприймальних та зернопереробних господарств за видами їх економічної діяльності в динаміці за ряд років; метод середніх та відносних величин (для визначення показників економічної ефективності підприємств); економіко-математичний (для розробки моделі оптимізації структури виробництва у зернопродуктовому підкомплексі АПК); розрахунково-конструктивний та балансовий методи (для визначення потреби населення регіону в продовольчому

зерні на перспективу); кореляційно-регресивне моделювання (для вимірювання тісноти зв'язку між показниками обсягу виробництва зерна, його собівартості та трудомісткості); та інші, які використовувалися при прогнозуванні подальшого розвитку агропромислового виробництва.

Інформаційною базою дослідження стали праці провідних вітчизняних та зарубіжних науковців з питань агропромислового виробництва, чинне аграрне законодавство. В ході дослідження автором використано значний обсяг статистичної інформації, аналітичних та звітних матеріалів Міністерства статистики, Міністерства аграрної політики України, Національного наукового центру "Інституту аграрної економіки", показники первинних документів господарств і підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні та вирішенні комплексу питань, пов'язаних з організаційно-економічними засадами формування і ефективного розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК. При виконанні досліджень отримано такі результати, що містять наукову новизну:

- поглиблено теоретико-методологічні аспекти визначення сутності ефективності, зокрема, розроблено систему її критеріїв, факторів, показників і форм прояву у зернопродуктовому підкомплексі АПК в сучасних економічних реаліях, що на відміну від існуючих підходів дозволяє комплексно враховувати співіснування різних форм власності, перехід до комерційного госпрозрахунку, наявність конкуренції, виявити шляхи зниження затрат, зростання продуктивності виробництва і якості продукції, і на цій основі задоволення дедалі зростаючих потреб суспільства;

- розроблено структурно-логічну модель зернопродуктового підкомплексу, структуризовану за галузевим, функціональним і організаційним принципами його організації. Дана модель передбачає взаємопов'язані системи організаційних структур, галузей економіки, котрі безпосередньо та опосередковано беруть участь у процесі виробництва й реалізації кінцевої продукції, що дозволяє визначити місце та

значення зернопродуктового підкомплексу в економіці, виявити основні тенденції його формування та функціонування;

- визначено з використанням економіко-математичних методів параметри кількісної залежності між факторіальними і результативними показниками в сфері виробництва зерна, що можуть використовуватися як нормативи для планування розвитку зернопродуктового підкомплексу регіону;

- уточнено систему методів діагностики банкрутства хлібоприймальних та зернопереробних підприємств, що дає можливість об'єктивно обґрунтувати план їх санації, з метою підвищення ефективності функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК в цілому;

- обґрунтовано доцільність маркетингової інтеграції, котра дозволить сформувати раціональну схему просування зерна від виробника до споживача і розглядається як механізм врегулювання взаємовідносин у зернопродуктовому підкомплексі на регіональному рівні, запропоновано його інституційне забезпечення шляхом створення при районних і обласних управліннях сільського господарства і продовольства підрозділів маркетингового моніторингу з наданням функцій управління, планування, ціноутворення, збору інформації, рекламного забезпечення, створення інтегрованих об'єднань виробників зерна та переробних підприємств, що забезпечить об'єктивний розподіл кінцевих результатів господарювання в залежності від конкретного вкладу окремого суб'єкта інтеграції;

- визначені раціональні параметри формування обсягів продовольчого зерна для забезпечення потреб регіону з врахуванням його специфіки в розрізі окремих культур, що враховують потенційні можливості виробництва та науково обґрунтовані норми споживання хліба, хлібопродуктів, круп і макаронних виробів певними віковими категоріями.

Практичне значення отриманих результатів. Практична цінність дисертаційної роботи полягає у формуванні пропозицій щодо вирішення проблеми виходу зернопродуктового підкомплексу із кризи на базі вдосконалення міжгалузевих взаємовідносин у підкомплексі та виявленні резервів, використання яких сприятиме зростанню його економічної ефективності. Окремі пропозиції та рекомендації автора

використані в роботі Головного управління сільського господарства і продовольства Тернопільської облдержадміністрації (довідка № 11-1/53 від 26.08.2003 р.), управління сільського господарства та продовольства Тернопільської райдержадміністрації (довідка № 291 від 27.10.2003 р.), впроваджені в навчальному процесі Тернопільської академії народного господарства при розробленні та викладанні дисциплін “Аграрний сервіс” і “Економіка та організація інноваційної діяльності” (довідка № 126-17/979 від 1.09.2003 р.), застосовані в практиці господарювання підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК, а саме: Тернопільського обласного державного центру експертизи сортів рослин Міністерства аграрної політики України (довідка № 121 від 10.06.2003 р.), “Насінневого спецгосподарства” ТОВ ВКФ “Декор” (довідка № 186 від 14.05.2003 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати теоретико-методологічного та прикладного характеру аспектів формування ефективності зернопродуктового підкомплексу АПК, що становлять предмет дисертаційної роботи, є результатом власних розробок і розрахунків автора.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень доповідались на науково-практичних конференціях, семінарах, відомчих нарадах, зокрема на Міжнародній науковій конференції студентів та молодих учених “Політ – 2002” (квітень 2002 р., м. Київ), науковій конференції викладачів і аспірантів ТАНГ (вересень 2002 р., м. Тернопіль), Міжнародній науково-практичній конференції “Реформування обліку, звітності та аудиту в системі АПК України: стан та перспективи” (листопад 2003 року, м. Київ), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Розвиток дорадництва в аграрній сфері економіки” (березень 2004 р., м. Тернопіль).

Публікації. За результатами виконаних досліджень особисто автором опубліковано 11 наукових праць, загальним обсягом 3,98 друк. арк., зокрема: 6 – у фахових наукових виданнях (обсягом 1,9 друк. арк.), 3 – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій (обсягом 1,08 друк. арк.) та 2 – у інших виданнях (обсягом 1 друк. арк.).

Структура та обсяг роботи. Основний зміст дослідження (вступ, три розділи, висновки) викладено на 177 стор. друкованого тексту, що містить 48 таблиць, 27 рисунків. Список використаних джерел становить 188 найменувань і займає 15 стор. Дисертація містить 19 додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА

1.1. Сутність ефективності виробництва та організаційно-економічні передумови її підвищення

Вирішення проблеми економічного зростання і розвитку національного виробництва неможливе без підвищення ефективності суспільного виробництва в цілому та функціонування окремих ланок економічної системи, зокрема. Тільки на базі підвищення економічної ефективності можна здійснити основну мету економіки – підняти рівень задоволення потреб кожного члена суспільства при обмежених ресурсах.

Людина – істота, життєдіяльність якої полягає у постійно зростаючому, максимальному задоволенні своїх матеріальних і духовних потреб. Це вимагає такої організації виробництва, за якої б досягався максимально можливий результат, тобто збільшення обсягу вироблених матеріальних цінностей при зменшенні затрат на їх виробництво.

Забезпечення продовольчої безпеки – це стратегічне завдання державної політики. Вона безпосередньо залежить від ефективності функціонування виробничих галузей, об'єднань, підприємств продовольчого підкомплексу – сільського господарства, переробки сировини, харчової промисловості. Результати реформування у зернопродуктовому комплексі, викликані системною економічною кризою і перебудовою економіки на ринкові умови господарювання призвели до значних порушень у розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК і виявили важливість забезпечення населення власними зерноресурсами та хлібопродуктами. З метою найповнішого задоволення потреб переробної промисловості в зерносировині, господарств харчової промисловості, громадського харчування, а також населення – в борошні, крупах, хлібобулочних і макаронних виробках, тваринництва та птахівництва – в комбікормах та формування конкурентоспроможного зернопромислового

виробництва необхідно проводити всебічний аналіз економічної діяльності галузей зернопродуктового підкомплексу на базі теоретичного осмислення природи цих процесів і запровадження результатів досліджень у площину практичних дій. Отже, дослідження ефективності має теоретичний і прикладний характер.

Поняття економічної ефективності було запроваджене італійським економістом Вільфредо Парето (1848 – 1923), який виокремив два види економічної ефективності – виробничу і розподільчу.

За Парето, “виробнича ефективність характеризує найкращий спосіб виробництва даного продукту чи групи продуктів... Найбільша виробнича ефективність досягається тоді, коли фірма не може так перерозподілити свої ресурси, щоб збільшити випуск якогось одного товару, не зменшуючи при цьому випуску іншого”. “Розподільча ефективність припускає вибір між різними варіантами найвищої виробничої ефективності”.

Корінні зміни в економічній системі, формування нової моделі економіки, що передбачає наявність різноманітних форм власності та перебудову економічного механізму, вимагають критичного переосмислення деяких економічних категорій. Саме до таких концепцій, котрі потребують суттєвих доповнень і доопрацювань відповідно до вимог ринкової економіки, належить теорія ефективності.

Основною метою соціалістичного виробництва було найповніше задоволення постійно зростаючих потреб суспільства, але при цьому не був задіяний такий основний мотив виробництва, як одержання прибутку. Не ставлячи за мету – максимізацію прибутку окремими товаровиробниками, соціалістичне виробництво втрачало основний стимул виробництва, здійснюючи його підміну іншими, котрі з позицій виробництва виявлялися недієвими.

У розвинутих ринкових країнах підприємці основною метою виробництва вважають досягнення найкращих економічних результатів, тобто отримання максимально можливих прибутків на вкладений капітал, а вимога зіставлення розміру вкладених коштів з кінцевими фінансовими результатами перетворюється у головний критерій доцільності виробництва. Маючи на меті отримання найбільших прибутків, одночасно підприємці розв’язують основне завдання економіки –

задоволення дедалі зростаючих потреб суспільства при мінімальних затратах живої та уречовленої праці.

Основним координатором між підприємствами при соціалістичному типі виробництва було державне планування, тоді як могутнім імпульсом ринкової економіки є конкуренція. В умовах насичення ринку однотипним товаром чітко спрацьовує механізм конкуренції – якщо один виробник запропонованого товару не задовольняє потреб споживача, то цим обов'язково скористається інший, що в кінцевому результаті призведе до задоволення потреб споживача. Тому, механізм конкуренції спонукає господарюючих суб'єктів до постійного пошуку шляхів зменшення індивідуальних затрат праці на виробництво продукту, а отже, його здешевлення, не погіршуючи при цьому якісних характеристик товару. Конкурентний механізм "...сприяє виявленню творчої ініціативи й доволі швидкого технічного прогресу, при якому виграє у загальному значна частина суспільства" [84, с.171].

Про вплив ринкових відносин на ефективність зазначає Тарасевич В.Н. : "Ринок оперативно реагує на зміну поточних суспільних потреб, виявляє ступінь ефективності діяльності товаровиробників через еквівалентний обмін і конкурентне порівняння індивідуальних витрат праці із суспільно-необхідними, стимулює нововведення, раціоналізацію виробництва. Забезпечуючи пріоритет споживача, можливість вибору між різними конкуруючими між собою пропозиціями, ринок змушує підприємства підвищувати ефективність і гнучко перебудовувати виробництво. Конкурентний механізм є могутнім прискорювачем економічного життя, своєрідною "процедурою відкриття" "know how", нових творчих можливостей людини" [189, с.57].

Все вищевикладене обґрунтовує доцільність дослідження механізму формування, визначення й застосування категорії економічної ефективності за умов поглиблення трансформації ринкової економіки. Постає необхідність адаптації теорії ефективності відповідно до сучасних економічних реалій, враховуючи при цьому власний досвід і досвід нагромаджений у країнах з розвинутою ринковою економікою.

Економічна ефективність – це одна з ключових категорій економічної науки, але вона ще не остаточно досліджена й сформульована. Навколо цього поняття ведуться дискусії і різні вчені-економісти вкладають у нього дещо відмінний зміст.

Немає одностайного погляду й на те, що саме вважати ефектом або результатом діяльності, якими показниками можна його оцінити.

Найпоширеніше визначення, з яким погоджується більшість економістів [62, с.199; 187], таке: “ефективність виробництва – відносний показник, що характеризує результативність виробництва у зіставленні з використаними виробничими ресурсами”.

У довіднику економіста зернопереробного та хлібоприймального підприємства наведено наступне визначення ефективного виробництва: “ефективним вважають таке виробництво, яке забезпечує найповніше задоволення потреб суспільства при мінімальних затратах живої та уречевленої праці. У кількісному вираженні це означає одержання за один і той же період часу на кожен затрачений карбованець максимально можливого приросту продукції і прибутку” [141, с.58].

“...економічна ефективність господарського процесу (заходу, рішення) – це характеристика його впливу на дохід (підприємства, народного господарства) у зіставленні з ресурсами і їх затратами на реалізацію цього процесу” [104, с.33].

Термін “ефективність” походить від латинського слова *effectus*, що означає: дію якоїсь причини; результат, виконання чого-небудь [139, с.825]. Отже, ефективність – це результативність, дієвість витрат, вкладених у певну діяльність, у співвідношенні до отриманих результатів.

Ми погоджуємося з позицією Шафронова А.Д., який зазначає, що співвідношення результату і затрат виробництва швидше всього має прикладний характер і розкриває спосіб виміру ефективності, а не її зміст. Він вважає, що народногосподарська ефективність “...виражає ступінь використання виробничого потенціалу суспільства у виробництві, реалізації продукції (робіт, послуг), у створенні національного доходу та його складової частини – прибутку”. На мікрорівні зміст ефективності полягає у “...ступені використання виробничого потенціалу економічного об’єкта для виробництва продукції і її реалізації, одержання валового доходу та його складової частини – прибутку” [183, с.6].

Американські економісти Маконелл і Брю економічну ефективність розглядають як “... зв’язок між кількістю одиниць рідкісних ресурсів, які

застосовуються у процесі виробництва, та отриманою в результаті кількістю якогось потрібного продукту. Більша кількість продукту, отримана від даного обсягу витрат, означає зростання ефективності. Менший обсяг продукту за тих же витрат вказує на зниження ефективності” [82, с.38]. На їхню думку, економіка – наука про ефективність і саме вона покликана послабити конфлікт між обмеженими ресурсами та дедалі зростаючими потребами суспільства. Вони зазначають, що повністю вирішити цю суперечність неможливо. Все, що ми можемо, – це намагатися досягти найповнішого задоволення суспільних потреб.

Тому економіка є тією наукою, що покликана досліджувати ці процеси і вказувати нам шляхи найбільш раціонального, тобто ефективного розміщення обмежених ресурсів. Такого розміщення, при якому досягалася б найбільша віддача й не існувало б жодного резерву поліпшення їх застосування.

На наш погляд, з одного боку, ефективним можна вважати таке виробництво, яке забезпечує найоптимальніше поєднання та використання економічного потенціалу, матеріально-речових та фінансових факторів, що дозволяє отримати максимальний натурально-виробничий та фінансовий результати. З іншого боку, ефективність виробництва досягається при застосуванні принципу мінімізації – в досягненні найвищих кінцевих результатів при найменших затратах ресурсів.

Виокремлюють два рівні визначення ефективності – макрорівень, тобто оцінення народногосподарського результату, і мікрорівень – виробнича ефективність, котра розраховується на підприємстві. У першому випадку йдеться про ефективність виробництва не лише з позиції виготовлення певного обсягу продукції, а й з врахуванням споживної вартості, суспільної корисності створеного продукту, у другому – про результативність виробництва з позиції оцінення способу виробництва даного продукту.

Існування змішаної економіки, що передбачає наявність різних організаційних форм господарювання, зумовлює різноманітність оцінок ефективності діяльності конкретного підприємства. Тому, багато економістів перш за все вказують на необхідність вибору позиції оцінки ефективності [107, с.3 – 5; 167, с.6 – 7].

Дана проблема викликана наявністю великої кількості суб'єктів, які функціонують в економічній системі, що зумовлює різноманітність оцінок ефективності діяльності конкретного підприємства. Оскільки, кожен окремий суб'єкт в оцінці ефективності роботи підприємства виходить з власних інтересів, котрі іноді суперечать суспільним або не збігаються з економічною позицією іншого суб'єкта економіки, то погляди вчених зійшлись на тому, що найоб'єктивнішою і найкориснішою оцінкою функціонування підприємства можна вважати суспільну. Така оцінка відповідає інтересам усіх членів суспільства, незважаючи на їх належність до класу виробників чи споживачів продукції, до окремого відомства, регіону чи держави. Проте оцінення, що здійснюється на основі інтересів усього суспільства, є доволі узагальненим, не завжди достовірним і доступним. Його варто застосовувати лише для здійснення змін на макроекономічному рівні. На підприємстві слід застосовувати деталізованіше оцінення ефективності. З цим погоджується вчений-економіст Омаров А.М.: "...економічну ефективність слід розглядати з двох позицій: конкретної сфери економічної діяльності та стосовно всього суспільства" [95].

Про доцільність застосування багаторівневого оцінення економічної ефективності зазначає Тарасенко П.С.: "У процесі практичної діяльності економічну ефективність вимірюють на різних рівнях: усього суспільного виробництва (народногосподарська ефективність); галузевому, зокрема сільського господарства в цілому і його окремих галузях, підприємств, їхніх підрозділів та окремих працівників; окремих факторів виробництва" [147, с.5].

Наступною проблемою теорії ефективності є розмежування понять "ефект" та "економічна ефективність". Ефект – це результат якихось заходів, що здійснюються для поліпшення виробництва. Проте, сам по собі ефект не дає уявлення про доцільність, вигідність здійснення цих заходів. Це можна зробити лише при зіставленні отриманого результату з витратами. Тому, лише визначення економічної ефективності дає змогу оцінити кінцевий корисний ефект від застосування виробничих ресурсів.

Ефект може бути виражений на рівні підприємства чи галузі обсягом валової продукції, валового доходу (чистого продукту), чистого доходу чи прибутку. Окремі

економісти, в чисельнику формули для визначення економічної ефективності, пропонують включати: товарну чи реалізовану продукцію, нормативно-чисту продукцію та ін.. Петухов Р.М. [107, с.20 – 21] зазначає, що всі ці показники мають своє призначення і зміст. Але, на його думку, єдино можливою оцінкою досягнутого рівня ефекту для проведення узагальненої оцінки ефективності є валова продукція, оскільки “валова продукція – це найбільш загальний результат виробництва” і якщо в знаменник формули включити всі затрати виробництва, а у чисельник – лише їх частину виникне невідповідність між величинами, що зіставляються.

Шафронов А.Д. [183, с.6] пропонує як основний показник результату застосовувати валовий дохід підприємства, а тоді вже прибуток, мотивуючи це тим, що показник рентабельності виробництва може зростати за рахунок необґрунтованого зниження витрат на оплату праці, що негативно позначається на умовах відтворення робочої сили.

А щодо витрат, з якими співвідноситься одержаний ефект, то слід зазначити, що дослідження наукової літератури свідчить про існування трьох відмінних між собою підходів до їх визначення [39, с.454 –455; 71, с.159; 107, с.19; 167, с.14; 189, с.11 – 13]. Можна визначити ефективність використання ресурсів застосовуваних і споживаних або їх поєднання. Іншими словами: якщо ефект порівнюють з поточними виробничими витратами – це витратний підхід до визначення ефективності або ефективність (результативність) використання споживаних ресурсів; якщо результат порівнюють з вартістю виробничих ресурсів – це ресурсний підхід або ефективність (результативність) використання застосовуваних ресурсів; витратно-ресурсний підхід передбачає співвідношення ефекту до вартості застосовуваних ресурсів і поточних виробничих затрат одночасно.

Визначення показників на основі витратного чи ресурсного підходів прийнятне лише для розрахунку часткових показників, а для узагальнюючого оцінювання ефективності – єдино можливий ресурсно-витратний підхід. При цьому, Петухов Р.М. [107, с.19] та інші економісти [177, с.14] виокремлюють ресурсно-витратний підхід як найприйнятніший, тому, що така методика визначення дає змогу оцінити загальну економічну ефективність виробництва, а не окремих виробничих ресурсів чи

виробничих витрат. Тарасевич В.Н. [189, с.11 – 13], погоджується, що для визначення загальноекономічної ефективності раціональним є порівнювання ефекту зі сукупними виробничими затратами, але при цьому він акцентує увагу на тому, що дане співвідношення не просто арифметична величина, а відображення тісного взаємозв'язку ефекту та факторів виробництва. Такий зв'язок передбачає можливість збільшення результату чи ефекту діяльності, або веде до зменшення витрат за умови оптимального співвідношення і збалансованості основних та оборотних фондів (факторів виробництва) і є основною “...причиною кількісних і якісних характеристик ефекту”.

Отже, підвищення ефективності виробництва може відбуватися як за рахунок економії поточних затрат (споживаних ресурсів), так і шляхом кращого використання наявного капіталу й нових вкладень у капітал (застосовуваних ресурсів) [187].

Ефективність – категорія комплексна. Її поділяють на соціально-економічну ефективність, котра відображає результативність функціонування і відтворення економіки країни в цілому, і на виробничо-економічну або техніко-економічну ефективність, що характеризує ефективність функціонування продуктивних сил, матеріально-технічної бази, рівень використання виробничих ресурсів. Різниця між ними у тому, що саме приймають як критерій ефективності виробництва.

Для техніко-економічної ефективності критерієм є мінімізація витрат ресурсів на випуск продукту, тобто підвищення техніко-економічної ефективності означає скорочення затрат на одиницю виробленої продукції або ж збільшення випуску продукції при попередньому обсязі затрат.

Для соціально-економічної ефективності критерієм є рівень задоволення суспільних потреб, тобто покращення добробуту людей.

Окремі економісти розрізняють соціальну та економічну ефективність. Соціальна – це відповідність господарської діяльності основним соціальним потребам і цілям суспільства, інтересам окремої людини. Економічна ж – це досягнення найвищих результатів при найменших затратах живої та уречевленої праці. Ми відстоюємо позицію, що суспільна ефективність не може бути тільки соціальною або лише економічною, оскільки результат і витрати зумовлені

економічною діяльністю, завжди спрямовані на досягнення певних соціальних результатів. Таким чином, соціально-економічний ефект можна подати як суму економічного ефекту та соціальних результатів у вартісному виразі [12].

Основним показником соціальної ефективності є виробництво товарів народного споживання у загальному обсязі виробництва за визначений період, а узагальнюючим показником економічної ефективності – норма прибутку.

Вчений-економіст Покропивний С.Ф. пропонує наступну класифікацію ефективності [39, с.451].

Залежно від класифікаційної ознаки ефективність поділяють на:

- економічну, соціальну – залежно від одержаного результату;
- локальну (комерційну), народногосподарську – за місцем одержання ефекту;
- абсолютну, порівняльну – за методом розрахунку;
- первинну, мультиплікаційну, синергічну – за ступенем збільшення ефекту;
- організації робочого місця, виробничого підрозділу (дільниці, цеху, виробництва), підприємства в цілому – за структурою організації виробництва;
- екстенсивного та інтенсивного розвитку виробництва – за типом економічного зростання;
- використання наукових досягнень, техніки та технології, впровадження організаційно-управлінських інновацій, інвестиційних проектів і програм – за напрямком інноваційно-інвестиційної діяльності;
- здійснення поточних, одноразових (капітальних) витрат – за характером витрат;
- повну (інтегральну), часткову (окрему), факторну (багатофакторну) – за об'єктом оцінення;
- зовнішньоекономічної діяльності фірми, діяльності спільних підприємств і транснаціональних корпорацій – за масштабом міжнародного співробітництва.

Усі ці види ефективності мають місце в АПК і зернопродуктовому підкомплексі, зокрема. На рівні підприємства доцільно ефективність виробництва оцінювати за технологічним, економічним, соціальним та екологічним її аспектами.

Найбільш дискусійною методологічною проблемою економічної ефективності виробництва є питання щодо критерію ефективності.

“Критерій – показник, ознака на основі якої формується оцінка якості економічного об’єкта, процесу, вимірник такої оцінки. Так, критерій ефективності характеризує рівень ефективності системи, а критерій оптимальності – її наближення до оптимального стану” [42; с.154].

У критерії мають синтезуватися кінцеві результати використання відповідних ресурсів, що застосовуються у даній галузі. Оскільки економічна ефективність виробництва формується під впливом різноманітних численних економічних процесів і явищ, багато економістів пропонують для її вираження застосовувати систему критеріїв ефективності, котрі підпорядковуючись головному критерію, сприятимуть проведенню всебічного економічного аналізу.

Критерій ефективності є мірилом чи оцінкою тих чи інших заходів, що здійснюються на виробництві. При відборі цих заходів визначають оптимальний рівень, межу або шляхи зміни ефективності.

Окремі економісти не розмежовують поняття критерію і показників економічної ефективності і навіть ототожнюють його зі продуктивністю праці. “Узагальнюючим критерієм економічної ефективності суспільного виробництва є рівень продуктивності суспільної праці” [71, с.160]. З цим важко погодитися, адже критерій – якісна оцінка економічної ефективності, а показник – кількісне вираження рівнів або темпів її зміни в динаміці; і хоча ефективність виробництва в першу чергу зростає в результаті економії живої та уречевленої праці, продуктивність праці є лише одним із показників економічної ефективності і не достатньо відображає її зміни. З цим погоджуються багато вчених “...не можна ототожнювати ефективність виробництва з продуктивністю праці.

Продуктивність праці означає результативність виробничої діяльності людей і визначається величиною затрат живої та уречевленої праці, що припадають на одиницю продукції. Звідси зростання продуктивності праці відображає використання лише споживаних ресурсів (поточних затрат), тоді як підвищення ефективності виробництва характеризує використання усіх ресурсів. Включаючи

поточні і одноразові затрати” [187]. Стосовно ефективності праці, то її критерієм може бути найбільший вихід високоякісної продукції при найменших витратах (ресурсах) сукупної праці [79].

Вибір критерію ефективності випереджає її кількісне вираження – показник і є первинним елементом системи оцінення ефективності. Виходячи з поставленої мети, визначають головний критерій і відповідно основний показник, якому надалі підпорядковуватимуться допоміжні, критеріальні показники. Таким чином, будується певна система і низка залежних показників для оцінки явищ, що досліджуються.

Головним критерієм народногосподарської ефективності виробництва є обсяг національного доходу в розрахунку на душу населення при найменших витратах живої та уречевленої праці [102, с.350 – 351]. Збільшення обсягів національного доходу характеризує кінцевий корисний ефект від застосування сукупних вкладень засобів виробництва та живої праці.

Відомі економісти Андрійчук В.Г. і Вихор М.В. за критерій економічної ефективності агропромислового виробництва беруть обсяг виробництва продукції на одиницю сукупних ресурсів АПК або економію сукупних ресурсів АПК при виробництві одиниці продукції [2, с.96].

Отже, критерій – це основна ознака, на основі якої проводиться оцінення, пов’язана зі зростанням виробництва споживчої вартості на базі підвищення продуктивності праці та раціоналізації використання виробничих ресурсів. У зернопродуктовому підкомплексі АПК критерієм є постійне збільшення виробництва чистої продукції при найменших затратах живої та уречевленої праці шляхом раціоналізації використання земельних, трудових, матеріальних та фінансових ресурсів.

Петухов Р.М. зазначає, що “...оцінка діяльності будь-якого виробничого підрозділу повинна відбуватися за єдиним критерієм – ступенем реалізації комплексу вимог, котрі суспільство пред’являє до результатів діяльності виробничого підрозділу, виходячи з його призначення, профілю спеціалізації, виробничо-технічних та економічних можливостей, а також суспільних інтересів” [107, с.5].

Підвищення економічної ефективності виробництва сприяє зростанню прибутків підприємства, а отже, і додаткових доходів працівників та держави.

Організаційно-економічне забезпечення підвищення ефективності виробництва передбачає обґрунтування заходів по раціональному використанні

землі, матеріальних, фінансових і трудових ресурсів з врахуванням конкретних природно-економічних умов, досягнень НТП та рівня кваліфікації кадрів, перш за все за рахунок кардинальних змін в системі економічних відносин і соціальних умов, запровадження прогресивних форм організації виробництва. При цьому потрібно враховувати можливості покращення територіально-галузевої структури зернопродуктового виробництва.

В період подальшої ринкової трансформації і переходу на нові соціально-економічні засади, поряд із організаційною продовжується економічна перебудова АПК, яка направлена на вдосконалення всіх складових економічного механізму, охоплює всі галузі АПК, як по вертикалі, так і по горизонталі.

Перебудова економічного механізму АПК зорієнтована на вирішення наступних основних завдань: подолання розбалансованості механізму економічних взаємовідносин між підприємствами різних ланок АПК; розвиток та вдосконалення товарно-грошових відносин, особливо у заготівельно-збутовій сфері шляхом формування ринкової системи збуту; широке запровадження економічних методів управління, зокрема застосування ринкових важелів – попиту та пропозиції, конкуренції; формування багатоукладної економіки, яка передбачає різноманітність форм господарювання, їх самостійність та незалежність у вирішенні виробничих завдань.

Сутність організаційно-економічних передумов підвищення ефективності виробництва полягає у використанні потенційних можливостей покращення кінцевих результатів роботи, тобто резервів – різниці між максимально можливим результатом господарської діяльності та його фактичним показником. Наявність можливостей кращого використання ресурсів виробництва викликана дією ряду чинників (рис. 1.1) [39, с.459 – 464;177, с.21 – 22].

Зокрема, формування ефективного зернопродуктового господарства в умовах становлення ринкової економіки залежить від численних факторів, як зовнішніх щодо підприємств, на які воно не може здійснювати суттєвого впливу, так і внутрішніх, котрі безпосередньо залежать від самого підприємства. Суб'єкти, що діють у зернопродуктовому підкомплексі повинні постійно контролювати вплив тих чи інших факторів ефективності і на цій основі сприяти підвищенню ефективності виробництва.

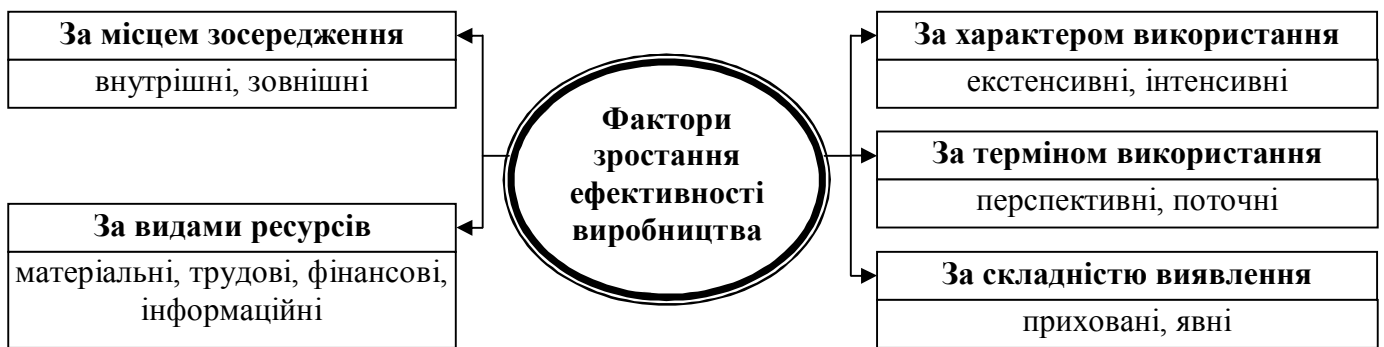

Рис. 1.1. Класифікація факторів зростання ефективності виробництва

До зовнішніх факторів відносять:

- загальну політичну й соціально-економічну ситуацію в країні та регіоні, яка більшою мірою, ніж інші зовнішні фактори, визначає ефективність суспільного виробництва. Сюди відносять такі елементи: законодавче й економічне обґрунтування діяльності підприємств, фінансові інструменти впливу, механізми грошової та зовнішньоекономічної політики. Наприклад, застосування протекційної політики в країні й регіоні стосовно вітчизняних товаровиробників, регулювання митних тарифів на імпорт, встановлення квот на ввіз товару, державна підтримка підприємств, спрямованість політики на самозабезпечення регіону регулюються Законами України “Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції” [114, с.129], “Про зерно та ринок зерна в Україні” [116, с.258]. Зокрема ст. 10 визначено, що “з метою захисту інтересів власного виробника держава обмежує імпорт видів зерна, яке виробляється в країні, а також експорт видів зерна, яке виробляється в недостатніх обсягах, шляхом тарифного та нетарифного регулювання.”;

- ступінь розвиненості державних інститутів, правове забезпечення ринкових відносин, що визначають ефективність системи державного регулювання підприємств зернопродуктової галузі та його оптимальне поєднання із ринковим саморегулюванням, розвиток науково-дослідних установ, інноваційних фондів, діяльність яких спрямована на пошуки шляхів підвищення ефективності функціонування виробничих систем та економіки в цілому;

- рівень розвитку інфраструктури АПК, як з’єднувальної ланки між окремими сферами АПК, що забезпечує стабільність міжгалузевих зв’язків, надає їм комплексного характеру. Сюди відносять дорожньо-транспортну систему, зв’язок, інформаційно-консультаційну службу, агросервіс, матеріально-технічне

постачання, електрифікацію, систему заготівлі, тарне та складське господарство, ремонт і технічне обслуговування, водозабезпечення, агрохімслужбу та ін.;

- рівень платоспроможного попиту населення та задоволення його потреб у суспільних товарах через регулювання доходів і оплати праці;
- наявність умов для виробництва і переробки зерна в регіоні, можливі обсяги завозу ззовні через імпорт та з інших регіонів;
- ціни на основні засоби виробництва, сировину, тарифи на енергоресурси, транспортні послуги, інші послуги обслуговуючих підприємств;
- рівень розвитку та впровадження НТП в галузі машинобудування, котра забезпечує прогресивними технікою та технологіями підприємств зернопродуктового підкомплексу. Ст. 12 Закону “Про зерно та ринок зерна в Україні” [116, с.258] визначено, що “для координації наукових досліджень у зерновому господарстві міністерства та відомства аграрного профілю розробляють і затверджують у встановленому порядку довготермінові цільові державні та регіональні програми наукових робіт із селекції, насінництва, технологій вирощування зернових культур, зберігання, переробки й раціонального використання зерна, охорони праці та довкілля, пожежної безпеки й вибухозахисту об’єктів зернового господарства. За результатами наукових досліджень, Міністерство аграрної політики України та Українська академія аграрних наук забезпечують розповсюдження та організацію впровадження досягнень науково-технічного прогресу через біржі наукової продукції, виставки та ярмарки, експериментальні бази науки, виробничі та науково-виробничі об’єднання тощо.” Але через обмеженість державного фінансування розвитку даних структур ефективність їх діяльності знижується;
- ступінь розвитку лізингу та лізингових інститутів. Зокрема, на правове регулювання лізингових відносин спрямований Закон України “Про лізинг” [117, с.1]. У Законі сформульовано визначення лізингу, фінансового та оперативного лізингу, що ототожнювалися з іншими поняттями, такими як оренда, позика, застава та ін., розглядається порядок здійснення лізингових операцій та укладання договору між основними суб’єктами лізингу. Закон є правовою базою розвитку економічних умов для здійснення лізингових операцій;

- наявність конкурентного середовища на ринку зерна та продуктів його переробки, кількість постачальників, механізм формування цін, рівень насичення даного ринку імпортною продукцією або привізною з інших регіонів. Регулюється Законами України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності” [121, с.129], “Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції” [114, с.67 – 68], “Про зерно та ринок зерна в Україні” [116, с.258]. Наявність конкуренції на зерновому ринку має, з одного боку, максимально сприяти дієвій повноцінній справедливій оцінці результатів роботи й відбору на цій основі найбільш життєздатних ефективних господарських одиниць, а з іншого – забезпечувати стабілізацію попиту і пропозиції, цін та доходів селян і переробників, стабілізації ринкового середовища;

- рівень поінформованості підприємств про кон’юнктури на оптовому та роздрібному зернових ринках країни. Ст. 12 Закону “Про зерно та ринок зерна в Україні” [116, с.258] передбачено, що “з метою забезпечення сільськогосподарських товаровиробників прогнозною інформацією про стан і розвиток зернового господарства при Міністерстві аграрної політики України створюються системи комп’ютерного інформаційного обміну та аналітичний центр з проблем зернового ринку, які діють на умовах господарського розрахунку.”;

- інвестиційна (в тому числі амортизаційна), фінансово-кредитна та податкова політика в країні, регіоні; ступінь розвиненості ринків: фондового (кількість і вартість акцій підприємств зернопродуктового комплексу на ньому), засобів виробництва, оптових і роздрібних. Регулюється законодавством України, Законами України “Про лізинг” [117, с.1] “Про зерно та ринок зерна в Україні” [116, с.258], де, зокрема, встановлено, що “суб’єктам зернового господарства надається пріоритетне значення у народногосподарському комплексі як основі продовольчої безпеки і стабільного економічного та соціального розвитку держави. Органи виконавчої влади сприяють у першочерговому порядку у наданні інвестицій виробникам зерна, заготівельним підприємствам і підприємствам, які виготовляють та обслуговують машини й устаткування для зернового господарства; запроваджують для всіх суб’єктів зернового господарства стимулюючу податкову політику;

сприяють заходам щодо встановлення обґрунтованих цін на зерно; розробляють і здійснюють заходи щодо забезпечення своєчасних розрахунків за продане зерно”.

- До внутрішніх належать такі фактори:
 - організаційно-правова форма підприємства, внутрішня структура, розподіл акцій, власність;
 - рівень техніко-технологічного забезпечення виробництва;
 - організація й управління виробництвом, наявність висококваліфікованих спеціалістів у сфері менеджменту та служби маркетингу;
 - асортимент, якість і конкурентоспроможність продукції;
 - рівень підвищення продуктивності праці та дотримання режиму економії;
 - раціональне використання фінансових ресурсів: амортизації, прибутку, оборотних засобів.

Шафранов А.Д. [183, с.6 – 7] всі фактори, що впливають на зростання ефективності, поділяє на три укрупнені групи, а саме: фактори пропозиції, фактори попиту і фактори взаємовідносин підприємства з державою.

До першої групи він включив земельний, трудовий, техніко-технологічний і соціально-економічний фактори. До другої групи – фактори попиту та обміну, що передбачають можливості й умови реалізації продукції. Третя група факторів представлена податковою, кредитною і фінансовою політикою держави стосовно сільськогосподарського виробництва.

Необхідно зазначити, що зернопродуктовий підкомплекс АПК потребує особливої уваги з боку держави; надзвичайно важливим є посилення контролю держави за рухом зерна як всередині країни, так і за його експортом.

У системі державного регулювання зернопродуктового підкомплексу застосовується ряд інструментів регулювання, як традиційних, так і специфічних засобів впливу, наприклад, запровадження механізму заставних закупок зерна. Він передбачає закупку зерна у сільськогосподарських товаровиробників в сезон збирання за заставними цінами й гарантування зерновиробникам права наступного його продажу в разі, коли ринкові ціни будуть вищими від заставних, та за умови відшкодування

вартості зберігання такого зерна. Створення державного інтервенційного фонду зерна також позитивно впливає на регулювання ринкових цін і доходів сільськогосподарських виробників. У випадку падіння цін на ринку у високоврожайні роки держава скуповує зерно, поповнюючи запаси, а при підвищенні цін – знижує їх, виставляючи зерно на продаж, не допускаючи тим самим різкого коливання цін на зерно.

Але в загальному, система державного регулювання даного підкомплексу має низку взаємопов'язаних адміністративних та економічних методів й інструментів, серед яких грошово-кредитне регулювання (податки, ціни, процентна ставка кредиту), бюджетне регулювання (інвестиції, дотації, компенсації), індикативне планування (прогнози), заборони, встановлення обмежень, квот і т. ін.

Основними засадами державної політики у виробництві й використанні зерна, як визначено Законом “Про зерно та ринок зерна в Україні” [116, с.258], є: підтримка вітчизняних виробників зерна та захист їх інтересів; забезпечення першочергових внутрішніх потреб України у насінневому, продовольчому, фуражному та технічному зерні; використання зерна державних ресурсів у регулюванні цінової кон'юнктури внутрішнього ринку зерна; нарощування експортного потенціалу держави; стимулювання і впровадження нових науково обґрунтованих, інтенсивних, зберігаючих ресурси та енергоносії технологій вирощування, зберігання, переробки та використання зерна; організація контролю за підвищенням якості зерна; встановлення відповідальності виробників зерна, переробників, торговельних і заготівельних організацій за невідповідність зерна діючим стандартам і санітарним нормам; створення між виробниками та споживачами ефективних економічних механізмів щодо використання зерна й продуктів його переробки; організація страхування посівів зернових культур і компенсація збитків, завданих виробникам зерна стихійними явищами.

Для підвищення ефективності виробництва використовують різноманітні засоби – техніко-технологічні вдосконалення, котрі полягають у раціоналізації усіх процесів виробництва, ефективні форми та методи управління виробничим процесом, його інтенсифікацію на базі НТП, оптимізацію організаційної структури виробництва, проведення маркетингових досліджень, вивчення потреб і попиту суспільства для максимально можливого їх задоволення.

1.2. Методологічні основи дослідження й оцінення факторів підвищення ефективності виробництва в зернопродуктовому підкомплексі АПК

Економічна ефективність – це складна категорія, на яку впливають багато чинників. Для її кількісного вираження доцільно застосовувати систему показників, вираховувати ефективність використання усіх видів застосовуваних ресурсів у даній галузі. Підпорядковуючись основному критерію ефективності, система показників відображатиме вплив основних факторів виробництва на реальні економічні процеси, котрі відбуваються у галузях АПК. Розрахунок показників економічної ефективності проводять для виявлення й усунення невикористаних резервів підвищення результативності виробництва.

Погляди багатьох економістів збігаються у тому, що зміст ефективності у співвідношенні кінцевого результату – ефекту до затрат на його досягнення [65, с.199; 102, с.7]. Ефективність виробництва виражається наступною формулою:

$$E = \frac{P}{Z} \rightarrow \max \quad (1.1),$$

де E – ефективність; P – досягнутий результат або ефект; Z – сукупні затрати різного роду, які забезпечили досягнення даного результату.

Відомі вчені Петухов Р.М. та Волостних В.В. наводять таке розшифрування даної формули [108, с.33]:

$$E = \frac{C_b + ПР}{M_{np} + O_{Bd} - O_{Bnp} + N_{cp} \times ЗП_{cp} + O_{\Phi} \times Ha + ЗВ} \quad (1.2),$$

де C_b – собівартість продукції, $ПР$ – річний прибуток, що в сумі виражають вартість виробленої протягом року продукції, або досягнутий результат, тобто ефект виробництва.

У свою чергу, обсяг сукупних виробничих затрат також величина комплексна і складається з таких елементів витрат:

(M) – затрати на всі види сировини та матеріалів; ($З$) – затрати на оплату праці; (A) – амортизаційні відрахування; ($ЗВ$) – інші затрати, які включають до загальновиробничих витрат.

Деталізована форма цих затрат подана в знаменнику формули (1.2).

Затрати на матеріали, що здійснювалися протягом року, вираховують за формулою (1.3):

$$M = M_{np} + M_{об} = M_{np} + ОБд - ОБ_{np}, \quad (1.3),$$

де M_{np} – вартість матеріалів, включена у собівартість продукції; $M_{об}$ – затрати, пов'язані з придбанням матеріалів, що використовуються на збільшення нормованих оборотних фондів, які можна подати як різницю між середньорічною вартістю оборотних фондів даного року (ОБд) і середньорічною вартістю оборотних фондів попереднього року (ОБ_{np}).

Затрати на оплату праці працівників підприємства формалізовано мають вигляд:

$$З = N_{cp} \times ЗП_{cp} \quad (1.4),$$

де N_{cp} – середньорічна кількість працюючих, $ЗП_{cp}$ – фактична середньорічна заробітна плата.

Амортизаційні відрахування протягом року розраховуються за формулою:

$$A = OF \times H_a \quad (1.5),$$

де OF – вартість основних виробничих фондів підприємства, H_a – середньорічна норма амортизації.

Як обгрунтовано стверджують Петухов Р.М. та Волостних В.В., формула (1.2) [108, с.34] є базовою для побудови всіх інших показників ефективності.

Наприклад, коли чисельник подано як вартість виробленої протягом року продукції, а знаменник – як кількість працюючих або як вартість основних виробничих фондів, то визначають наступні факторіальні показники ефективності – продуктивність праці та фондівіддачу, котрі є основою оцінки ефективності й аналізу використання окремих факторів виробництва, а також інформаційною базою для визначення напрямків підвищення ефективності виробничої діяльності.

Інколи економісти не розмежовують поняття критерію і показників економічної ефективності і навіть ототожнюють його з продуктивністю праці. Окремі дослідники [53, с.12] критерій економічної ефективності виражають через динамічне використання усіх виробничих ресурсів підприємства. Його визначають за формулою:

$$E_k = \sqrt{j \frac{D_e}{t} \times j \frac{D_e}{S_o} \times j \frac{D_e}{F_o + F_{ob}}} \quad (1.6),$$

де E_k – критерій економічної ефективності підприємства, виражений коефіцієнтом; D_g — валовий дохід сільського господарства; j – індекс зміни показників продуктивності живої праці (t), використання земельних угідь (S_g) і виробничих фондів сільськогосподарського призначення ($F_o + F_{ob}$).

Критерій приросту ефективності економічного зростання обчислюють за формулою [53, с.12]:

$$E_{kn} = \frac{\Delta D_g}{\Delta c + \Delta v + \Delta m} \quad (1.7),$$

де ΔD_g - приріст валового доходу; Δc - приріст матеріальних витрат; Δv - приріст на оплату праці; Δm - приріст прибутку.

Система показників економічної ефективності для аналізу, на наш погляд, повинна будуватися за такими принципами:

- система показників ефективності АПК повинна перебувати в органічному взаємозв'язку з критерієм, не суперечити йому та забезпечувати можливість зіставлення досягнутого ефекту та затрат, а також відображати вплив і ефективність усіх ресурсів, що застосовуються при виробництві продукції, виходячи з інтересів АПК;
- для проведення аналізу інтегральної ефективності виробництва в цілому доцільно порівнювати повні результати виробництва з повними виробничими витратами, оскільки будь-який виробничий ефект досягається за рахунок поєднання витрат як живої праці, так і минулої, котра уречевлена в предметах і засобах праці;
- відображати досягнутий рівень виробництва, виявляти резерви підвищення ефективності виробництва;
- бути простими у використанні, передбачати публічність і можливість відкритого доступу до отримання первинної інформації;
- бути еластичними, тобто відображати будь-які зміни, коливання і динаміку економічної ефективності явища, що досліджується.

Вибір показників оцінки ефективності зернопродуктового підкомплексу залишається проблематичним і до сьогодні. Оскільки ефективність визначається відносними показниками, то вона має смисл лише за умови її оцінення з базою (запланованим, попереднім, нормативним чи максимально можливим рівнем

виробництва; для порівняння можна застосовувати показники підприємств аналогічних за типом і масштабами виробництва або показники міжнародного рівня виробництва). Шафранов А.Д. [183, с.6] зауважує, що, оскільки економічне зростання – це поняття, котре відображає поступальний рух суспільства до його цілей у порівнянні з потенціальними можливостями, то доцільним є не тільки оцінення приросту валового продукту, а й і зіставлення фактичних показників приросту з нормативним рівнем. Лише тоді можна оцінити реальний рівень економічного зростання і розмір втрачених можливостей.

Застосування названих методик на практиці пов'язане з великими труднощами і має певні недоліки. Так, оскільки виробництво – процес динамічний, що постійно змінюється і розвивається, змінюються виробничо-технічні умови виробництва, асортимент продукції, її структура, то порівняння досягнутого рівня виробництва із запланованим чи із попереднім є некоректним. Відсутність нормативних методів планування основних показників, в тому числі використання виробничого потенціалу призводить до спрощення планів, котрі не можуть бути еталоном для оцінення економічної ефективності.

Застосування при оціненні ефективності економіко-математичних методів і ЕОМ дає змогу розробляти оптимізаційні моделі використання виробничого потенціалу. У цьому випадку критерієм оцінення економічної ефективності є ступінь відхилення показників її фактичного рівня від оптимальних значень у конкретних умовах господарства. Розробка таких моделей в даний час є проблематичною через відсутність методологічних розробок і технічних ресурсів для проведення таких досліджень, тому Сатуновський Л.М. обґрунтовує недоцільність оцінення досягнутого рівня ефективності з максимальним, оскільки він може бути визначений лише на основі розробки оптимізаційних моделей на максимум рівня ефективності.

Практично неможливо знайти схожих між собою підприємств за організаційно-економічними умовами функціонування, які б відповідали вищезазначеним критеріям, що теж унеможлиблює проведення даного оцінення. Нереальним на даному етапі є проведення оцінення ефективності, коли за еталон її порівняння беруть показники міжнародного рівня ефективності, оскільки вже в

самій основі розвитку зернопродуктових підкомплексів України і розвинутих країн світу закладено принципові відмінності, починаючи з економічного механізму та шляхів розвитку сільського господарства. Тому вибір показників оцінення ефективності залишається проблематичним і до сьогодні.

Ми погоджуємося з позицією Шафронова А.Д. [183, с.6], який пропонує визначати зміну ефективності на основі оцінення коефіцієнта корисної дії використання споживаних і застосовуваних ресурсів виробництва, що дасть змогу порівнювати досягнутий результат виробництва з можливим, оцінити величину і причини невикористаних резервів, при цьому намітити шляхи щодо їх усунення. Ще однією з переваг даної методики, як зазначає Шафронов А.Д., є можливість проведення об'єктивного порівняльного аналізу роботи підприємств “поза залежністю від їх розмірів, спеціалізації і місця розташування”.

В економічній літературі висвітлено різні підходи й позиції щодо системи показників ефективності аграрного виробництва.

Для всебічного аналізу ефективності зернопродуктового підкомплексу АПК потрібно оцінювати результати на різних рівнях управління економікою:

1) на макрорівні – економічну ефективність національного АПК та національного зернопродуктового підкомплексу;

2) на мезорівні – економічну ефективність регіонального зернопродуктового підкомплексу;

3) на галузевому – економічну ефективність окремих галузей зернопродуктового підкомплексу, зокрема: виробництва, зберігання та переробки зерна;

4) на мікрорівні – економічну ефективність окремих підприємств підкомплексу, а також їх інтегрованих агропромислових або міжгосподарських формувань;

5) на внутрішньо-господарському (базовому) – економічну ефективність окремих підрозділів підприємства; економічну ефективність виробництва окремих культур або продукції, виконання окремої операції, здійснення заходів щодо вдосконалення техніко-технологічних та організаційно-структурних умов виробництва.

На основі узагальнення інформації численних наукових джерел [4, с.61 – 65; 13, с.11 – 15; 35, с.68; 36, с.93 – 95; 53, с.12; 98, с.50 – 60; 132, с.6; 141, с.61; 147, с.9 – 18; 176, с.35 – 36; 177, с.47 – 49; 178, с.16] робимо висновок, що всі показники оцінки економічної ефективності господарської діяльності будуються за основним методологічним принципом: результати співвідносяться з використаними ресурсами і витратами для досягнення даного результату за визначений період часу (рис. 1.1).

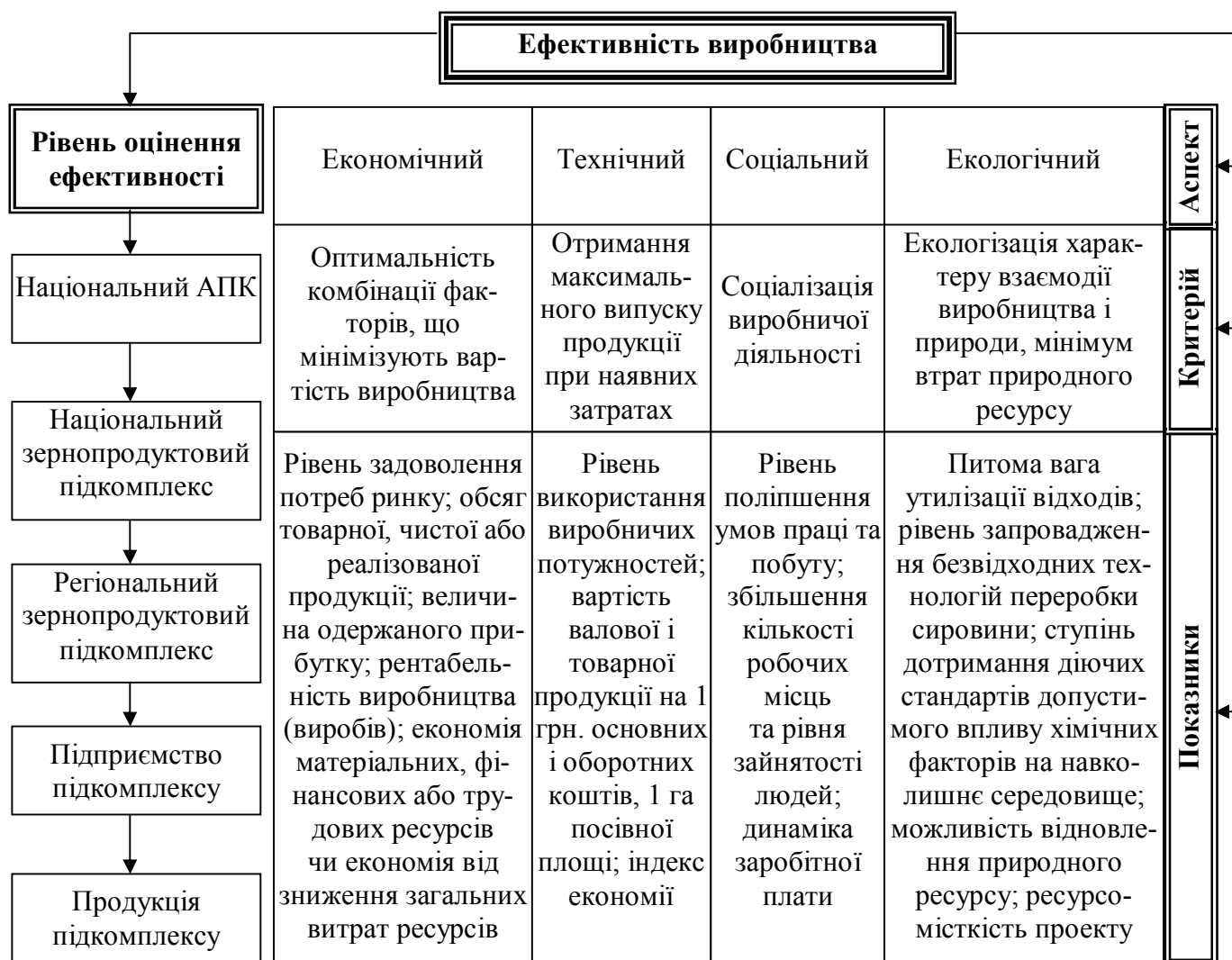

Рис. 1.2. Система аспектів, критеріїв, показників і рівнів оцінення ефективності виробництва у зернопродуктовому підкомплексі АПК

Розроблена нами схема взаємопов'язаних аспектів ефективності, її критеріїв і показників викликана необхідністю удосконалення методологічних підходів до формування і класифікації ефективності та більш обґрунтованого і всебічного виявлення змін господарської діяльності суб'єктів ринкової економіки.

Ефект (результат) виробництва як на рівні підприємств зокрема, так і продуктивних підкомплексів АПК в цілому виражається в обсязі валової, товарної і

кінцевої продукції, валового доходу та прибутку, а витрати, що забезпечили здійснення виробничого процесу – окремими факторами виробництва чи їх поєднаннями.

Як свідчать дані економічної літератури [4, с.61 – 65; 13, с.11 – 15; 35, с.68; 36, с.93 – 95; 53, с.12; 74, с.85 – 139; 98, с.50 – 60; 132, с.6; 141, с.61; 147, с.9 – 18; 164, с.125 – 192; 176, с.35 – 36; 177, с.47 – 49; 178, с.16], система показників ефективності діяльності аграрного, заготівельного та зернопереробного підприємств включає декілька груп.

1. Узагальнюючі показники ефективності зерновиробництва, зберігання та переробки.

Найважливішими в системі узагальнюючих вартісних показників економічної ефективності є відношення обсягу валової, чистої продукції чи прибутку до затрат живої та уречевленої праці та ін.

$$E = \frac{ВП}{V_3 + K \times \Phi_{oc}}, \quad E = \frac{ЧП}{V_3 + K \times \Phi_{oc}}, \quad E = \frac{П}{V_3 + K \times \Phi_{oc}},$$

де E – економічна ефективність виробництва; $ВП$, $ЧП$, $П$ – обсяги валової, чистої продукції або прибутку, що характеризують приріст виробництва, створення споживчої вартості; V_3 – поточні виробничі затрати; Φ_{oc} – основні фонди; K – коефіцієнт ефективності (коефіцієнт перерахунку основних фондів у поточні витрати живої праці та матеріальні затрати).

Одним із узагальнюючих показників є розмір прибутку на одиницю загальних витрат. Прибуток є основним показником результатів виробничо-фінансової діяльності підприємства, що характеризує платоспроможність, конкурентоспроможність і перспективність підприємства, доцільність його господарювання. Прибуток формується з результату від реалізації продукції (робіт і послуг), основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів, валютних цінностей та інших видів фінансових ресурсів, прибутку від орендних операцій, а також від позареалізаційних операцій.

Темпи зростання виробництва обсягів продукції (T) розраховують у відсотках шляхом співвідношення обсягів виробництва товарної продукції звітного (Q_3) і базисного року (Q_m) у зіставних цінах. До складу товарної продукції включають усю продукцію, реалізовану державі, на ринку, споживчій кооперації, у власних

магазинах і ларках, на біржі, за бартерними угодами, окремим особам, та реалізовану в рахунок оплати праці. Математично показник темпу зростання виробництва продукції має вигляд:

$$T = \frac{Q_3}{Q_6} \times 100.$$

Відносна економія основних ресурсів виробництва розраховується за окремими їх видами (основними виробничими фондами, нормованими оборотними фондами, матеріальними затратами та фондом оплати праці) за формулою:

$$Eв_i = Pi_6 \times K_{\Pi} - Pi_n,$$

де $Eв_i$ – відносна економія окремого виду виробничого ресурсу; Pi_6 , Pi_n – середньорічні витрати i -го ресурсу в базисному та прогнозованому роках; K_{Π} – індекс приросту обсягу продукції в прогнозованому році в порівнянні із базисним; i – вид економічного ресурсу.

Виробництво чистої продукції (ЧП) на одиницю ресурсів (P) як показник оцінки економічної ефективності виробництва набуває дедалі більшого значення у зв'язку з тим, що чиста продукція виключає повторний облік предметів праці.

$$Ee = \frac{ЧП}{P}.$$

Чиста продукція – це частина вартості валової продукції, створеної живою працею працівників, і виражає заново створену вартість. Обсяг чистої продукції на сільськогосподарських, борошномельних, круп'яних, комбікормових підприємствах розраховують шляхом зменшення суми витрат виробництва (без вартості сировини) на вартість матеріальних витрат і додаванням до цієї різниці прибутків від виробничої діяльності. На хлібоприймальних підприємствах обсяг чистої продукції розраховують шляхом підсумовування фонду заробітної плати з нарахуваннями, прибутків від реалізації хлібопродуктів і сум, отриманих від сільськогосподарських підприємств на очистку та сушіння зерна.

Динаміку витрат на одиницю товарної продукції або частку приросту прибутку від зниження собівартості визначають за формулою:

$$\Delta\Pi = \frac{(3з - 3б) \times Q}{\Pi},$$

де $\Delta\Pi$ – приріст прибутку; Z_3, Z_6 – звітні та базисні затрати на 1 грн. товарної продукції у зіставних цінах; Q – обсяг виробництва товарної продукції в зіставних цінах; Π – прибуток від виробництва товарної продукції.

Рентабельність виробництва – це один з підсумкових показників, що характеризують ефективність виробництва, відображає окупність проведених затрат на підприємстві взагалі чи на виробництво окремого виду продукції. Рентабельність виробництва визначається співвідношенням розміру одержаного прибутку до повної собівартості реалізованої продукції:

$$P = \frac{Bp - C}{C} \times 100 = \frac{\Pi}{C} \times 100,$$

де P – рентабельність виробництва; Bp – виручка від реалізації; C – повна собівартість товарної продукції.

У країнах з ринковою економікою використовують показники рівня загальної рентабельності [3, с.461] як відсоткове співвідношення прибутку до нарахування відсотків до усіх активів підприємства. Цей показник – один з головних при оцінці рентабельності і він характеризує здатність підприємств до нарощування вкладеного капіталу.

Рівень рентабельності відображає ефективність поточних виробничих витрат на підприємстві, де основні фонди враховуються у вигляді амортизації, тоді як норма прибутку (H_n) характеризує результативність застосування усього авансованого капіталу ($K_{в.а.}$ – обсяг використаного авансованого капіталу). Саме показник норми прибутку – це основний регулятор економічних взаємовідносин у ринковій економіці. Відомий вітчизняний вчений Саблук П.Т., пропонує керуватися цим показником при регулюванні міжгалузевих відносин в АПК і застосуванні цін як інструменту такого управління [132, с.6].

Норма прибутку визначається за формулою [132, с.6]:

$$H_n = \frac{\Pi}{K_{в.а.}} \times 100 = \frac{C_n}{C_k} \times 100,$$

де H_n – норма прибутку (%); C_n – сума прибутку; C_k – сума капіталу.

З урахуванням вартості усіх видів авансового капіталу формула матиме вигляд [132, с.6]:

$$H_n = \frac{\text{сума прибутку}}{\text{основні фонди} + \text{оборотні фонди} + \text{оплата праці} + \text{частка вартості землі (рентний дохід - 3\%)}} \times 100.$$

Норма прибутку є узагальнюючим показником економічної ефективності агропромислового виробництва в країнах з ринковою економікою [41].

Шафронов А.Д. [183, с.6] пропонує як інтегральний показник для визначення економічної ефективності сільського господарства таку формулу (в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь):

$$E_{CG} = \frac{(B\delta \pm E_G) \div B\delta_H}{Z(P) \div Z_H(P_H)},$$

де E_{CG} – економічна ефективність сільського господарства; E_G – вартісний еквівалент зміни ґрунтової родючості; $(B\delta \pm E_G)/B\delta_H$ – індекс фактичного валового доходу (скорегованого з врахуванням вартісного еквівалента зміни ґрунтової родючості) до його нормативного рівня; $Z(P)/Z_H(P_H)$ – індекс фактичного розміру виробничих витрат (ресурсів) до їх нормального рівня.

Шафронов А.Д. включив у формулу визначення ефективності показник зміни родючості ґрунту, оскільки вважає, що землекористувачі повинні проводити процес відновлення родючості ґрунту з власних доходів, зменшуючи їх на суму вартості добрив, їх транспортування і внесення. Якщо ж родючість зростає, то одночасно зростає й економічна оцінка землі, що рівнозначно одержанню додаткового доходу.

2. Показники ефективності використання трудових ресурсів (праці): продуктивність праці та її динаміка, частка приросту продукції за рахунок зростання продуктивності праці, відносне вивільнення працівників, економія живої праці (в порівнянні з умовами базисного року), коефіцієнт співвідношення приросту заробітної плати до приросту продуктивності праці, коефіцієнт використання робочого часу, трудомісткість і зарплатомісткість одиниці продукції і ін.

Відносну економію праці (E_n) визначають як різницю між величиною середньорічної кількості виробничого персоналу, розрахованої на запланований обсяг продукції по продуктивності праці базисного року, і передбаченою в плані кількістю виробничого персоналу:

$$E_n = P_b \times K_{П} - P_n,$$

де P_b , P_n – кількість виробничого персоналу базисного та планового року; $K_{П}$ – індекс приросту обсягу продукції у плановому році в порівнянні з базисним.

Продуктивність праці можуть характеризувати кінцеві (прямі) і проміжні (непрямі) показники, натуральні й вартісні. За допомогою прямих показників розраховують продуктивність праці як відношення виробленої продукції (ВП) до затрат часу на її виробництво (t):

$$Пп = \frac{ВП}{t}.$$

Непрямі показники розраховують на проміжних стадіях виробництва, тоді чисельник виражають не обсягом виготовленої продукції, а обсягом виконаних робіт чи окремої операції, а знаменник – затраченим часом на їх виконання.

Натуральні й вартісні показники розраховують для визначення рівня і динаміки продуктивності праці. Вони різняться галуззю застосування та одиницями виміру ефекту, результату виробництва. У першому випадку – застосовуються в окремих галузях з однорідною продукцією і результат виражається натуральними одиницями, як правило, центнерами або тоннами, у другому – об'єктом визначення є все господарство, а ефект виражають через грошову оцінку валової продукції у зіставних цінах.

Трудомісткість є оберненим показником до продуктивності праці і виражає обсяг затраченого часу та праці на виробництво одиниці продукції. На зменшення цього показника впливає підвищення рівня механізації та автоматизації трудомістких процесів, що, в свою чергу, призводить до відносного вивільнення працюючих.

Зарплатомісткість відображає питому вагу заробітної плати у загальних витратах на виробництво одиниці продукції та формується під впливом чисельності працюючих, їх професійної кваліфікації, ефективності їх використання.

Коефіцієнт використання трудових ресурсів протягом року (K_B) визначається відношенням фактично відпрацьованого робочого часу (P_ϕ) до можливого річного фонду робочого часу (P_M):

$$K_B = \frac{P_\phi}{P_M}.$$

Коефіцієнт використання корисного фонду робочого часу ($K_{B.p.ч}$) враховує ступінь використання трудових ресурсів протягом робочого дня і розраховується діленням фактичного часу роботи (\mathcal{C}_ϕ) до можливого, тобто встановленого денного часу (\mathcal{C}_B):

$$K_{в.р.ч.} = \frac{Ч\phi}{Чв}$$

Добуток цих двох коефіцієнтів показує загальний коефіцієнт використання робочого часу (K_3):

$$K_3 = K_в \times K_{в.р.ч.}$$

Коефіцієнт ($K_{п.п.}$) є відношенням приросту продуктивності праці ($\Delta n.n.$) до приросту заробітної плати ($\Delta з.п.$), показує співвідношення темпів продуктивності праці і заробітної плати:

$$K_{п.п.} = \frac{\Delta n.n.}{\Delta з.п.}$$

Для господарської діяльності підприємств позитивним є випереджаюче зростання продуктивності праці, тобто коли $K_{п.п.} > 1$. Аналогічно розраховують коефіцієнт приросту продуктивності праці до приросту фондоозброєності, який характеризує економію витрат живої та уречевленої праці.

3. Показники оцінки стану та ефективності використання матеріальних активів: коефіцієнти оновлення, вибуття, зносу і динаміки, структура основних фондів, загальна фондівдача, в тому числі фондівдача активної частини основних фондів, фондоозброєність, коефіцієнт оборотності основних фондів, рентабельність основних фондів, фондомісткість одиниці продукції, матеріаломісткість одиниці продукції, коефіцієнт використання найважливіших видів сировини і матеріалів, коефіцієнт оборотності оборотних активів (кількість оборотів за рік), середня тривалість одного обороту оборотних активів у днях, норма прибутку та ін.

Важливими показниками загального аналізу відтворення та інтенсивності використання засобів праці є показники руху, стану та ефективності використання основних фондів.

До показників руху основних фондів відносять: коефіцієнти оновлення, вибуття, зростання, приросту та показник інтенсивності оновлення.

Коефіцієнт оновлення (K_0) має чіткий економічний зміст – відображає питому вагу нововведених за певний період часу основних фондів у загальній їх вартості на кінець цього періоду, показує рівень введення в експлуатацію нових основних фондів у вартісному виразі і визначається за формулою:

$$K_0 = \frac{BO\Phi_n \times 100}{BO\Phi_k},$$

де $BO\Phi_n$ – вартість основних фондів, що надійшли за рік; $BO\Phi_k$ – загальна вартість основних фондів на кінець року.

Недоліком методики розрахунку коефіцієнта оновлення є те, що він не передбачає розмежування тих основних фондів, що йдуть на заміну зношених і тих, які спрямовуються на нагромадження. Поняття “оновлення” можна трактувати двояко, як процес заміни старих засобів праці, та процес нагромадження основних фондів шляхом додавання до них нових, тобто їх розширення.

Цю проблему намагалися вирішити багато вчених, зокрема шляхом уточнення назви коефіцієнта оновлення, називаючи його коефіцієнтом “нагромадження й оновлення основних фондів” або коефіцієнтом, що відображає “річні темпи екстенсивного та інтенсивного відтворення основних фондів” [39, с.115; 81, с.13]. Проте дане питання залишається відкритим і до сьогодні, оскільки на практиці фактично неможливо виокремити суму коштів, яка направляється саме на заміну вибулих основних фондів із загальної суми коштів, що спрямована на забезпечення процесу їх відтворення.

Ми погоджуємося з позицією Вашківа О., який вважає, що реально, оновлення основних фондів проходить лише при заміні засобів праці, які відпрацювали нормативний строк служби. “Які б не були великі обсяги основних фондів, направлені на їх приріст, на збільшення їх загального обсягу, – оновлення діючих на певну дату основних засобів не відбувається, якщо відсутня заміна засобів праці, що відпрацювали нормативний строк служби, тобто відсутній процес простого відтворення основних фондів” [19, с.169].

Інтенсивність вибуття основних промислово-виробничих фондів характеризується коефіцієнтом вибуття (K_v), який загальноприйнято розраховувати за наступною формулою:

$$K_v = \frac{BO\Phi_v \times 100}{BO\Phi_n},$$

де $BO\Phi_v$ – вартість основних фондів, що вибули за рік; $BO\Phi_n$ – загальна вартість основних фондів на початок року.

Проте існують й інші підходи щодо методики обчислення даного коефіцієнта. Зокрема, у знаменнику формули пропонується вартість основних фондів оцінювати на кінець року [165], або застосовувати їх середньорічну вартість, для можливості безпосереднього порівняння коефіцієнтів оновлення й вибуття [39, с.115]. На нашу думку, такий підхід є недостатньо правомірним через неспіввідносність оцінюваних величин. Оскільки, коефіцієнт вибуття характеризує темпи вибуття морально застарілих та фізично непридатних засобів праці, некоректно у знаменнику формули враховувати вартість основних фондів, що надійшли протягом року, тому, що вони, за своєю економічною суттю, можуть вибути із процесу виробництва не раніше одного року або операційного циклу їх експлуатації.

Відношення коефіцієнтів оновлення і вибуття основних промислово-виробничих фондів характеризує ступінь інтенсивності оновлення та процес відтворення основних фондів (I_0):

$$I_0 = \frac{K_o}{K_e}.$$

Процес відтворення матеріальних активів може здійснюватися у розмірах, що відповідають сумі нарахованого зносу і таке відтворення називають простим. Процес розширеного відтворення відбувається, коли обсяги відновлення основних фондів перевищують обсяги зменшення вартості матеріальних активів в результаті їх зношення. В умовах кризової економіки спостерігається скорочений тип відтворення виробництва, коли обсяги оновлення основних фондів не покривають розмірів їх зношення, тоді $I_0 < 1$.

Коефіцієнт зростання ($K_{зр}$) дозволяє визначити зростання вартості основних засобів за рік, це – відношення первісної вартості основних засобів на кінець року ($OЗ_{п.в.к}$) до первісної вартості основних засобів на початок року ($OЗ_{п.в.п}$):

$$K_{зр} = \frac{OЗ_{п.в.к}}{OЗ_{п.в.п}}.$$

Коефіцієнт приросту ($K_{пр}$) – відношення різниці вартості основних засобів на кінець ($ВОЗ_к$) і початок року ($ВОЗ_п$) до первісної вартості основних засобів на початок року, який дозволяє визначити темпи приросту основних засобів:

$$K_{np} = \frac{BOЗк - BOЗn}{BOЗn.в.n}.$$

Узагальнюючим показником, що характеризує рух основних засобів, є коефіцієнт динаміки, котрий розраховується як відношення їх залишкової вартості на кінець і початок року. Оскільки, з одного боку, в ході виробництва фонд основних засобів поступово зменшується на суму зносу, а з іншого – збільшується на суму вартості придбаних нових капітальних вкладень, то позитивним вважається значення показника динаміки вище одиниці.

До показників стану основних засобів належать коефіцієнти зносу та придатності.

Коефіцієнт зносу ($K_з$) розраховується за формулою:

$$K_з = \frac{OЗ_з \times 100}{OЗ_{п.в.}},$$

де $OЗ_з$ – сума нарахованого зносу на основні засоби за рік; $OЗ_{п.в.}$ – первісна вартість основних засобів. Для нормального процесу виробництва потрібно, щоб коефіцієнт оновлення перевищував суму коефіцієнтів вибуття і зносу.

Коефіцієнт придатності ($K_{пр}$) – розраховується як відношення залишкової вартості ($OЗ_{з.в.}$) до первісної вартості основних засобів або одиниця мінус коефіцієнт зносу, який наближено характеризує ступінь придатності основних засобів:

$$K_{пр} = \frac{OЗ_{з.в.}}{OЗ_{п.в.}} = 1 - K_з.$$

З метою контролю більш раціонального використання основних фондів розраховують наступні показники ефективності їх застосування: фондвіддача, фондомісткість, фондоозброєність, фондорентабельність, коефіцієнт оборотності основних фондів. Основними з них є фондвіддача і її обернений показник – фондомісткість продукції.

Фондвіддача ($\Phi_в$) може розраховуватися за валовою продукцією, валовим і чистим доходом як відношення обсягу виготовленої продукції підприємства (ВП), валового (ВД) чи чистого доходу (ЧД) до середньорічної вартості основних виробничих фондів ($\overline{O\Phi}$):

$$\Phi_в = \frac{ВП}{\overline{O\Phi}}, \quad \Phi_в = \frac{ВД}{\overline{O\Phi}}, \quad \Phi_в = \frac{ЧД}{\overline{O\Phi}}.$$

Показник фондомісткості (Φ_m) – обернений до фондovіддачі, показує скільки основних фондів припадає на 1 грн. валової продукції, чистого або валового доходу, розраховується за формулою:

$$\Phi_m = \frac{\overline{O\phi}}{B\Pi}, \quad \Phi_m = \frac{\overline{O\phi}}{BД}, \quad \Phi_m = \frac{\overline{O\phi}}{ЧД}.$$

При розрахунку даних показників доцільно вказувати їх повну назву, що характеризуватиме обрану методику оцінки. Визначення фондovіддачі та фондомісткості за валовим доходом, має протизатратний характер, оскільки при цьому абстрагується перенесена вартість основних та оборотних фондів, що дає змогу оцінити конкретний результат роботи окремого підприємства без врахування затрат уречевленої праці.

Фондоозбросеність праці (Φ_o) визначається відношенням середньорічної вартості основних виробничих фондів до середньорічної кількості працюючих (\overline{Nn}):

$$\Phi_o = \frac{\overline{O\Phi}}{\overline{Nn}}.$$

Фондорентабельність (Φ_p) – узагальнюючий показник ефективності використання основних фондів, розраховується відношенням суми балансового прибутку ($\Pi_б$) до середньорічної вартості основних фондів:

$$\Phi_p = \frac{\Pi_б}{O\Phi}.$$

Його обернений показник – термін окупності основних фондів (C_o) дає змогу оцінити ефективність використання основних фондів з врахуванням фактора часу:

$$C_o = \frac{\overline{O\Phi}}{\Pi_б}.$$

Коефіцієнт оборотності основних фондів ($K_{обO\Phi}$) також характеризує ефективність застосування основних фондів з позиції терміну експлуатації і їх відтворення за рахунок амортизаційних відрахувань (A):

$$K_{обO\Phi} = \frac{A}{O\Phi}.$$

Проведення загального аналізу використання основних фондів доповнюють показником їх структури, що дає змогу оцінити оптимальність співвідношення

активної і пасивної частини основних фондів, виробничих і невиробничих фондів. Під структурою розуміють відсоткове співвідношення окремих видів основних фондів у їх загальній вартості.

Методика проведення комплексного аналізу використання оборотних активів ґрунтується на побудові цілеспрямованої й обґрунтованої системи економічних показників.

Кількість оборотів оборотних активів за рік (K_o) – розраховується як відношення грошової виручки за реалізовану продукцію (B_p) і надані послуги до середнього залишку оборотних активів за рік (O):

$$K_o = \frac{B_p}{O}.$$

Середня тривалість одного обороту визначається відношенням кількості днів у році до кількості оборотів за рік. Економічне значення цього показника в тому, що скорочення тривалості обороту сприяє зниженню загальних витрат на одиницю продукції, тобто собівартості; чим нижчий цей показник, тим менше необхідно залучати зі сторони фінансових ресурсів (кредитів) для виробництва продукції. На підприємстві важливо зменшувати тривалість обороту оборотних активів шляхом скорочення терміну операційного циклу виробництва, впровадження логістичних методів забезпечення технологічного процесу оборотними виробничими фондами. Зменшення термінів реалізації продукції завдяки її контрактації, встановлення договірних взаємовідносин між власниками, хлібоприймальними та зернопереробними підприємствами також сприятиме поліпшенню використання виробничих фондів.

Матеріаломісткість продукції – один з показників, що відображає витрати сировини, матеріалів, палива, електроенергії. Зниження матеріаломісткості продукції дає змогу збільшити обсяги виробництва продукції при наявних ресурсах, або знизити її собівартість. Розраховується матеріаломісткість (M) відношенням обсягу матеріальних затрат (без амортизації) ($MЗ$) до обсягу товарної продукції ($ТП$):

$$M = \frac{MЗ}{ТП}.$$

Відношення темпів приросту (T) матеріальних затрат (без амортизації) ($\Delta MЗ$) до приросту товарної продукції ($\Delta ТП$) є одним з показників ефективності використання матеріальних ресурсів і формалізовано має такий вигляд:

$$T = \frac{\Delta MЗ}{\Delta ПП}$$

Показником економічної ефективності використання діючих виробничих фондів є показник норми прибутку (H_n), котрий розраховується співвідношенням прибутку (Π) до середньорічної вартості основних виробничих фондів і нормованих оборотних засобів ($ОбЗ_n$):

$$H_n = \frac{\Pi}{OF + ОбЗ_n}$$

4. Показники ефективності використання фінансових коштів, капіталовкладень: оборотність оборотних коштів, рентабельність оборотних коштів, відносне вивільнення оборотних коштів, питомі капітальні вкладення (на одиницю приросту потужності або продукції), рентабельність капіталовкладень, термін окупності вкладених інвестицій та ін.

Показник рентабельності капіталовкладень по окремих об'єктах чи техніко-економічних заходах розраховується за формулою:

$$P_k = \frac{Ц - С}{К}$$

де P_k – показник рентабельності капіталовкладень; $Ц$ – середньорічна вартість продукції по заготівельних цінах, грн.; $С$ – середньорічний розмір поточних виробничих витрат, грн.; $К$ – кошторисна вартість об'єкта чи проведеного заходу.

При оціненні двох варіантів вкладень на практиці застосовують показник – термін окупності вкладених інвестицій (T) – як співвідношення різниці капітальних вкладень по двох варіантах, що порівнюються ($K_2 - K_1$) до різниці чистого доходу по більш та менш капіталомісткому варіантах ($\Delta П$), що викликано додатковими капіталовкладеннями:

$$T = \frac{K_2 - K_1}{\Delta П}$$

Для оцінки нової техніки, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових технологій і розробок можна застосовувати показник річного економічного ефекту, який визначають по економії приведених затрат і розраховують за формулою:

$$E_p = [(C\bar{b} + E_n K\bar{b})] - [(C_n + E_n K_n) O_n],$$

де E_p – річний економічний ефект, грн., C_b , C_n – собівартість одиниці продукції за базисним та новим варіантами, грн., K_b , K_n – питомі (в розрахунку на 1-цю продукції, 1 га посіву) капітальні вкладення в базисному та новому варіантах, грн., E_n – нормативний коефіцієнт ефективності капітальних вкладень, O_n – обсяги застосування результатів наукових досліджень (нових розробок, нової техніки, винаходів, раціоналізаторських пропозицій в розрахунковому році в натуральних одиницях (га, ц і т.д.).

У випадку, коли при застосуванні досягнень НТП підвищуються ціни реалізації продукції за рахунок покращення її якості, асортименту і строків реалізації, річний економічний ефект визначають з врахуванням приросту прибутку за формулою:

$$E_p = [(C_b + E_n K_b)] - [(C_n + E_n K_n) + (C_n - C_b) O_n], \text{ або } E_p = (P_n - P_b) O_n,$$

де C_n , C_b – ціни реалізації 1-ці продукції в новому та базисному варіантах, грн., P_n , P_b – прибуток від реалізації продукції підвищеної та попередньої якості або відповідно від реалізації в більш ранні та попередні терміни.

Підвищення ефективності зернопродуктового підкомплексу АПК неможливе без об'єктивного економічного оцінення явищ та процесів, що відбуваються у даній галузі. Лише система показників дає змогу провести комплексний аналіз, правильно визначити досягнутий рівень економічної ефективності та зробити відповідні висновки щодо основних напрямків підвищення економічної ефективності зерновиробництва.

При оціненні ефективності зерновиробництва потрібно максимально враховувати його особливості. По-перше, відмінності у якісних характеристиках ґрунтів – їх родючості, продуктивності, рівнях використання, що мають величезний вплив на результати виробництва. По-друге, особливості кліматичних умов – температурний режим, кількість опадів, кількість сонячних днів, тривалість безморозного періоду тощо. По-третє, слід враховувати напрямок використання зерна, оскільки при визначенні економічної ефективності виробництва продовольчого та фуражного зерна є певні особливості. Зокрема, показники економічної ефективності виробництва продовольчого зерна розраховують з урахуванням його якості, вмісту клейковини та білку, засміченості, вологості, інших якісних параметрів зерна. Для фуражного зерна необхідно показати його кормову цінність.

До показників економічної ефективності виробництва продовольчого зерна відносять врожайність, у тому числі по твердих і сильних пшеницях, вихід клейковини з 1 га, собівартість 1 ц зерна, витрати праці на 1 ц і на 100 грн. валової продукції, рентабельність.

Економічну ефективність виробництва зернофуражних культур можна характеризувати врожайністю, виходом кормових одиниць і перетравного протеїну з 1 га, собівартістю 1 ц зерна і 1 ц корм. од., витратами праці на 1 ц зерна і на 1 ц корм. од., рентабельністю й ін.

В умовах ринкових відносин ступінь орієнтації зернопродуктового підкомплексу на кінцеві, соціально-значимі результати та ефективність його функціонування в цілому, виражається такими показниками: виробництво зерна та продуктів його переробки у натуральному і грошовому вираженні, у тому числі на 1 га посівних площ у ц/га та тис. грн./га; інтегральні витрати на виробництво борошна та інших продуктів переробки зерна (витрати по всьому комплексу: виробництво зерна → виробництво борошна та інших продуктів переробки зерна → реалізація продукції) – загальні і на 1 га посівних площ; інтегральний прибуток (загальний і на 1 га посівних площ); інтегральний прибуток на 1 грн. інтегральних витрат виробництва в грн.; інтегральна рентабельність продукції і виробництва; інтегральна продуктивність праці в натуральному і грошовому вимірах.

Серед основних резервів підвищення ефективності виробництва можна виокремити такі: скорочення обсягу відходів, втрат сировини і ліквідація браку, розширення асортименту та поліпшення якості сировини, матеріалів і палива, удосконалення конструкцій машин, обладнання і технології, заміна дефіцитних матеріалів менш дефіцитними, повніше використання вторинних ресурсів і відходів виробництва, поліпшення організації складського господарства.

Таким чином, комплексне використання методичних підходів до аналізу виробництва в зернопродуктовому підкомплексі сприятиме виявленню організаційно-економічних чинників підвищення ефективності галузі.

Висновки до розділу 1

1. Ефективність виробництва – відносний показник, що характеризує результативність виробництва у зіставленні з використаними виробничими ресурсами. Ефективним вважають таке виробництво, яке забезпечує найповніше задоволення потреб суспільства при мінімальних затратах живої та уречевленої праці. У кількісному вираженні це означає одержання за один і той же період часу на кожну затрачену гривню максимально можливого приросту продукції і прибутку.

2. Існування змішаної економіки, що передбачає наявність в економіці різних організаційних форм господарювання, зумовлює різноманітність оцінок ефективності діяльності конкретного підприємства. Кожен окремий суб'єкт в оцінці ефективності роботи підприємства виходить з власних інтересів тому найоб'єктивнішою і найкориснішою оцінкою функціонування підприємства можна вважати таку оцінку, що відповідає інтересам усіх членів суспільства.

3. Потрібно розрізняти поняття “ефект” та “економічна ефективність”. Ефект – це результат проведених заходів, проте, він не дає уявлення про доцільність, вигідність їх здійснення. Це можна зробити лише при зіставленні отриманого результату з витратами для його досягнення. Тому, лише економічна ефективність дає змогу оцінити кінцевий корисний ефект від застосування виробничих ресурсів.

4. Ефект може бути виражений на рівні підприємства чи галузі обсягом валової продукції, валового доходу (чистого продукту), чистого доходу чи прибутку. Існує три підходи до визначення економічної ефективності, в залежності від того, які чинники беруться до уваги при оцінці зусиль на одержання відповідного результату: ефективність використання застосовуваних ресурсів – ресурсний підхід, споживаних – витратний або їх поєднання витратно-ресурсний підхід. Розрахунок часткових показників проводять на основі витратного чи ресурсного підходів, а для узагальнюючого оцінювання ефективності – єдино можливий ресурсно-витратний варіант.

5. Критерій ефективності – це основна ознака, на базі якої проводиться оцінювання. Він повинен синтезувати кінцеві результати використання відповідних

ресурсів, що застосовуються у даній галузі. У АПК критерієм є постійне збільшення виробництва чистої продукції при найменших затратах живої та уречевленої праці на базі раціонального використання земельних, трудових, матеріальних і фінансових ресурсів.

6. Для кількісного вираження економічної ефективності доцільно застосовувати систему показників, які підпорядковуючись основному критерію ефективності, відобразатимуть вплив основних факторів виробництва на реальні економічні процеси. Система показників економічної ефективності повинна будуватися за певними принципами: повно й точно відповідати змісту критерію ефективності, для інтегрального оцінення ефективності виробництва повні результати виробництва співвідноситися з повними виробничими витратами, відобразити досягнутий рівень виробництва, виявляти резерви підвищення ефективності виробництва; бути простими у використанні, передбачати публічність і можливість відкритого доступу до отримання первинної інформації; бути еластичними, тобто відобразити будь-які зміни, коливання і динаміку економічної ефективності явища, що досліджується.

7. При оціненні ефективності зерновиробництва підприємств різних районів потрібно максимально враховувати їх особливості: відмінності у якісних характеристиках ґрунтів, кліматичних умовах (шляхом порівняння інтегрального індексу ефективності зернового виробництва, який синтезує показники урожайності, собівартості, трудомісткості та рейтингу району за якістю ґрунтів), напрямках використання зерна. Показники економічної ефективності виробництва продовольчого зерна розраховувати з урахуванням його якості, вмісту клейковини та білку, засміченості, вологості, інших якісних параметрів зерна. Для фуражного зерна необхідно показати їх кормову цінність.

РОЗДІЛ 2

**СУЧАСНИЙ РІВЕНЬ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА
В РЕГІОНАЛЬНОМУ ЗЕРНОПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ АПК****2.1. Економічне оцінення структури та природно-економічних умов розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК**

Структура зернопродуктового підкомплексу – це сукупність галузей і видів діяльності щодо забезпечення зернового господарства засобами виробництва, виробництво зерна, його переробка, а також виробнича і соціальна інфраструктури, що включають заготівлю і зберігання, транспортування і реалізацію зерна, підготовку кадрів для роботи в зернопродуктовому підкомплексі АПК.

Дослідженнями загальних проблем формування і організації АПК займалися багато вчених, зокрема Бойко В.І., Крисальний О.В., Онищенко О.М.

Позиції вчених розходяться у питаннях структуризації агропромислового комплексу, про це свідчать наукові джерела [2, с.61; 171, с.51 – 52]. Ми погоджуємося з позицією Андрійчука В.Г., який для проведення економічного аналізу функціонування агропромислового комплексу пропонує структурувати його на чотири сфери: виробництво засобів виробництва для усіх сфер АПК, сільське господарство, заготівля, зберігання і промислова переробка сільськогосподарської сировини та торгівля сировиною і кінцевою продукцією АПК. За іншим методологічним підходом [171, с.51 – 52] усі галузі агропромислового виробництва пропонується класифікувати на три сфери основного виробництва, котрі доповнюються виробничою і соціальною інфраструктурою, при цьому торгівлю не виокремлювати як окрему галузь, а відносити до складу третьої сфери. Пов'язано це з практикою останнього періоду функціонування виробничих підприємств, які, окрім завдань щодо виробництва продукції, почали розвивати власну торговельну мережу. Тоді, як в країнах з розвинутою ринковою економікою збутові функції бере на себе ринкова інфраструктура – комплекс підприємств, організацій, служб та інших торговельних формувань.

Детальніше розглянемо структуру зернопродуктового підкомплексу, що складається з таких складових:

- перша сфера (фондозабезпечуючі галузі) – машинобудування, мікробіологічна промисловість, виробництво спеціалізованих машин (комбайни), будівництво підприємств з переробки зерна, дренажних споруд, виробництво спеціалізованого обладнання і приладів для галузі, виробництво міндобрив, засобів захисту рослин від шкідників і хвороб, пестицидів та інших хімічних засобів щодо догляду за посівами;
- друга сфера (сільське господарство) – виробництво зерна;
- третя сфера (переробна промисловість) – заготівля і переробка сировини, виготовлення кінцевої продукції у галузях борошномельно-круп'яної, комбікормової, макаронної, хлібобулочної, кондитерської промисловості;
- четверта сфера (торгівля зернопродуктами) - спеціалізована торгівля продукцією і продуктами, виготовленими з зерна, громадське харчування.

Виробнича інфраструктура підкомплексу включає транспортування сировини, ремонт обладнання для рослинництва та переробних галузей, агросервісне обслуговування тощо. Інноваційна – науково-дослідницькі організації і заклади рослинництва, сортовипробовування.

Структуру виробництва зернопродуктового підкомплексу необхідно переорієнтувати у напрямку зростання випереджаючими темпами кінцевого продукту часток I та III сфер у порівнянні з II сферою. Зумовлено це тим, що I сфера зернопродуктового підкомплексу є фондозабезпечуючою для переробної промисловості та сільського господарства. Позитивним є також випереджаючий розвиток переробної галузі стосовно зерновиробництва, оскільки воно сприятиме ефективнішому використанню зерносіровини шляхом застосування безвідходних технологій та розширення асортименту продукції, виявленню та використанню резервів для забезпечення конкурентоспроможності кінцевої продукції. За повідомленням Мочерного С.В. “Оптимальне співвідношення вартості продукції трьох сфер АПК у розвинутих країнах світу становить 25 – 30% : 10 – 15% : 50 – 55%...” [41, с.22].

Структура зернопродуктового підкомплексу диференційована, зокрема виділяють галузевий, функціональний та організаційний його формати (рис. 2.1).

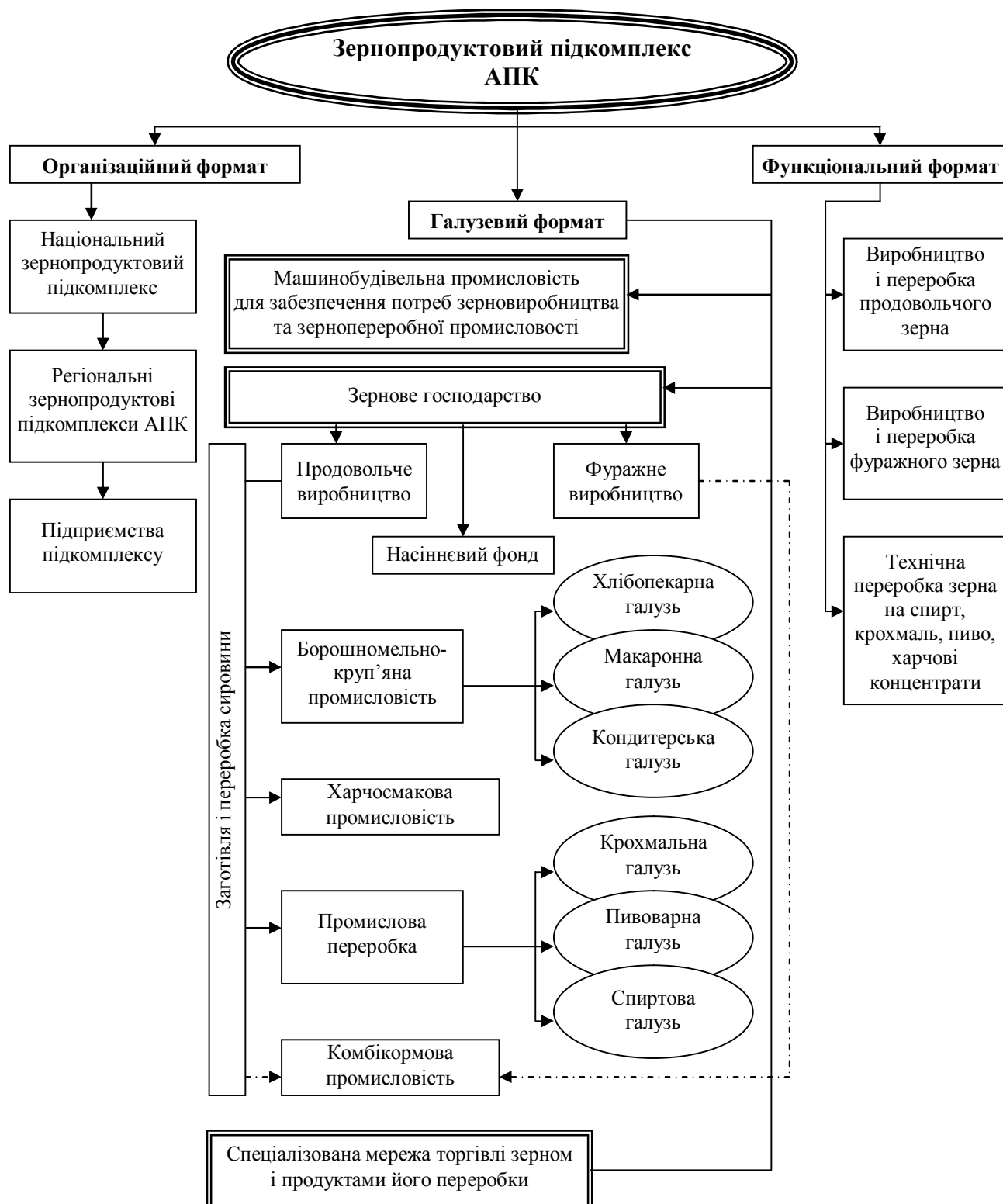

Рис. 2.1. Структура зернопродуктового підкомплексу АПК

Зернопродуктовий підкомплекс формується під впливом соціально-економічних умов: економічної політики держави, кон'юнктури внутрішнього та

зовнішнього ринків продукції галузей виробництва і переробки зерна, рівня забезпеченості засобами виробництва та трудовими ресурсами, особливостей територіально-економічного положення регіональних і національного зернопродуктового підкомплексу АПК та ін. Особливістю зернопродуктового підкомплексу АПК Тернопільської області з позиції його оцінки за галузевим форматом є обмежений обсяг виробництва продукції I сфери, що виготовляє засоби праці для зерновиробництва, заготівельно-збутової та переробної галузей в регіоні. У функціональному розрізі у межах Тернопільської області розвиваються усі три галузі зернопродуктового циклу – виробництво і переробка продовольчого та фуражного зерна, а також переробка зерна на спирт, пиво, крохмаль та ін. Рушійним фактором розвитку зернопродуктового підкомплексу є попит і потреби споживачів продукції.

Для нормального функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК необхідним є забезпечення збалансованості обсягів виробництва зерна із потребами у комбікормах тваринницької галузі та потужностями зернопереробних підприємств.

За даними обласного управління статистики Тернопільський регіональний зернопродуктовий підкомплекс АПК має 1229 сільськогосподарських, 106 хлібоприймальних та зернопереробних підприємств (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Структура зернопродуктового підкомплексу АПК Тернопільської області [138, с.34 – 35]

Вид діяльності	Кількість підприємств, од
Виробництво сільськогосподарської продукції (в тому числі зерна)	1229
Борошномельна промисловість	69
Круп'яна промисловість	14
Заготівля	13
Оптова торгівля недержавних організацій, крім споживчої кооперації	9
Автомобільне господарство	1

Слід зазначити, що для пропорційності та планомірного розвитку усіх галузей зернопродуктового підкомплексу з тим, щоб домогтися забезпечення населення споживчими продуктами зернопереробки, тваринництво – повноцінною годівлею, землеробство – в повному обсязі насіннєвим фондом, а також забезпечити в необхідних розмірах експортний потенціал зерносивовини, раціональна межа виробництва зерна на одну особу становить не менше 1 т / люд. рік [171, с.314; 177, с.59].

Однак, як свідчать дані рис. 2.2, виробництво зерна у Тернопільській області, почало різко зменшуватися. За період 1990 – 2000 рр. спад виробництва зерна на одну особу становив майже 47%, а, починаючи з 2001 р., скорочення виробництва зерносивини призупинено і виявлено тенденцію до збільшення, проте показники виробництва зерна та продуктів його переробки у 2001 – 2002 р. ще свідчать про недовикористання економічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу.

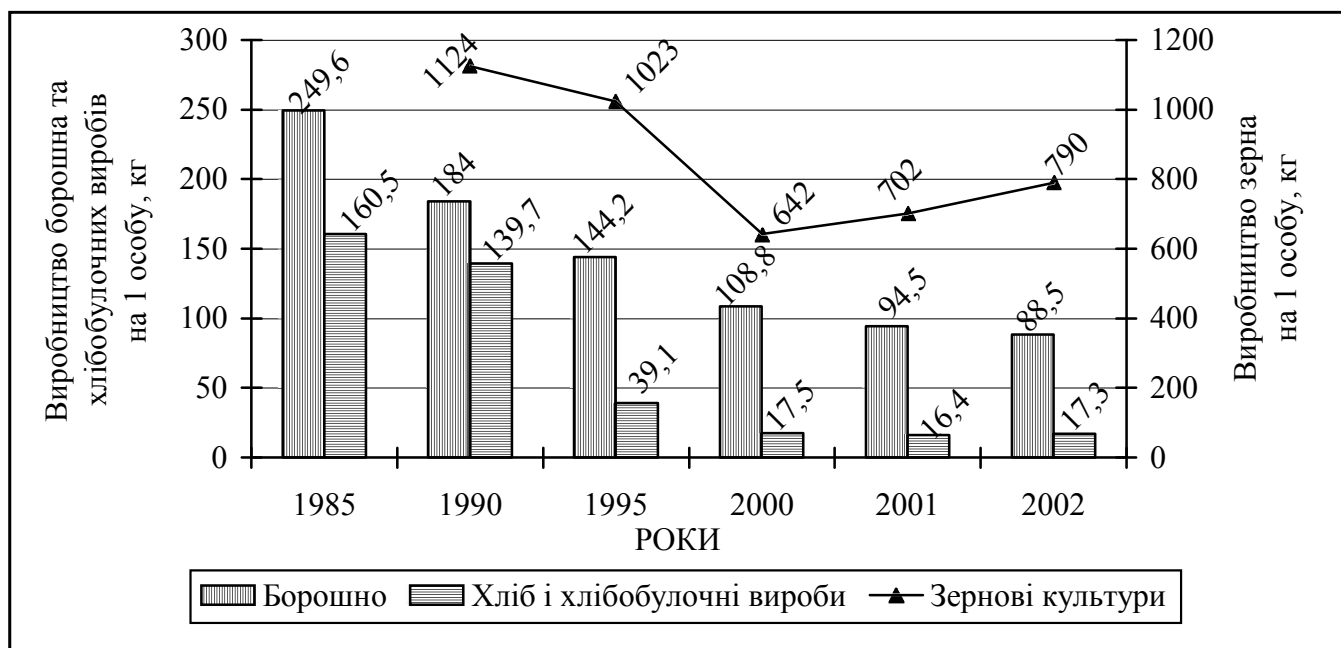

Рис. 2.2. Динаміка виробництва зерна та продукції промислової переробки зерна на одну особу населення у Тернопільській області [143, с.113, 148]

Це призвело до різкого скорочення виробництва основних продовольчих товарів для більшості населення України – борошна, хліба та хлібобулочних виробів та зменшення ступеня задоволення потреб регіону в цих продуктах на душу населення. Динаміка забезпечення потреб населення регіону в основних продуктах зернопереробної галузі характеризується стійкою тенденцією спаду. Зокрема, в 2002 р. у порівнянні з 1985 р. виробництво хліба та хлібобулочних виробів на душу населення скоротилося у 9,2 раза, а борошна у 2,8 раза. Оскільки, продукція зернопродуктового підкомплексу визначає продовольчу безпеку країни, її економічну міцність, то проблема скорочення виробництва зерна й хлібопродуктів набуває стратегічного характеру.

Успішна діяльність сільськогосподарських товаровиробників щодо вирощування зерна високої якості в першу чергу визначає продовольчу безпеку держави і стабільність роботи підприємств зернопереробної промисловості, котрі в

свою чергу, впливають на своєчасне забезпечення хлібозаводів борошном, населення – високоякісними хлібопродуктами, а тваринництво і птахівництво – комбікормами.

На Тернопільщині вичерпано передумови екстенсивного ведення зернового господарства, тому подальший його розвиток повинен відбуватися на базі інтенсифікації виробництва, пошуку невикористаних резервів підвищення ефективності, удосконалення структури підкомплексу, скорочення втрат на кожному етапі виробництва, організації раціонального використання зерна.

Важливе значення для ефективного господарювання й успішного виконання виробничих завдань сільськогосподарськими підприємствами має аналіз використання ресурсного потенціалу, тобто визначення ефективності використання землі, виробничих фондів, трудових і матеріальних ресурсів. Підприємства, що в своїй фінансово-господарській діяльності використовують землю, повинні знати її фізичні розміри, хімічний склад, родючість ґрунтів, можливості їх поліпшення та ефективність використання. Основними показниками, котрі характеризують ефективність використання землі, є: структура загальної земельної і посівної площ, ступінь розораності землі, врожайність сільськогосподарських культур, обсяг основних видів продукції, що виробляється і реалізується з 1 га ріллі та угідь.

На врожайність зернових великий вплив мають біокліматичні та погодні умови, які все ще є одними з визначальних чинників розвитку рослинництва, тому, подальше ведення зернового господарства слід здійснювати на засадах його перебудови у напрямку акумуляції коштів кредитних ліній та державних інвестицій в регіонах і господарствах, що придатні для виробництва тієї чи іншої зернової продукції, забезпечення оптимального співвідношення виробництва продовольчого і фуражного зерна та ведення адаптованого до конкретних ґрунтово-кліматичних умов рослинництва.

Це зумовило необхідність дослідження раціональності структури посівних площ з точки зору використання агрокліматичного потенціалу та кон'юнктури ринку, удосконалення регіонального розміщення зернових і зернобобових культур у Тернопільській області.

За сумою активних температур Тернопільщина поділяється на три агрокліматичні зони: північну, центральну та південну (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Характеристика основних агрокліматичних районів Тернопільської області [45, с.30 – 41]

Місцезнаходження	Північний (Кременецький кряж)	Центральний (холодне Поділля)	Південний (тепле Поділля)
	Кременецький, Шумський, північна частина Збараського району	Бережанський, Бучацький, північна частина Гусятинського, Збараський, Зборівський, Козівський, Лановецький, Монастирський, Підволочиський, Підгаєцький, Тернопільський, Теремовлянський райони	Борщівський, Заліщицький, Чортківський, південна частина Гусятинського району
Сума активних температур понад 10 °С	2500 – 2550	2400 – 2500	2700 – 2800
Тривалість періоду, днів	160 – 165	155 – 160	160 – 165
Ґрунти	Чорноземні підзолисті, дерново- підзолисті	Чорноземи глибокі, малогумусні, чорноземні підзолисті	Чорноземні підзолисті
Сільське населення	15%	60%	25%
Сільгоспугіддя	15%	63%	22%
Сільськогосподарське виробництво			
Зернові культури	13%	61%	26%

До центрального регіону або зони холодного Поділля належать: Бережанський, Бучацький, північна частина Гусятинського, Збараський, Козівський, Лановецький, Монастирський, Підволочиський, Тернопільський і Теремовлянський райони. Основною рисою зони є велика вологість клімату в порівнянні з іншими зонами Лісостепу. Оподи переважають над випаровуванням, що характеризує позитивний баланс вологи у ґрунті. У даній кліматичній зоні мають місце такі несприятливі кліматичні умови, що негативно впливають на вирощування сільськогосподарських культур: вимерзання озимих посівів, особливо на підвищених ділянках землі (кінець лютого – початок березня), випрівання посівів – це буває у так званих “блюдцях”, понижених елементах рельєфу, зливи, град у літні місяці, можливі осінні заморозки. Північний регіон включає Кременецький, Шумський і північну частину Збараського району. Південний регіон, або тепле Поділля, охоплює південні райони області – Борщівський, Заліщицький, Чортківський та південну частину Гусятинського [45, с.30 – 41].

Для озимої пшениці потреба у теплі, виражена у сумах температур понад 10°С становить 1390 – 1490, озимого жита – 1320 – 1420, ярої пшениці – 1360 – 1690,

ячменю – 1210 – 1380, вівса – 1210 – 1510, гречки – 1120 – 1320, проса – 1490 – 1790, кукурудзи на зерно – 2200 – 2700. Тобто, природно-кліматичні умови області дають змогу вирощувати більшість зернових культур, а культивування більш теплолюбних рослин пов'язане з потребою виведення ранньостиглих гібридів.

Структура регіонального розміщення посівів зернових і зернобобових культур в основному відповідає природно-економічному потенціалу окремих кліматичних зон Тернопільської області. Найбільші посіви зернових (65% від загального обсягу зернових посівів Тернопільської області) зосереджено у центральному районі, який володіє 63% усіх сільськогосподарських угідь та 60% трудового потенціалу, у південному районі частка посіву зернових становить 26% і найменше посівів припадає на північний район – 13%.

Структура посівних площ під сільськогосподарськими культурами залежить від напрямку спеціалізації і завдань, що їх ставить перед собою господарство: поліпшення земельних угідь, зниження затрат на виробництво продукції, одержання максимального доходу або прибутку шляхом оптимізації структури посівних площ.

Нині в Україні вирощуються майже всі зернові культури, але структура їх посівів диференційована по зонах, що пояснюється відмінностями природно-економічних умов та напрямків спеціалізації регіонів. Запровадження науково-обґрунтованих сівозмін є важливим елементом агротехніки вирощування зернових, причому раціональний розвиток зернового господарства можливий при врахуванні конкретних умов кожного району й області щодо виробництва різних зернових культур. Для Лісостепу оптимальний рівень насичення сівозмін зерновими культурами становить 55 – 60% (30% озимої пшениці і 25 – 30% ярих зернових і зернобобових культур) [181, с.10 – 12].

У сучасних умовах за виробничим напрямком сільське господарство Тернопільської області зерново-буряківниче, відповідно до цієї спеціалізації в господарствах структура посівних площ в середньому така: зернові займають 55 – 60% площ, з них озимі – більше 50%; технічні культури – 12 – 13%, серед яких пріоритетним є виробництво цукрових буряків, які займають понад 80% площ, зайнятих під технічними культурами; кормові культури – 30%, з них багаторічні трави займають понад 35% посівної площі; частка картоплі та овоче-баштанних

культур зменшилася до 1% і менше, що пояснюється високою трудомісткістю і затратністю виробництва даної продукції.

Динаміка структури посівів характеризується розширенням посівних площ під зерновими культурами з 46,3% у 1970 р. до 61,9% у 2002 р., за рахунок зменшення посівів кормових культур, що обумовило процеси скорочення поголів'я тварин (рис. 2.3).

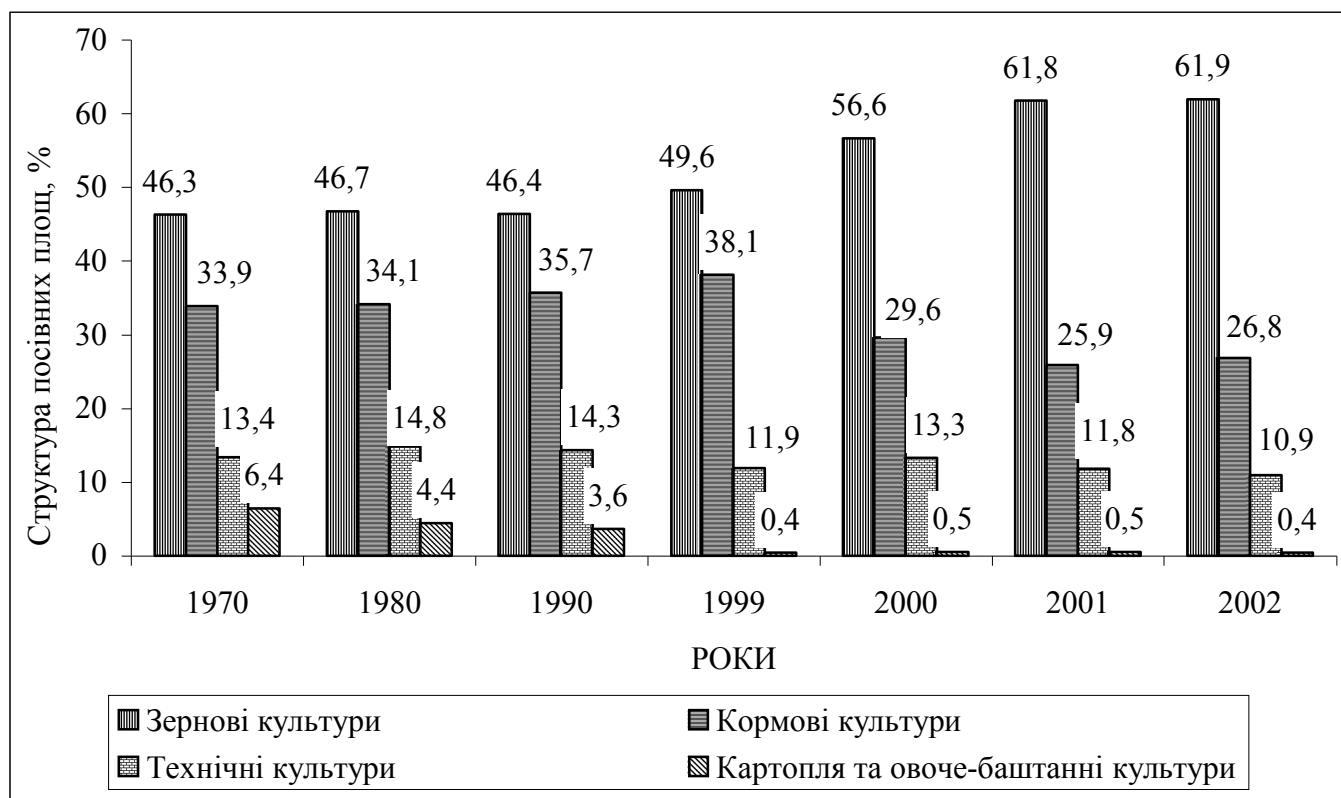

Рис.2.3. Динаміка структури посівних площ у сільськогосподарських підприємствах Тернопільській області [137, с.9; 138, с.9]

У розрізі зернових культур на Тернопільщині також відбулися суттєві зміни, так, збільшилася питома вага озимої пшениці і гречки, що відповідає встановленому курсу програми “Зерно України” де, зокрема, визначено, що основне виробництво продовольчого зерна озимої пшениці повинно концентруватись у степовій і лісостеповій зонах, природні умови яких при відповідній технології виробництва сприяють формуванню зерна високої якості.

Проте через фуражну кризу в Україні дедалі частіше рекомендують структуру посівних площ під зерновими переорієнтовувати в бік збільшення частки зернофуражних і круп'яних культур. Зменшення розміру частки зернобобових у структурі посівних площ Тернопільської області є негативним процесом, оскільки за рахунок зернобобових можна вирішити білкову проблему, збалансувати раціони

годівлі тварин, поповнити раціони харчування населення високопоживними й корисними продуктами переробки зернобобових культур. Крім того, дана група культур – цінні попередники у сівозмінах для інших сільськогосподарських культур. Ще одним аргументом на захист розширення посівів бобових культур є те, що природні умови Лісостепу найкраще підходять для їх вирощування.

Динаміка структури посівних площ зернових культур відбувалася під впливом зміни реалізаційних цін, що здебільшого стимулювали виробництво продовольчого зерна. Крім того, вирощування продовольчої сировини заохочувалося регіональною владою, на яку було покладено функції щодо забезпечення регіону продовольством.

Протягом останніх років у сільськогосподарському виробництві порушуються сівозміни, відбуваються процеси скорочення обсягів виробництва усіх видів продукції рослинництва та тваринництва. Тому державну політику важливо спрямувати на вдосконалення розміщення сільськогосподарського виробництва, формування зон, підзон і районів товарного виробництва різних видів сільськогосподарської продукції, у тому числі зерна. Так, зона Лісостепу може стати найбільшим товаровиробником продовольчої озимої пшениці [181, с.10].

У складі зернових посівів Тернопільської області найбільшу питому вагу займають озима пшениця, ярий ячмінь, гречка. Пшениця – цінна продовольча культура, має відмінні хлібопекарські властивості і їй належить пріоритетне значення у забезпеченні сировиною однієї з важливих ланок народного господарства України – хлібопекарське виробництво. Зросла питома вага посівів гречки з 4,5% у 1970 р. до 10,05% у 2001р. і 8,6% у 2002 р.; частка посівів жита озимого зросла у 2002 р. на 2,4% і становила 3,3%. Це пояснюється високою рентабельністю виробництва даних культур, відносно низькою трудомісткістю, сприятливими природно-кліматичними умовами для їх вирощування, а також стабільним попитом на зернову продукцію і продукти її переробки. У зерновому кліні Тернопільської області відбулося збільшення частки перспективної культури в фуражному плані, а також цінної сировини для переробної промисловості – ячменю з 29,9% у 1970 р. до 30,5% у 2002 р. Враховуючи зростаючий характер розвитку пивоварної промисловості, де темпи приросту в 2002 р. (було вироблено 1346 тис. дал. пива) у порівнянні з 2001 р.

становили 3,9%, що в натуральних показниках додатково забезпечило виробництво 50 тис. дал. пива, розширення посівних площ під ячменем є позитивним явищем (рис. 2.4, 2.5).

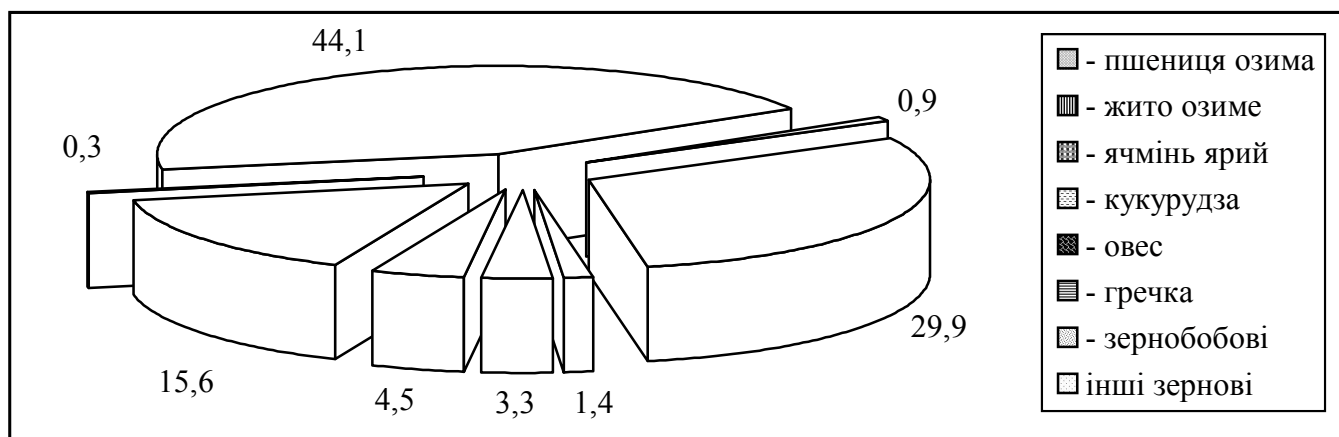

Рис. 2.4. Структура посівних площ під зерновими культурами у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області в 1970 р. [137, с.9; 138, с.9]

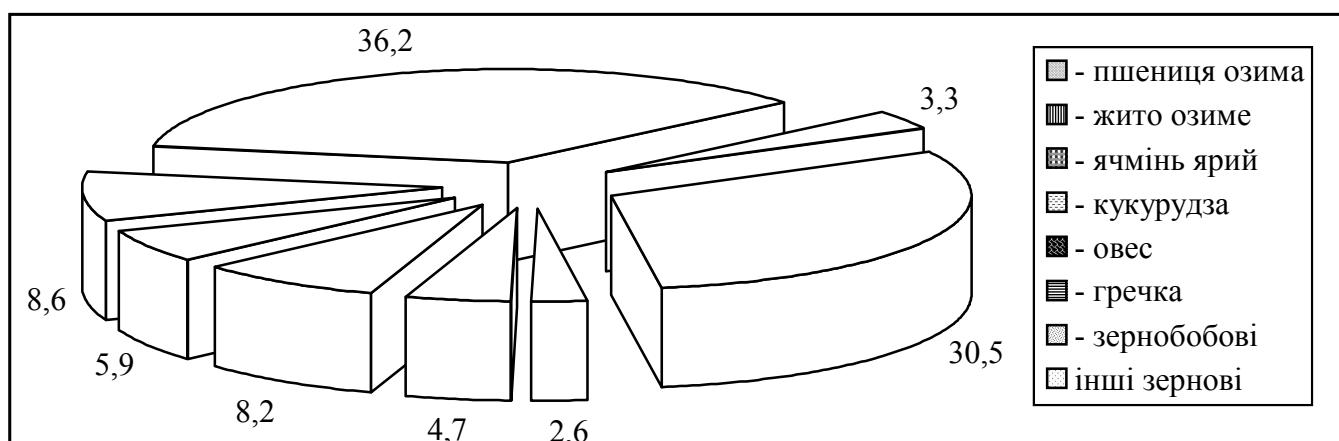

Рис. 2.5. Структура посівних площ під зерновими культурами у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області в 2002 р. [137, с.9; 138, с.9]

Площа території області відносно невелика, тому кліматичні умови і флора порівняно однакові, що обумовило майже ідентичні ґрунтоутворюючі процеси. На більшій території області сформувалися чорноземи опідзолені, що їх відносять до ґрунтів високої родючості. Для збереження і підвищення потенціалу їх родючості проводять вапнування, внесення органічних та мінеральних добрив. Проте статистичні дані останніх років свідчать про скорочення обсягу робіт на підвищення їх штучної родючості. Зокрема, у табл. 2.3 наведені показники проведення вапнування ґрунтів мають негативну тенденцію. У 2002 р. площа ґрунтів, де було проведено вапнування, скоротилася до 1413 га, що становить лише 31% від обсягу таких заходів, здійснених у

2000 р. Тому важливою умовою раціонального використання земельних ресурсів, підвищення їх ефективності є впровадження у виробництво раціональної системи удобрення і меліорації земель, що значно підвищить штучну родючість землі, а отже, забезпечить можливість кращого використання її природного потенціалу.

Таблиця 2.3

Проведення вапнування ґрунтів у Тернопільській області [143, с.515]

Показники	Роки			2002 р. у % до	
	2000	2001	2002	2000 р.	2001 р.
Проведено вапнування ґрунтів, га	4559	3441	1413	31,0	41,1
Внесено вапнякової муки та інших вапнякових матеріалів, т	36980	27587	11085	30,0	40,2

Підвищення родючості ґрунтів шляхом застосування відповідних добрив, за повідомленням доктора сільськогосподарських наук Савелія Лифенка, в сучасних умовах набуває особливого значення, оскільки зменшення вмісту гумусу з 6% до 1,5 – 2% призводить до виснаження українських ґрунтів і зниження якісних показників виробленої продукції, зокрема зменшення вмісту білка та клейковини у зерні [157, с.3].

У системі землеробства показники застосування мінеральних та органічних добрив зменшуються з року в рік через хронічну недостачу оборотних коштів у сільськогосподарських виробників (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Внесення добрив під урожай сільськогосподарських культур в сільгосп підприємствах Тернопільської області [137, с.17; 138, с.17]

Показники	Роки					2002 р. +/- до			
	1990	1999	2000	2001	2002	1990 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
% удобреної площі мінеральними добривами	96	48,1	28,9	41,8	39,6	-56	-9	11	-2,2
% удобреної площі органічними добривами	21,1	4,5	3,3	2,8	2,6	-19	-2	-1	-0,2
Внесено в ґрунт мінеральних добрив на 1 га посівної площі, кг:	213	33	20	31	30	-183	-3	10	-1
Внесено в ґрунт органічних добрив на 1 га посівної площі, т:	12,3	2,4	1,5	1,4	1,3	-11	-1	0,2	-0,1

Зерновиробники змушені організовувати виробничий процес, виходячи з мінімізації виробничих затрат, нехтуючи комплексом заходів щодо підвищення родючості ґрунту. У 2002 р. лише 39,6% посівних площ проти 96% у 1990 р. було удобрено мінеральними добривами. Наслідком скорочення тваринницької галузі у сільськогосподарських підприємствах стало катастрофічне зменшення внесення у

грунт органічних добрив, яких у 2002 р. було внесено лише 1,3 т на 1 га посівної площі.

Чорноземи глибокі малогумусні за поширенням на території Тернопільської області знаходяться на другому місці і зосереджені на території Підволочиського, Терехівського, Збарзького та Лановецького районів, а також частині земельного фонду Козівського, Заліщицького, Чортківського й Шумського районів. Для підтримання їх родючості необхідним є дотримання науково-обґрунтованих сівозмін, внесення добрив. Великі площі займають темно-сірі опідзолені ґрунти, де шар гумусу менший 50 – 65 см. Хоча ці ґрунти не такі багаті, як чорноземи, але у них вищий вміст фосфору і калію та менше азоту. Цим ґрунтам необхідний правильний обробіток, тому що при використанні їх структура легко руйнується, розпилюється, а при зволоженні вони запливають. Сірі та ясно-сірі опідзолені ґрунти характеризуються малим запасом гумусу на рівні 30 – 40 см і кислою реакцією. Такі ґрунти доволі складні для обробітки: утворюють кірку, запливають, у сухому стані – розпилюються, у вологому – розмазуються. Для поліпшення їх властивостей необхідним є вапнування, внесення повного комплексу мінеральних добрив, особливо азотних. Лугово-чорноземні, лугові, чорноземно-лугові, лугово-болотні та болотні ґрунти невеликими площами є майже в усіх районах області в долинах річок, балок, “блюдцях” та інших пониженнях. Вони характеризуються добре розвинутим гумусовим шаром, проте їх використання можливе лише при регулюванні водного режиму. У дуже невеликих розмірах наявні також дерново-підзолисті ґрунти, де запас гумусу менший від 1%, тому вони вимагають особливого догляду, збільшення вмісту поживних речовин.

В області висока розораність земель (табл. 2.5). Питома вага ріллі в загальній земельній площі становить 80,8%. Природні кормові угіддя займають невеликі площі, розташовані переважно на схилах балок і в долинах річок. Сіножатей в області – 36,9 тис. га, що становить лише 3,5% земельної площі. Це переважно заплавні та заболочені луки, частина суходільні. Пасовища на Тернопільщині займають 132,3 тис. га, або 12,5%; більшість з них розміщені на еродованих землях, тому їх продуктивність низька.

Таблиця 2.5

Структура сільськогосподарських угідь в Тернопільській області (всі категорії господарств) [138, с.8]

Показники	Всього	
	тис. га	%
Всього сільськогосподарських угідь	1054,9	100,0
із них: рілля	852,0	80,8
сінокоси	36,9	3,5
пасовища	132,3	12,5
інші землі	33,7	3,2

Структура виробництва продукції, що визначає спеціалізацію підприємства вимагає здійснювати матеріально-технічне забезпечення з урахуванням особливостей виробничого процесу конкретного виду продукції. Прискорене оновлення засобів праці на більш прогресивні – є однією з вимог сучасного виробництва, що зумовлено загостренням конкуренції між виробниками продукції. Проте, сучасні сільськогосподарські підприємства через інвестиційну та фінансову кризу в українській економіці неспроможні не лише переозброювати виробництво новою технікою, але й здійснювати просте відтворення умов виробництва.

Про руйнування матеріально-технічної бази, зокрема машинно-тракторного парку сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, свідчить інформація наведена у табл. 2.6. Індекси наявності в господарствах тракторів та вантажних автомобілів в 2002 р. у порівнянні із 1990 р. становили – 0,6, а наявність зернозбиральних комбайнів скоротилася вдвічі (табл. 2.6, додатки А, Б).

Таблиця 2.6

Динаміка парку тракторів, зернозбиральних комбайнів і вантажних автомобілів сільськогосподарських підприємств Тернопільської області [143, с.162]

Показники	Роки				
	1990	1995	2000	2001	2002
Трактори, од.	15466	14143	11233	10219	8771
Індекси базисні (1990=1)	1	0,9	0,7	0,7	0,6
Зернозбиральні комбайни, од.	4156	3510	2791	2547	2231
Індекси базисні (1990=1)	1	0,8	0,7	0,6	0,5
Вантажні автомобілі, од.	11723	11572	9129	8430	7018
Індекси базисні (1990=1)	1	1,0	0,8	0,7	0,6

Як наслідок, у Тернопільській області спостерігається стійка тенденція до зниження показників фондозабезпеченості підприємств сільськогосподарською технікою, зокрема, забезпеченість тракторами зменшилася у 2002 р. до 17 одиниць

на 1000 га ріллі проти 20 у 2002 р., зернозбиральними комбайнами – до 7 одиниць на 1000 га ріллі проти 11 у 1990 р. (рис. 2.6, додатки А, Б).

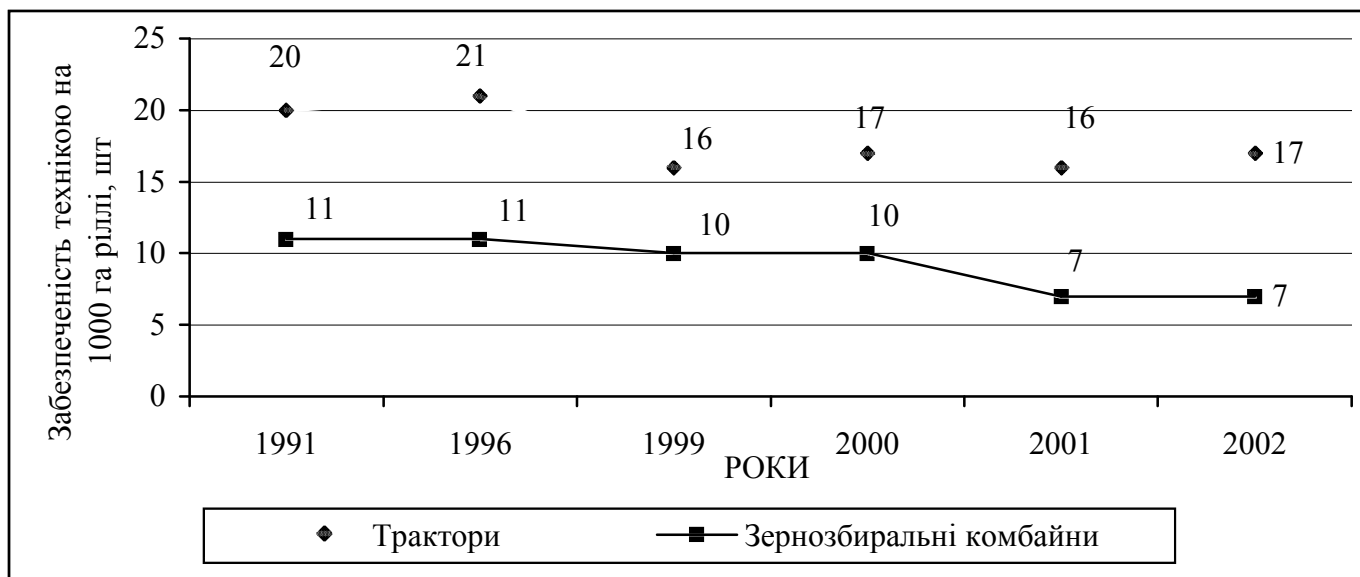

Рис. 2.6. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств Тернопільської області технікою на 1000 га ріллі [137, с.85, с.87; 138, с.86 – 88]

Основні фонди багатьох підприємств з виробництва й переробки зерна спрацьовані, нові надходження машин та устаткування – незначні, а наявні – за технічними параметрами не відповідають сучасним вимогам і підлягають заміні. Пояснюється це погіршенням фінансово-економічного стану сільськогосподарських підприємств, що викликано диспаритетом цін на промислову і сільськогосподарську продукцію. Більшість підприємств з рентабельних перетворилася на збиткові і тому ускладнилися умови відтворення матеріально-технічної бази. За даними наведеними в табл. 2.7 у 2002 р. в порівнянні із 2000 р. частка збиткових сільськогосподарських підприємств зросла на 26%, рентабельність їх діяльності знизилася на 11,3 відсоткових пункти, а вартість основних фондів зменшилася на 659,9 млн. грн.

Таблиця 2.7

Основні показники роботи сільськогосподарських підприємств [143, с.162]

Показники	2000	2001	2002	2002 +/- до	
				2000	2001
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	-1,6	-3,5	-12,9	-11,3	-9,4
Частка збиткових підприємств, %	46	51	72	26	21
Основні засоби сільського господарства на кінець року (у фактичних цінах), млн. грн.	1699,6	1333,5	1039,7	-659,9	-293,8

Протягом останніх років через обмеженість інвестування зернової галузі підприємства недотримували технологічне устаткування і запасні частини,

внаслідок чого відбулося зниження продуктивності праці. Зниження технічної оснащеності сільськогосподарської праці – основного фактора зростання її продуктивності – викликало також зменшення урожайності зернових. Скорочення парку зернозбиральних комбайнів зумовило зростання інтенсивності його використання та затягування термінів збору врожаю, що збільшує втрати зерна. Тому, технологічне переоснащення підприємств відповідно до нових прогресивних технологій, нарощування їх виробничих потужностей, вдосконалення організації виробництва є настійною проблемою зернопродуктової галузі.

На формування сприятливих умов розвитку ринку вітчизняної техніки, збільшення обсягів виробництва техніки для агропромислового комплексу спрямований Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку ринку вітчизняної техніки для агропромислового комплексу та збільшення обсягів її виробництва” [115, с.45]. Зокрема, галузь машинобудування для агропромислового комплексу віднесено до пріоритетних напрямків розвитку економіки. Завданнями виконавчої влади є ліквідування монополізму виробників техніки та створення рівновигідного економічного середовища як для виробників, так і для споживачів техніки, всебічне сприяння суб’єктам, які функціонують на ринку техніки для АПК та агросервісних послуг. Виробництво техніки організовувати, керуючись ринковими вимогами та потребами споживачів на базі раціонального використання виробничих ресурсів, модернізації підприємств, запровадження у практику передових технологій та інноваційних розробок. Ці заходи повинні стимулювати виробників техніки до підвищення ефективності їх діяльності, а також нарощування обсягів виробництва техніки.

Розвиток зернового господарства – виду економічної діяльності у державі, що поєднує виробництво зерна для продовольчих цілей, на корми, на насіння з заготівлею зерна, переробку його підприємствами борошномельно-круп’яної, комбікормової і харчосмакової промисловості на даному етапі регулюється Законом “Про зерно та ринок зерна в Україні” [116, с.258].

У Законі “Про зерно та ринок зерна в Україні” [116, с.258] визначено, що до суб’єктів зернового господарства належать: держава в особі уповноважених органів, фізичні та юридичні суб’єкти, що займаються насінництвом, розробкою

впровадженням прогресивних технологій у зернове господарство, виробництвом, закупівлею, зберіганням, переробкою та реалізацією зерна і продуктів його переробки, у тому числі приватні (приватно-орендні) підприємства, селянські (фермерські) господарства, сільськогосподарські підприємства всіх форм власності машинні технологічні станції, спілки селян, агропромислові об'єднання (концерни, корпорації та асоціації), господарські товариства тощо; елеватори, заготівельні та зернопереробні підприємства, комбикормові заводи, науково-дослідні установи та їх дослідні господарства й інші суб'єкти, які мають право на власність зерна.

2.2. Стан реформування підприємств та створення ринкової інфраструктури у зернопродуктовому підкомплексі

Ринкова трансформація АПК, процеси реформування і приватизації призвели до серйозних зрушень у сфері становлення відносин власності.

Необхідність проведення реформи викликана кризовим становищем економіки, потребою поліпшення організації виробництва та удосконалення його управління, неефективним розвитком виробничої та інституційної інфраструктури, що підтримує агропромислове виробництво.

Проведення економічної реформи АПК, спрямування аграрної політики в напрямку становлення ринкових відносин покликані забезпечити подальший розвиток агропромислового виробництва на основі застосування механізмів регулювання ринкової системи.

У становленні і розвитку ринкових відносин регулюючу роль відіграє держава шляхом створення правових, економічних та організаційних передумов ефективного функціонування зернового ринку. Зокрема, до системи правового регулювання ринку відносять розробку та прийняття законів, що врегульовують економічні відносини між підприємствами зернопродуктового підкомплексу, забезпечують рівність прав усіх форм власності та видів господарювання й сприяють розвитку конкуренції. Організаційний напрямок регулювання зернового ринку включає

формування та розвиток інфраструктури, організацію маркетингового моніторингу зернопродуктової галузі, декларування запасів зерна, сертифікацію складських приміщень, контроль за якістю продукції та додержанням вимог стандартів. Економічний напрямок – передбачає збалансування попиту та пропозиції за допомогою інтервенційних, резервних, заставних операцій із зерном.

“Реформи (лат. *reformo* – перетворюю) – в економіці – процес трансформації існуючої економічної системи, кожного з її найважливіших елементів (продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних відносин, відносин економічної власності та господарського механізму)” [43, с.210]. Зокрема, процес реформування в АПК направлений на перетворення підприємств у нову організаційно-правову форму, а реформування відносин власності передбачає створення потужного приватного сектора економіки як економічного базису наступних перетворень. Колективні сільськогосподарські підприємства в умовах проведення економічної реформи на селі трансформуються у нові організаційно-правові структури на основі приватної власності. Правовою основою розвитку нових господарських формувань – приватного сектора для ведення особистого підсобного господарства, приватно-орендних підприємств, фермерських господарств – є Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” та Закон України “Про оренду”, у зв’язку з якими активізувалися процеси перерозподілу земель та реструктуризація сільськогосподарських підприємств. Стан реформування сільськогосподарських підприємств Тернопільської області, характеризують дані табл. 2.8 та додатку В

Таблиця 2.8

Структура сільськогосподарських підприємств Тернопільської області за їх організаційною формою [138, с.34 – 35]

Організаційна форма підприємства	Питома вага окремої групи підприємств на 1 січня					
	2001 р.		2002 р.		2003 р.	
	од.	%	од.	%	од.	%
Всього сільськогосподарських підприємств	1273	100	1299	100	1245	100
у тому числі:						
- господарських товариств	242	19,0	247	19,0	219	17,6
- приватних підприємств	296	23,3	297	22,9	248	19,9
- сільгоспкооперативів	17	1,3	14	1,1	14	1,1
- селянських (фермерських) господарств	696	54,7	721	55,5	741	59,5
- державних сільгосппідприємств	9	0,7	8	0,6	7	0,6
- підприємств інших форм господарювання (включаючи міжгоспи)	13	1,0	12	0,9	16	1,3

Найбільшу питому вагу серед сільськогосподарських підприємств області займають селянські (фермерські) господарства – понад 59,5%, значення яких з року в рік зростає, але найвища активність щодо створення даних підприємств спостерігалася на початку проведення аграрної реформи у 1991 – 1993 рр. Приватне сільське господарювання ще не розвинулося до суттєвих розмірів, частка приватних підприємств становить лише 20%.

Частка державного сектора скоротилася до 0,6%, що свідчить про високі темпи роздержавлення підприємств сільськогосподарської галузі. Проте, реформування сільського господарства відбувається в умовах значного дефіциту фінансових ресурсів, що ускладнюється нерозвиненістю іпотечних кредитних ринків та зумовлює різке звуження можливостей використання сільгосптоваровиробниками прибутку для розширеного відтворення.

У використанні сільськогосподарських угідь найпомітніше скорочення частки колективних сільськогосподарських підприємств: з 63% на початку 2001р. до 58% – у 2003 р. Зумовлено це процесом реформування земельних і майнових відносин на селі, котрі започаткували перетворення колективних господарств та активне створення приватно-орендних підприємств, що орендують земельні ділянки та паї для ведення сільськогосподарського виробництва на договірних засадах.

Кількість фермерських господарств на початок 2003 р. зросла до 741 підприємств проти 367 у 1993 р., з одночасним збільшенням площі наданих їм сільськогосподарських угідь майже у 5 разів. У 2003 р. в їхній власності та користуванні було 32,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з яких 31,3 тис. га займає рілля (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**Структура сільськогосподарських угідь у Тернопільській області
щодо землекористувачів [138, с.8]**

Роки	Землі сільськогосподарських товаровиробників, тис. га	в тому числі (у відсотках)				
		Сільськогосподарських підприємств	з них		особистих підсобних господарств населення	фермерських господарств
			колективних	державних		
2001	1030,2	66,0	63,1	2,92	31,8	2,2
2003	1013,2	60,1	57,8	2,34	36,7	3,2

Характерною відмінністю зернового господарства Тернопільської області на сучасному етапі є зростання частки особистих підсобних господарств у вирощуванні зернових культур. Так, у 2002 р. в порівнянні з 1970, 1980 роками їх питома вага зростає майже у 6 разів і становить гідну конкуренцію сільськогосподарським підприємствам, забезпечуючи виробництво великих обсягів зерна (табл. 2.10, додаток Д).

У 1970 р. в господарствах громадського сектора Тернопільського регіону було вироблено 924,4 тис. т зерна, а в 2002 р. – 582,2 тис. т, або на 37% менше. За цей час виробництво зерна в господарствах приватного сектора зросло з 61,2 тис. т до 325,8 тис. т, тобто в 5,32 рази.

Таблиця 2.10

Виробництво зерна у Тернопільській області за категоріями господарств [137, с.15; 138, с.15]

Показники	Роки						
	1970	1980	1990	1999	2000	2001	2002
Виробництво зерна всіма категоріями господарств, тис. тонн	985,6	765,4	1319,1	663,4	740,6	806,1	908
у тому числі:							
- сільськогосподарськими підприємствами, тис. тонн	924,4	714,7	1256,7	539,1	517,3	534,5	582,2
- особистими підсобними господарствами населення, включаючи орендарів-громадян, тис. тонн	61,2	50,7	62,4	124,3	223,3	271,2	325,8
Питома вага зернової продукції особистих підсобних господарств населення в загальному обсязі виробництва, %	6,2	6,6	4,7	18,7	30,2	33,6	35,8

Проведення земельної реформи в Україні спрямоване на створення умов використання землі як застави та активізування іпотечного й кредитного ринку для забезпечення потреб сільського господарства.

Реформування хлібоприймальних і зернопереробних підприємств відбувається шляхом створення акціонерних, колективних, орендних підприємств, господарських асоціацій. Зокрема, спостерігається збільшення кількості суб'єктів підприємницької діяльності, які беруть участь у зернопереробному процесі, а також розширюються обсяги переробки зерна його власниками, оскільки борошно та крупи – це незамінні продукти повсякденного харчування людини, а їх виробництво – джерело отримання стабільних прибутків.

Підприємства зернопереробної і заготівельної галузей згідно із Законом України “Про власність” від 26.03.1991 р. [112, с.22 – 28] і постанови Кабінету Міністрів України

від 5 листопада 1997 р. № 1218 “Про прискорення приватизації хлібоприймальних і хлібозаготівельних підприємств” [125, с.36] функціонують у трьох формах власності: приватній, колективній і державній. У 2002 р. згідно зі статистичними даними в Тернопільській області 30% від усіх підприємств зернопереробної і заготівельної промисловості функціонують на базі приватної форми власності, 3% – загальнодержавної та 67% – колективної власності трудового колективу на засоби виробництва (рис. 2.7).

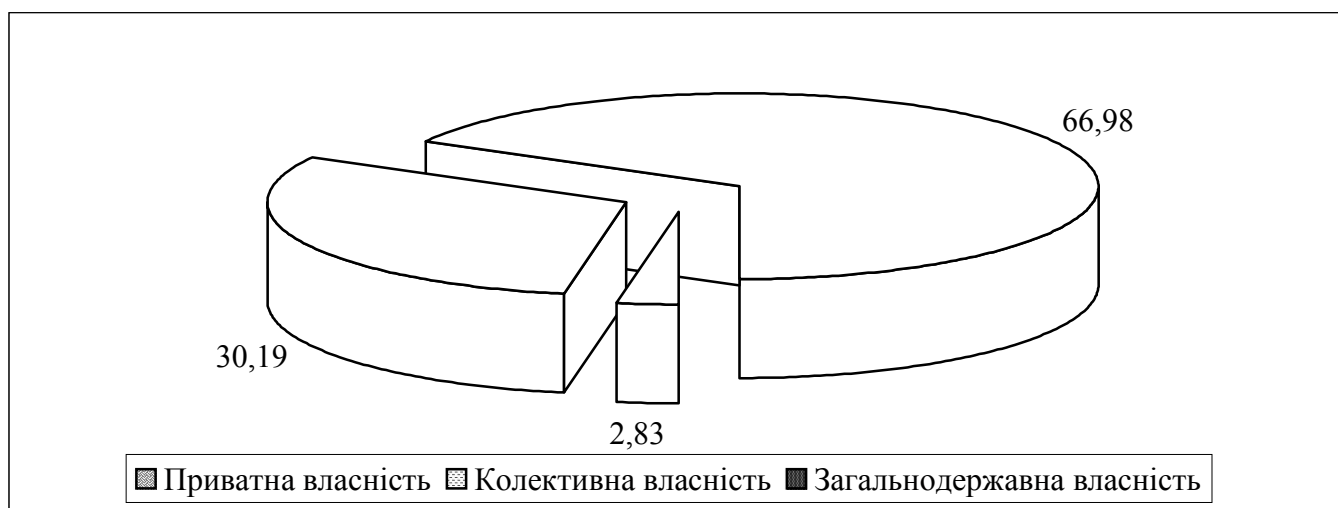

Рис. 2.7. Структура підприємств зернопереробної галузі Тернопільської області за формою власності у 2002 році*

*За даними Тернопільського обласного управління статистики

Серед підприємств зернопереробної галузі є підприємства, що різні за розмірами виробничих потужностей. Великі підприємства переробної галузі мають, як правило, повний технологічний ланцюг: елеватор, виробничі потужності для приймання, зберігання і переробки зерна, виробництва комбікормів тощо. Разом з тим, за останні роки створилося безліч малих підприємств типу міні-пекарень і т. п. невеликих потужностей, яких за статистичними даними, в 2001 р. в борошномельно-круп'яній і комбікормовій промисловості області налічувалося 27 одиниць.

Перехід до ринкової економіки, роздержавлення і приватизація підприємств системи хлібопродуктів розширили права та підвищили відповідальність і самостійність підприємств у здійсненні ними господарсько-фінансової діяльності. [121, с.95; 123, с.4 – 6].

Підприємства борошномельно-круп'яної і комбікормової промисловості Тернопільської області здійснюють свою господарську діяльність в організаційних формах, визначених Законами України “Про підприємства” від 27.03.1991 р. і “Про господарські товариства” від 19.09.1991 р. [123, с.32 – 40; 124, с.40 – 50]. Серед них

найбільшу питому вагу мають господарські товариства у формі товариств з обмеженою відповідальністю – понад 44%, відкритих акціонерних товариств – більше 9%; частка закритих і товариств з повною відповідальністю незначна – майже 2% та 1% відповідно. Другими за значенням у структурі підприємств зернопереробної і заготівельної галузі є приватні підприємства, їх частка у загальній кількості підприємств становить майже 30%; на частку спільних підприємств припадає близько 7%, дочірніх – 6%.

Хлібоприймальні та зернопереробні підприємства галузі хлібопродуктів відповідно до законодавчих актів уряду [125, с.36] частково відійшли в підпорядкування ДАК “Хліб України” – Тернопільський і Кременецький КХП, Держкомрезерву – Чортківський КХП), а основна частина їх була приватизована або передана у колективну власність трудових колективів.

Проте, зараз спостерігається тенденція, коли діяльність щодо виробництва борошна зосереджена на кількох великих підприємствах, що є тривожною тенденцією монополізації ринку борошна. Так, у 2002 р. майже 58% всього виробництва борошна здійснювалося на 3 комбінатах-гігантах області – Буцацькому, Чортківському та Тернопільському, а у 2001 р. вони наповнювали майже 71% ринку борошна. Зростання питомої ваги Буцацького КХП на ринку борошна відбулося за рахунок розширення виробництва продукції на 2 тис. тонн, де частка виробництва борошна за 1999-2002 рр. зросла майже на 4%. На Тернопільському та Чортківському комбінатах спостерігається значне скорочення виробництва продукції у фізичних обсягах, а також зменшення їх питомої ваги у загальному обсязі виробництва борошна, що пояснюється зростанням кількості суб’єктів, які займається борошномельною діяльністю (табл. 2.11, додаток Е).

В процесі реформування зернопродуктового підкомплексу головна увага держави зосереджувалася на подоланні проблем, що зумовили негативний стан виробництва зернових, тоді як системі збуту зерна, розвитку інфраструктури зернової галузі приділялося другорядне значення.

В умовах реформування економічної системи Міністерством аграрної політики України, Державною акціонерною компанією “Хліб України”, Київським інститутом хлібопродуктів розроблено для впровадження Методичні рекомендації щодо регулювання взаємовідносин власників зерна і хлібоприймальних та

зернопереробних підприємств при його зберіганні та переробці з метою встановлення регульованих і паритетних стосунків між даними підприємствами.

Таблиця 2.11

**Участь підприємств-виробників у наповненні ринку борошна в
Тернопільській області [138, с.31]***

Назва підприємства	Виробництво борошна							
	1999р.		2000р.		2001р.		2002р.	
	тис. тонн	у % до загального виробництва	тис. тонн	у % до загального виробництва	тис. тонн	у % до загального виробництва	тис. тонн	у % до загального виробництва
Бучацький КХП	6,4	4,4	7,8	6,2	8,4	7,8	8,4	8,3
Чортківський КХП	40,7	28,3	41,3	32,9	33,1	30,5	18,3	18,2
Тернопільський КХП	44,4	30,9	33,9	27,0	29,9	27,6	30,9	30,7
Хоростківський КХП	0,2	0,1	0,1	0,1	0,05	0,04	X	X
Кременецький КХП	2,0	1,4	1,9	1,6	0,4	0,4	X	X
Теребовлянський КХП	5,2	3,6	0,5	0,4	X	X	X	X
Тернопількомбікорм	0,5	0,4	0,4	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2
Заліщицьке ХПП	X	X	X	X	0,4	0,4	0,2	0,2
Інші підприємства	44,5	30,9	39,7	31,6	35,9	33,2	42,7	42,4
Всього	143,9	100,0	125,6	100,0	108,3	100,0	100,7	100,0

*Складено за даними форм № 1 – П (річна) аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

У фундаменті докорінних ринкових перетворень закладено органічне поєднання економічних методів регулювання ринку зерна до яких відносять: вільне ціноутворення на основі співвідношення попиту та пропозиції, наявність різних альтернативних шляхів, форм та способів реалізації вирощеного врожаю, повна самостійність та незалежність агентів, які діють на зерновому ринку, та методи безпосереднього й опосередкованого втручання держави в ринкові процеси, які полягають у виробленні правил функціонування ринкових суб'єктів, законодавчій підтримці цих правил, та розробці цільових державних програм прямої дії, як засобу опосередкованого впливу держави.

До прийняття Україною ринкового курсу розвитку економіки практично все товарне зерно реалізовувалося господарствами в формі держпоставок, держзамовлень, держконтрактів через систему хлібоприймальних підприємств за визначеними державними закупівельними цінами. Завданням ХПП було концентрація та просування товарного зерна з галузі виробництва до галузі переробки.

Держава намагалася зберегти контроль над зерновим сектором агроринку – стратегічно важливим елементом продовольчої безпеки країни, застосовуючи переважно адміністративні методи, зокрема, втручання у процес ціноутворення, торгівлі та заготівельно-збутової політики.

Державна політика самостійної України на першому етапі становлення зернового ринку базувалася на підтриманні низьких споживчих цін та централізованому забезпеченні потреб населення хлібопродуктами, що обернулося для економіки значними втратами. В період 1991-1994 рр. сільськогосподарським підприємствам доводилося до виконання завдання обов'язкового продажу у держаний фонд майже 30% вирощеного зерна за цінами, які формувалися за принципом відшкодування виробничих витрат та обмеження норми прибутковості виробництва, що були значно нижчі ринкових та експортних цін. Тому, держава активно перешкоджала зовнішній торгівлі зерном шляхом експортних обмежень. Як наслідок, економічна політика України у зерновій галузі формувалася без врахування потенційних можливостей держави у нарощуванні експортного потенціалу та незалежно від зміни кон'юнктури на зовнішніх ринках, тим самим підриваючи свої позиції на світовому ринку зерна. Так, коли у 1993 р. валовий збір зерна зріс до 45623 тис. тонн, що на 18,4% більше, ніж у 1992 р., обсяг експорту зменшився до 164,3 тис. т. проти 1106 тис. т у 1992 р.

Обмежений характер носили і приватизаційні процеси у зернопродуктовій галузі, більшість підприємств якої були визнані стратегічними та не підлягали приватизації. “У більшості випадків, пакети акцій, пропонованих до продажу підприємств не перевищували 26%, що не дозволяло інвесторам надалі здійснювати повний управлінський контроль. Крім того, ціна була вищою, ніж більшість інвесторів були готові заплатити, особливо з урахуванням зношеного стану багатьох із пропонованих об'єктів. Необхідність майбутніх додаткових капіталовкладень, а також той факт, що управління “приватизованим” елеватором має відбуватися на паях з “Хліб України” – розпорядником державної частки акцій, не додавав ентузіазму потенційним інвесторам” [159, с.22 – 23]. Складною та бюрократичною виявилася процедура приватизаційного процесу, що унеможлиблювала швидку передачу прав власності та спричинювала втрату інтересу приватних інвесторів до даних об'єктів. Все це призвело до скорочення виробництва, послаблення мотивації зниження собівартості продукції, збереження монопольного становища держави у зерновому секторі та стримуванню конкуренції.

Новий етап реформування зернового сектору економіки, що характеризувався значним підвищенням закупівельних цін на зерно та скороченням державних закупівель, розпочався з 1994 року. Проте, вже у 1995 році з метою недопущення неконтрольованого експорту збіжжя, внаслідок підвищеного попиту на зерно на світовому ринку з причини неврожаю у зарубіжних країнах, український уряд відновив програму державних закупівель на рівні 10 млн. тонн, яка була виконана приблизно на 54 %. Виконання селянами даної програми сповільнювалося по мірі розвитку ринкових механізмів матеріально-технічного забезпечення, альтернативних державному постачанню, в обмін на поставлену в рахунок держзамовлення продукцію.

У 1996 – 1997 рр. державою було передбачено скорочення державних закупок зерна до державного фонду в межах потреби бюджетних споживачів до 5 млн. тонн, за цінами обчисленими на основі результатів біржових торгів, та формування регіональних фондів, наповнення яких покладалося на обласні адміністрації, за рахунок коштів республіканського (Автономної Республіки Крим) і місцевих бюджетів та позабюджетних джерел фінансування. Це призвело до явища регулювання руху зерна на регіональному рівні та заборони вивозу зерна за межі області, в якій воно було вирощено. Негативним наслідком таких регіональних обмежень стало використання чиновниками цінкових різниць на зерно різних регіонів, які отримували прибутки внаслідок реалізації зерна у регіонах із найвищою на нього ціною.

У серпні 1996 року було засновано Державне підприємство “Хліб України” на підставі постанови Кабінету Міністрів №1000. Це підприємство, що створювалося з метою забезпечення виконання державного замовлення, є державною холдинговою компанією та володіє значною часткою акцій підприємств зернопродуктового підкомплексу. Створення даного інституту зернового ринку започаткувало процес реформування системи заготівель зерна. Функції ДАК “Хліб України”, після відміни держзакупок, полягають у посередницькій участі щодо закупівлі зерна та продуктів його переробки для внутрішнього ринку, експортно-імпортній діяльності, забезпечення сільськогосподарських товаровиробників паливно-мастильними матеріалами, міндобривами, засобами захисту рослин, насінням, технікою тощо.

В кінці 1997 р. уряд України оголосив про ліквідацію державного замовлення,

як форми закупок зерна в державні ресурси. Проте, ці зміни носили швидше декларативний характер, оскільки держава все одно залишалася монополістом на ринку зерна, поставивши перед сільськогосподарськими підприємствами завдання розплатитися із заборгованостями за надані матеріально-технічні ресурси, що накопичувалися протягом останніх 3 – 4 років. Через вкрай важкий фінансовий стан аграрного сектора, обмеженість обігових коштів та кризу неплатежів сільськогосподарські підприємства були змушені розраховуватися за зобов'язаннями вирощеним врожаєм, зокрема зерновою продукцією. Отже, держава і надалі залишалася визначальним суб'єктом у галузі закупівлі та переробки зерна.

Вирішення глобальних проблем зернопродуктової галузі носило некомплексний та непослідовний характер, що утруднювало становище сільськогосподарських товаровиробників через невизначеність умов функціонування зернового ринку та недостатню інформованість їх щодо очікуваної кон'юнктури ринку, рівня поточних і прогнозованих цін на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Відмова від державного замовлення на зерно спричинила проблеми створення умов для дії ринкових механізмів реалізації зернопродукції, сприяння сільськогосподарським товаровиробникам в ефективному збуті виробленої продукції та розвитку інфраструктури зернового ринку.

Ситуація, котра виникла на ринку зерна, після збирання врожаю 2001 р. підтвердила, що у ринковій економіці розвиток інфраструктури щодо збуту зерна та продуктів його переробки є настільки ж важливим, як і його виробництво.

Головними принципами реформування системи заготівель і збуту сільськогосподарської продукції повинно бути забезпечення її виробникам реалізації права вільно розпоряджатися виробленою продукцією шляхом організації умов для контрактної торгівлі чи реалізації її за іншими договорами через біржі, агроторговельні доми, заготівельні й посередницькі структури.

У 1995 – 1996 рр. відбувається створення перших біржових структур в аграрній сфері, зокрема, засновано Українську аграрну біржу. Проте, враховуючи економічні умови України, створення бірж є доцільним лише у великих містах, а на решті території варто застосовувати альтернативні шляхи реалізації через

торговельні дома, оптові ринки, ярмарки. Тобто структури, що об'єднують виробників сільськогосподарської продукції з переробними підприємствами й іншими суб'єктами торгівлі, виконуючи функції третьої сторони, оскільки дані організації не володіють реальним товаром і не можуть від свого імені укласти угоди та здійснювати акти купівлі-продажу.

В Україні вже зроблено перші кроки по організації інфраструктури сільськогосподарського ринку. За повідомленням джерел [100, с.112 – 115; 161, с.172] на сьогодні вже функціонує 459 бірж, з яких 118 – універсальні, 201 – товарні та товарно-сировинні, 31 – агропромислові біржі, а також 144 агроторгових домів, 291 оптово-продовольчих ринків, 16589 заготівельних пункти.

Агроторговельні дома на відміну від бірж ведуть торгівлю, як правило, реальним товаром і є одним із видів маркетингового формування, що створюється виробниками для надання їх засновникам агентських послуг щодо реалізації продукції або придбання засобів виробництва на найвигідніших умовах. При цьому виробник зберігає право власності на реалізовану продукцію, а плата за агентські послуги здійснюється з надходжень від реалізації, що спонукає агентів до пошуку найоптимальніших умов продажу. Тому, діяльність агроторговельних домів в розвинутих країнах характеризується високою ефективністю.

Для України, крім названих структур маркетингу, прийнятні також постачальницько-збутові (маркетингові) кооперативи та фірмова торгівля сільськогосподарськими підприємствами продукцією АПК через агромагазини, тоді як оптові ринки й аукціони світових стандартів для своєї організації вимагають великих коштів і на даному етапі їх створення є передчасним.

У Тернопільській області за станом на 1.01.2003 р. інфраструктура аграрного ринку має організаційні формування по ресурсному та кредитному забезпеченню виробництва, реалізації сільськогосподарської продукції і продовольства. Зокрема, фірмовою торгівлею продовольством і матеріально-технічним забезпеченням займається 9 агроторгових домів, 140 фірмових магазинів з реалізації сільськогосподарської продукції і матеріально-технічних ресурсів; послуги із

заготівлі продукції, кредитного забезпечення та виробничого обслуговування надають 32 обслуговуючі кооперативи, 23 кредитні спілки, 1184 заготівельні пункти.

Але діяльність даних формувань не відзначається високою ефективністю. У 2000 р. лише 1,5% товарного зерна в Україні було продано через товарні біржі, тоді як, для виявлення ринкової ціни попиту та пропозиції необхідно реалізовувати через біржу 10 – 15% від загальної кількості зерна. Необхідно збільшити обсяги реалізації зерна за вільними цінами через біржі, оптові аукціони й інші ринкові структури, коли зараз ціни формуються з певною орієнтацією на ціни продажу зерна за іншими каналами збуту.

Для вирішення глобальних проблем зернової галузі та становлення сучасного ринку зерна і хлібопродуктів в другій половині 90-х років державними інститутами були визначені основні законодавчо-правові, організаційно-економічні, науково-інформаційні засади розвитку зернового господарства України. Зокрема, Указами Президента України “Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку”, “Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку зерна” 2000 року, програмою “Зерно України” намічені основні напрями розвитку зернопродуктового ринку та державного контролю за наповненням і функціонуванням вітчизняного ринку зерна.

На етапі реформування галузі закупівель постають першочергові завдання – знизити втрати зерна під час післязбиральної обробки і зберігання, зберегти його якість, домогтися наявності пропорційності між обсягами зерна, що виробляється, і місткостями сховищ, пришвидшити процес приватизації торговельних підприємств.

Головним в економічній реформі зернопродуктового підкомплексу є демонополізація економіки, яка повинна привести до кардинальної зміни галузевої структури народного господарства та перепрофілювання підприємств. Зміна економічної моделі господарювання повинна забезпечувати можливість вибору варіанту виробничо-технічного обслуговування підприємствами. Зокрема, комплекс заходів щодо виробничо-технічного обслуговування може здійснюватися самими агропромисловими підприємствами чи їх кооперованими зусиллями або надаватися спеціалізованими агросервісними організаціями.

Діяльність галузей виробничої інфраструктури зернопродуктового підкомплексу Тернопільської області, до якої належать: матеріально-технічне забезпечення, транспортне обслуговування, електрифікація, зв'язок – оцінюється негативно. Часто у напружені періоди року відбуваються значні збої з постачанням нафтопродуктів, запчастин та обладнання, у проведенні обслуговування і ремонтів складної техніки й обладнання тощо, що є головним гальмуючим чинником підвищення економічної ефективності використання основних виробничих фондів, земельних і трудових ресурсів.

У сучасних умовах обмеженості обігових коштів склалася ситуація, коли підприємства зернопродуктового підкомплексу поточний, профілактичний і капітальний ремонт машин та обладнання виконують власними силами, не вдаючись до надто дорогих послуг агротехсервісних підприємств. Тому, поряд із державним, важливим є прискорений розвиток приватного постачання ресурсів і приватних структур маркетингу зерна, що допоможуть вивести Україну на лідируючі позиції на світових ринках зерна.

Найпроблематичнішим є реформування системи електропостачання і газопостачання, транспортної інфраструктури, вартість та якість надання послуг яких повністю залежить від місцевих мереж.

У Тернопільській області перевезення зерна та продуктів його переробки представлене ринком первинних і вторинних перевезень зерна та здійснюється в основному автомобільним і залізничним транспортом. Первинні перевезення зерна від господарств-виробників до підприємств зі зберігання і переробки зерна в межах області здійснюється на близькій відстані та відносно невеликими партіями, тому більшість таких перевезень відбувається за допомогою власного автотранспорту чи великовагового транспорту спеціалізованих підприємств з перевезення вантажів.

Ринок вторинних перевезень формується в результаті біржової, оптово-посередницької чи зернотрейдерської торгівлі, коли зерно придбається для подальшої реалізації у межах України або на експорт. Ринок вторинних перевезень передбачає зерноперевезення на значні відстані, тому такі переміщення відбуваються із

залученням залізничного транспорту, оскільки в межах Тернопільської області немає умов для розвитку інших видів транспорту, наприклад водного.

Для збільшення валових зборів зерна велике значення має розвиток інноваційної інфраструктури. В Україні створено мережу господарств, що займаються виведенням і випробуванням нових сортів, збереженням і підтримкою сортових ресурсів зерна. На території нашої області функціонує Тернопільський обласний державний центр експертизи сортів рослин. Утримується він за рахунок державного бюджету та грошових надходжень від реалізації продукції і послуг, є підприємством, що безпосередньо здійснює державне випробування сортів, гібридів і ліній сільськогосподарських культур та інших вирощуваних культур.

Відповідно до поставлених завдань і затвердженої методики державного сортовипробування сільськогосподарських культур державний центр експертизи сортів рослин виконує такі функції: проводить державні випробування розширених наборів нових сортів, конкурсні виробничо-технологічні випробування перспективних сортів; вивчає придатність випробуваних сортів до сучасних технологій виробництва продуктів рослинництва; визначає стійкість випробуваних сортів до хвороб і шкідників; оцінює придатність до транспортування, а також лежкість продукції випробуваних сортів; виробляє насіння і садивний матеріал перспективних сортів для дальших випробувань, а також насіння і садивний матеріал вищих репродукцій, внесених до Державного Реєстру сортів для прискореного впровадження їх у виробництво. Державний центр експертизи сортів рослин на закріплених за ним землях, на основі досягнень науки та передового досвіду з врахуванням місцевих умов, здійснює конкретні заходи щодо підвищення родючості ґрунтів і раціонального використання земель, охорони природи, а також використовує найефективніші системи землеробства, економічно вигідні співвідношення вирощуваних культур, запроваджує та освоює науково-обґрунтовані сівозміни.

Сорти озимої пшениці, що передаються до державної комісії з сортовипробування, мають потенційну врожайність 50 ц/га. Але, це надто низький рівень біологічного потенціалу, що не може задовольняти сучасного зерновиробника. Тому розроблена спеціалістами Мінагрополітики разом з

науковцями та зерновиками регіональних управлінь Національна програма “Зерно України” передбачає як один із шляхів вирішення даної проблеми – розширення співробітництва в галузі селекції і насінництва між вітчизняними та провідними зарубіжними науковими установами й фірмами шляхом створення СП, використання спільних селекційних програм, стажування селекціонерів. Передбачається також щорічно створювати та передавати на сортовипробування 55 – 60 сортів і гібридів зернових культур. Усі ці заходи планується проводити за рахунок державної підтримки та сприяння розвитку селекції і насінництва.

Використання господарствами для посіву сортового насіння не тільки збільшує урожай, а й забезпечує поліпшення його якості, що також доволі актуально на даному етапі, адже українська пшениця на світовому ринку часто не відповідає вимогам стандартів, і тому переважно реалізується як фуражне зерно. Якість – один з факторів, що впливає на ціну і рентабельність вирощування. Ситуація на світовому зерновому ринку, а саме – підвищений попит на високоякісне продовольче зерно, що викликано погіршенням його якості за останні роки у Європі, і надмірна пропозиція фуражної пшениці – спричинила зниження ціни на таку пшеницю.

Враховуючи вищевикладене можна говорити про особливе місце зернопродуктового підкомплексу в структурі АПК, котрий, об’єднуючи процеси виробництва, заготівлі, транспортування і переробки зерна, формується у цілісну систему. Кінцевою метою даної ланки АПК є максимальне наповнення внутрішнього та зовнішнього ринку відповідними продовольчими товарами, тому стабільне виробництво і переробка зернових культур є проблемою стратегічного характеру, пов’язаною з національною безпекою. Від розвитку даного підкомплексу залежить ефективність функціонування інших продовольчих галузей і стан всього АПК. Отже, зернопродуктовому підкомплексу АПК повинна приділятися значна увага при здійсненні реформ в аграрному секторі економіки України.

2.3. Рівень ефективності виробництва зерна

Виробництво зерна займає особливе місце серед інших галузей рослинництва. Зерно – це не тільки основа харчування людини, це й джерело виробництва тваринницької продукції (молока, м'яса, яєць, інших продуктів), а також важливий експортний продукт, що визначає зовнішньоекономічні позиції держави.

Проблема виробництва зерна в Україні пріоритетна в аграрному секторі економіки, але за останні роки (за винятком 2001 р., коли було зібрано близько 37 млн. т зерна) спостерігається зменшення його виробництва й виникнення кризових ситуацій у зернопродуктовому підкомплексі.

Успішне виконання виробничої програми сільськогосподарськими підприємствами і належний збут продукції забезпечують промислові та переробні підприємства сировиною, а вони, в свою чергу, задовольняють потреби населення у продуктах харчування. Від обсягів виробництва та реалізації продукції залежить стан обігових коштів підприємств, оплата праці, прибуток і рентабельність господарської діяльності. Важливість стабільного розвитку зернового господарства визначена його впливом на інші ланки зернопродуктового підкомплексу, оскільки скорочення валового виробництва зерна обертається для заготівельників і переробників негативними показниками використання виробничих потужностей, а отже, і зниженням продуктивності використання технологічного устаткування, що в кінцевому результаті призводить до зростання собівартості продукції і наданих послуг, загального зниження ефективності їх функціонування. Безупинно зростаюче виробництво зерна має вирішальне значення для підйому всіх агропромислових галузей, є необхідною умовою повнішого задоволення зростаючих потреб населення у продуктах харчування.

Україна має хороші передумови для вирощування зернових культур, тому зерно традиційно було і залишається її основним продовольчим ресурсом. Придатні для ведення зернового господарства природно-ґрунтові умови, пристосовані до нашого клімату сорти та технології вирощування зернових, сприятлива кон'юнктура

на внутрішньому ринку, а також потенційні можливості збільшення експорту зерна, дають змогу нарощувати обсяги його виробництва.

Для стабілізації і поступового збільшення обсягів виробництва зерна, відновлення і розвитку конкурентоспроможного зернового виробництва з урахуванням регіональних особливостей, для забезпечення населення зерном і хлібопродуктами державою розроблено низку заходів щодо впорядкування і оптимізації зернового ринку. Зокрема, прийнято постанову Кабінету Міністрів України “Про утворення Державної акціонерної компанії “Хліб України” від 22 серпня 1996 р., № 1000, Програма “Зерно України”, затверджена наказом Мінагропрому, УААН, ДАК “Хліб України” від 20 квітня 1998 р., № 121/49/39, Указ Президента України від 29 червня 2000 р. № 832/2000 “Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна”. Схвалена 27 листопада 2000 р. Кабінетом Міністрів України Програма “Зерно України – 2001 – 2004”, метою якої було забезпечення поступового нарощування валового виробництва зерна з 35 млн. тонн у 2000 р., до 40 млн. тонн у 2004 р., що повністю забезпечить потреби держави у зерноресурсах, формування фондів споживання і насінневого, створення надійної кормової бази за рахунок її наповнення достатньою кількістю концентрованих кормів, а також виділення для експортних поставок щорічно до 5,5 – 6,5 млн. тонн.

Найголовнішим завданням сільського господарства є забезпечення стабілізованого зростання обсягів виробництва зерна. Відповідно до державної програми “Зерно України” для повного забезпечення потреб у зерні передбачено стабілізувати площі посіву зернових культур по Україні в межах 15,0 млн. га, а також шляхом оптимізації організації виробництва, усунення недоліків в агротехніці і порушень вимог технологій, забезпечити середню урожайність зернових на рівні 30-32 ц/га. Цією програмою визначено шляхи розвитку зернового господарства окремих регіонів, які передбачають максимальне врахування природних умов для виробництва зерна. Зокрема, площі посіву озимої пшениці у Тернопільській області повинні становити 191 тис. га.

Викладене переконливо свідчить про необхідність здійснення радикальних заходів щодо прискорення розвитку та інтенсифікації зернового виробництва, поліпшення якості зерна, що дозволить вивести його на конкурентоспроможний світовий рівень та сприятиме нормальному виробничому процесу у сільському господарстві в цілому. Оскільки, кошти від однієї з найефективніших галузей сільськогосподарського виробництва – зернової – в першу чергу використовуються для забезпечення відтворювального процесу в інших галузях виробничої діяльності: збирання цукрових буряків, кукурудзи, кормових культур, сівби озимих, підняття зябу тощо.

З іншого боку, зерно є товаром, який не тільки здатний стабільно давати прибуток, а є дуже цінним переробним ресурсом. Зернові культури за різноманітністю їх використання займають перше і головне місце в переробній сфері. Наприклад, кукурудза, яка є однією з найпродуктивніших злакових культур – універсальна за своїм використанням, її вирощують для продовольчих, кормових і технічних потреб, а продукти її переробки застосовують у несподіваних галузях. Так, за повідомленням літературних джерел [62, с.6; 188, с.6], крім традиційних галузей використання кукурудзи і продуктів переробки, її застосовують при виробництві фарб і чорнил, які не завдають шкоди навколишньому середовищу, засобу проти обледеніння автомобільних доріг, злітно-посадочних смуг аеродромів, що не викликає корозії металу, гідрофільного матеріалу – “гідросорб”, що здатний поглинати у 300 разів більше вологи, ніж важить сам. Наявна також інформація про виробництво японською компанією “Фуджитсу” корпусів для комп’ютерів з кукурудзи, для яких буде вирішена проблема утилізації, оскільки при їх знищенні від корпусу залишатимуться нешкідливі для навколишнього середовища сполуки.

Зерно належить до найпоширеніших товарів внутрішнього та світового ринку сільськогосподарської продукції, тому зернова галузь завжди була високоприбутковим виробництвом. Але за останній час під впливом соціально-економічних і техніко-технологічних змін у сільському господарстві, і зерновому виробництві зокрема, відбулися значні порушення.

Зернове господарство Тернопільської області за останніх 30 років, що аналізуються, розвивалося нерівномірно (табл. 2.12, рис. 2.8, додаток Ж).

Таблиця 2.12

Виробництво зерна в усіх категоріях господарств Тернопільської області [137, с.11 – 12; 138, с.11 – 12]

Культура	1970	1980	1990	1999	2000	2001	2002	2002 в % до		
								1999	2000	2001
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Урожайність з 1 га зібраної площі, центнерів										
Зернові та зернобобові культури (включаючи кукурудзу)	22,8	17,9	32,5	18,1	19,4	18,6	23,3	128,7	120,1	125,3
Пшениця озима та яра	24,0	23,6	36,4	22,0	22,3	18,5	27,4	124,5	122,9	148,1
Кукурудза на зерно	28,0	28,4	37,1	23,3	29,4	37,1	33,8	145,1	115,0	91,1
Ячмінь озимий і ярий	25,3	16,9	36,2	17,0	17,0	20,5	21,5	126,5	126,5	104,9
Зібрана площа, тисяч гектарів										
Зернові та зернобобові культури (включаючи кукурудзу)	432,1	426,5	405,5	365,6	381,5	432,7	390,1	106,7	102,3	90,2
Пшениця озима та яра	191	135,4	191,3	133,5	180,3	211,6	173,1	129,7	96,0	81,8
Кукурудза на зерно	20,1	13,4	23,1	19,1	24,5	24,4	24,5	128,3	100,0	100,4
Ячмінь озимий і ярий	123,2	190,4	87,0	145,3	103,4	112,2	124,9	86,0	120,8	111,3
Валовий збір, тисяч тонн										
Зернові та зернобобові культури включаючи (кукурудзу)	985,6	765,4	1319	663,4	740,6	806,1	908,0	136,9	122,6	112,6
Пшениця озима та яра	458,5	319,8	697,0	293,4	402,3	391,2	474,5	161,7	117,9	121,3
Кукурудза на зерно	57,1	38,0	85,7	44,5	72,0	90,2	82,8	186,1	115,0	91,8
Ячмінь озимий і ярий	312,2	322,6	314,6	246,4	176,3	230,3	268,2	108,8	152,1	116,5

Найбільших обсягів виробництва зерна в усіх категоріях господарств досягнуто у 1990 р., що пояснюється винятково сприятливими погодними умовами й високою урожайністю зернових культур. Так, у 1990 р., при меншій площі на 3,8%, ніж у 2002 році було зібрано на 31,2% більше зерна. Протягом останніх років вдалось дещо призупинити спад виробництва, як в цілому по Україні, так і в Тернопільській області, зокрема, однак при цьому були задіяні здебільшого екстенсивні фактори. Збільшення виробництва зерна відбувалося за рахунок розширення площ і використання їх природної родючості при невисокій врожайності сільськогосподарських культур.

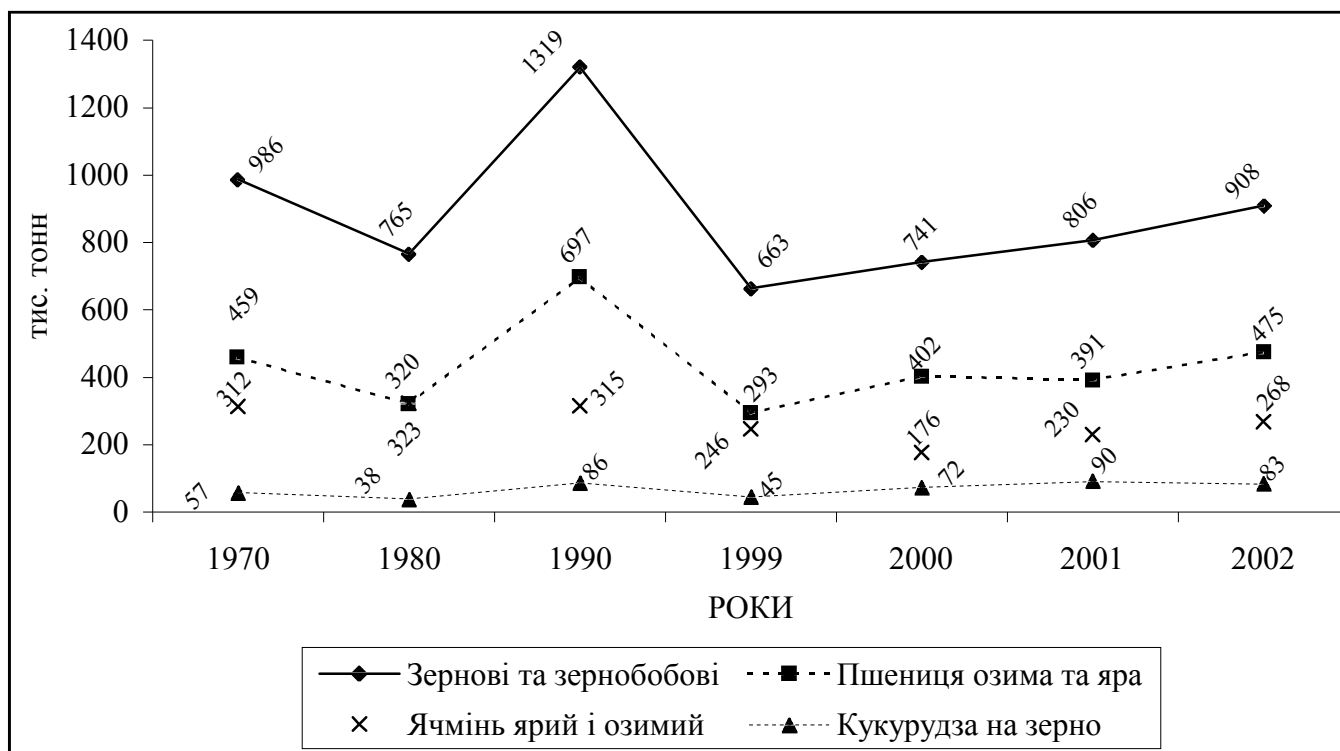

Рис. 2.8. Валовий збір зерна у Тернопільській області (усі категорії господарств) [137, с.11 – 12; 138, с.11 – 12]

Незважаючи на скорочення посівних площ, сприятливі кліматичні умови 2002 р. забезпечили приріст виробництва зерна, у порівнянні з 2001 р. на 9,8%. В натуральному вираженні – збільшення валового збору зерна становило 101,9 тис. т. Зокрема, методом скорегованого показника ми визначили, що за рахунок підвищення урожайності у 2002 р. при збереженні розміру посівної площі 2001 р. можна було б одержати додатково 182,4 тис. т зерна. (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Вплив зміни посівних площ та врожайності на валовий збір зерна у Тернопільській області (всі категорії господарств) [137, с.11 – 12; 138, с.11 – 12]

Назва продукції	Відхилення валового збору зерна 2002 р. у порівнянні з 2001 р. (+,-), тис. т		
	Всього	в тому числі за рахунок	
		площі	урожайності
Усі зернові	101,9	-80,51	182,41
пшениця озима та яра	83,3	-70,97	154,27
ячмінь озимий і ярий	-7,4	0,70	-8,10
кукурудза на зерно	37,9	25,75	12,16
інші зернові	-11,9	-18,89	6,99

Врожайність зернових зменшувалася з року в рік і останні роки можна назвати роками невикористаних резервів. Головні причини цього полягають у недостатньому впровадженні досягнень науки, передового досвіду, слабкому

матеріально-технічному та незадовільному агрохімічному забезпеченні процесу виробництва зерна.

Так, за допомогою вирівнювання ряду динаміки врожайності зернових культур у Тернопільській області методом найменших квадратів і побудови лінійної функції (рис. 2.11) чітко простежується тенденція спаду врожайності. Пояснюється це недотриманням вимог інтенсивної технології вирощування зернових через хронічну нестачу фінансових та оборотних засобів, матеріальних ресурсів, що призвело до порушень виробничого процесу, широкого застосування екстенсивних факторів ведення зернового господарства.

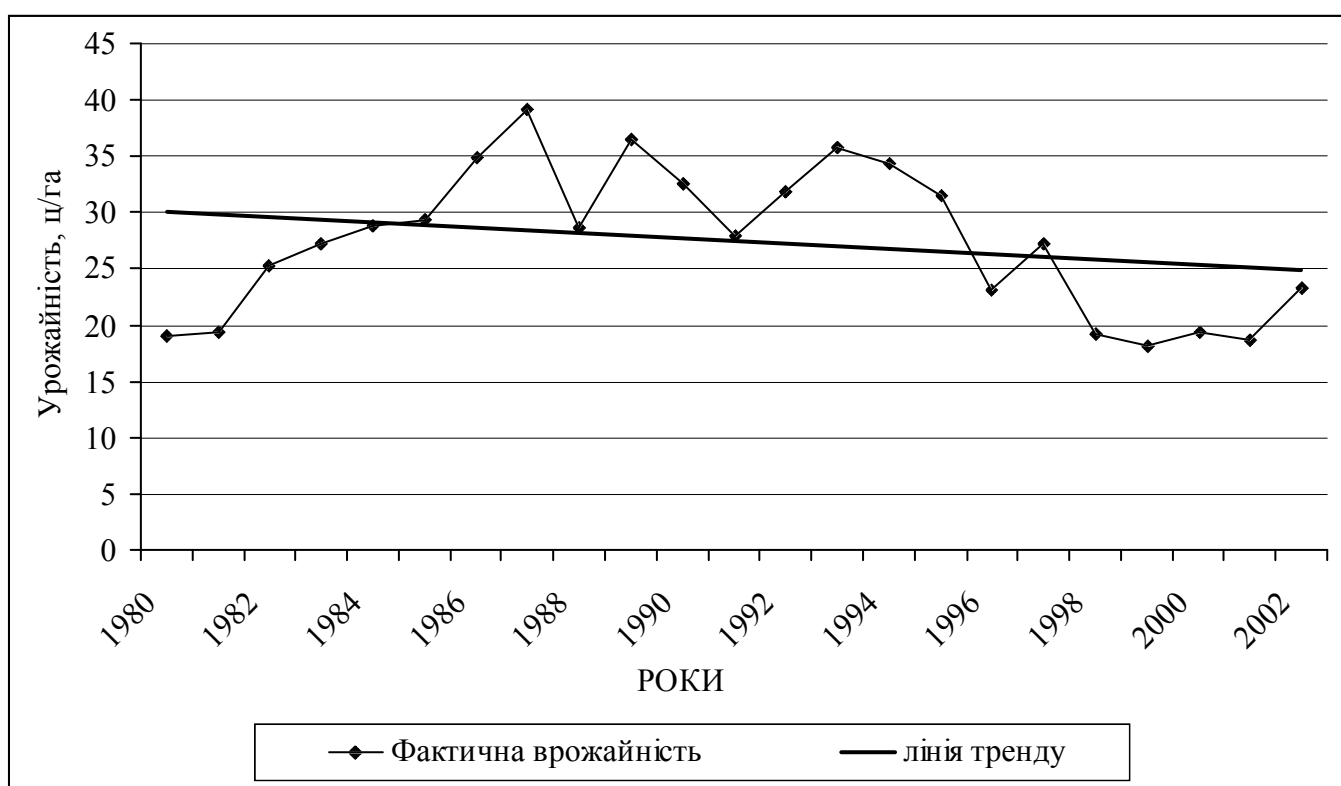

Рис. 2.9. Динаміка фактичної і вирівняної врожайності зернових культур по Тернопільській області (всі категорії господарств)*

*за даними Тернопільського обласного управління статистики

Лінійна функція описується рівнянням [75, с.112]:

$$\bar{Y}_t = a + b \times t,$$

де \bar{Y}_t – вирівняне значення врожайності для конкретного року; a , b – параметри рівняння; t – показник часу, в даному випадку роки.

На основі даних показників додатку 3 рівняння лінійної прямої урожайності зернових у Тернопільській області має такий формалізований вигляд:

$$\bar{Y}_t = 30,313 - 0,2391 \times t$$

Методом кореляції було встановлено, що лінійний коефіцієнт кореляції між показниками врожайності та забезпеченості підприємств Тернопільської області сільськогосподарською технікою доволі високий – 0,796, що вказує на тісний зв'язок між даними показниками. За рахунок поліпшення МТБ аграрного виробництва можна корелювати врожайність зернових у бік її підвищення (додаток К).

$$r = \frac{\frac{156616,9}{17} - \frac{331,6}{17} \times \frac{7603}{17}}{\sqrt{\left(\frac{3730305}{17} - \left(\frac{7603}{17}\right)^2\right) \times \left(\frac{6798,9}{17} - \left(\frac{331,6}{17}\right)^2\right)}} = 0,796$$

Внесення добрив у комплексі з іншими елементами системи землеробства – один з основних шляхів зростання виробництва зерна. Застосування в умовах області мінеральних та органічних добрив під зерновими культурами є високоефективним заходом, оскільки вони забезпечують високий приріст урожаю. Цьому сприяє помірний клімат області, достатня вологозабезпеченість, що створюють сприятливі умови для ефективної дії добрив та одержання високих врожаїв зернових. За результатами наукових досліджень [10, с.18], встановлено, що за рахунок внесення добрив озима пшениця може забезпечити 41% приросту урожаю, кукурудза – 53, ячмінь – 49%, за рахунок сорту – відповідно 27; 34 та 34%. Однак, у Тернопільській області за останні роки різко скоротилося внесення добрив під урожай сільськогосподарських культур. Так, у 2001 р. мінеральними добривами було удобрено 41,8% площі проти 96% у 1990 р., і лише на 2,8 % посівної площі внесено органічні добрива проти 21,1% в 1990 р. Внесення мінеральних добрив на 1 га удобреної площі зменшилося у 3 рази (рис. 2.10).

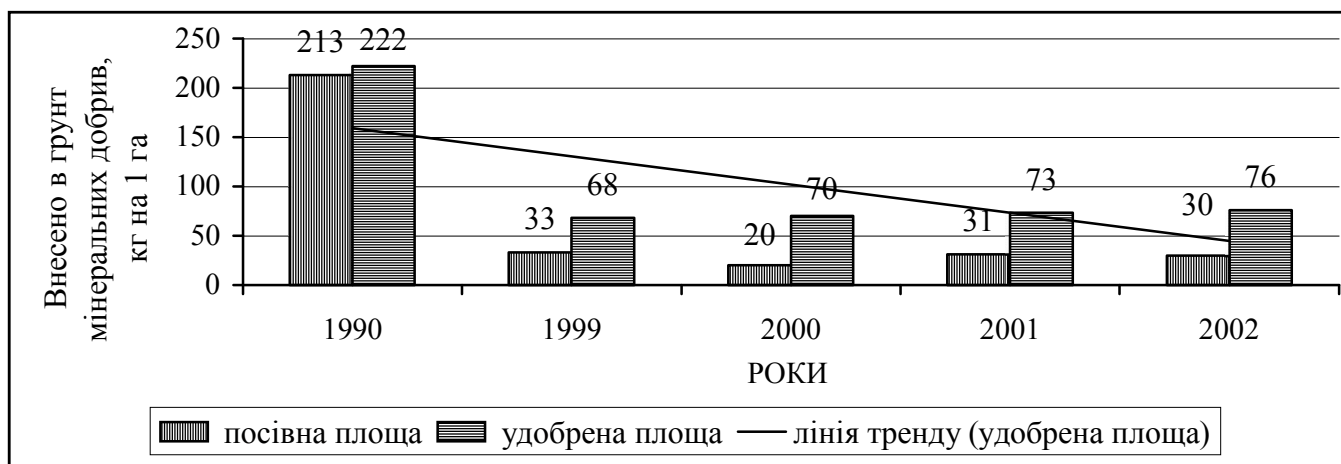

Рис. 2.10. Внесення мінеральних добрив на 1 га посівної та удобреної площі у Тернопільській області (сільськогосподарські підприємства) [137, с.17; 138, с.17]

Все це негативно вплинуло на врожайність зернових, що з року в рік знижувалася (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Динаміка врожайності зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області [137, с.43; 138, с.43]

Роки	Врожайність зернових		
	ц/га	у порівнянні до 1990 р.	
		+,-	в %
1990	32,4	X	100,0
1996	25,1	-7,3	77,5
1997	29,7	-2,7	91,7
1998	21,3	-11,1	65,7
1999	17,7	-14,7	54,6
2000	17,1	-15,3	52,8
2001	16,3	-16,1	50,3
2002	21,1	-11,3	65,1

У 1990 р. врожайність зернових досягла рекордно високого показника – 32,4 ц/га, але з наступного року вона почала знижуватися. Найнижчими показники урожайності були у складні за погодними умовами 1999 – 2001 рр., коли затяжні бездощові періоди під час вегетації, сильні засухи, знижували ефективність технологічних заходів щодо догляду за посівами. Скажімо, у 1999 р. врожайність зернових і зернобобових у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області була на 14,7 ц/га нижчою, ніж у 1990 р., а – у 2001 р. становила лише половину показника 1990 р. Таким чином, на основі аналізу даних урожайності та посівних площ зернових культур з 1996 по 2002 рр., робимо висновок, що під впливом зниження урожайності за останні роки було недоодержано щонайменше 2076,9 тис. тонн зерна.

Підвищення урожайності зернових культур – одна з найактуальніших проблем сільського господарства на даному етапі, для успішного вирішення якої необхідно задіяти невикористані резерви зростання, зокрема, такі як запровадження у практику розробок і досягнень НТП, застосування передових агротехнологій вирощування зернових культур у поєднанні з науково обґрунтованим внесенням мінеральних та органічних добрив, засобів захисту рослин, використанням якісного насіннєвого матеріалу.

Серед новацій, спрямованих на підвищення урожайності зернових культур є технологія, розроблена вченими і спеціалістами Південного філіалу відділення промислової радіоелектроніки Міжнародної академії інформатизації (м. Одеса) Селекційно-генетичного інституту УААН, Одеської державної академії харчових технологій, Одеської державної сільськогосподарської дослідної станції та інших закладів, що передбачає передпосівний обробіток насіння мікрохвильовим полем за допомогою мікрохвильових установок. За допомогою даної технології, схожість насіння підвищується від 2 – 3% до 25%, а врожайність – від 5 – 20% до 60% і більше [54, с.31 – 34].

Резервом підвищення ефективності функціонування зернопродуктового підкомплексу є скорочення втрат на кожному етапі виробництва. Перш за все це стосується галузі вирощування зернових культур. За даними, котрі наводить Лобас М.Г. [77, с.3 – 9], різниця між застосуванням старої техніки і нової сучасної щорічно Україні обходиться у 1,5 млрд. дол., тобто на посівній площі 15 – 16 млн. га залишається 10 – 12 млн. т зерна (9 – 12 ц/га).

Важливим резервом підвищення ефективності виробництва зерна є зменшення витрат праці на обробіток даної культури. Найоб'єктивнішими показниками рівня продуктивності праці є затрати праці на виробництво одного центнера продукції. В табл. 2.15 простежується чіткий взаємозв'язок між показниками продуктивності праці та урожайності, зі зменшенням затрат праці на один центнер зерна підвищується прибутковість його виробництва.

Основні економічні показники виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області [137, с.25 – 26; 138, с.25 – 26]

Показник та одиниця виміру	Роки						
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Урожайність, ц/га	25,1	29,7	21,3	17,7	17,1	16,3	21,1
Затрати праці на виробництво 1 центнера зерна, люд./год.	1,71	1,63	2,31	2,49	2,87	2,70	2,63
Реалізація зерна, тис. тонн	408,2	526,1	337,9	298,6	260,2	278,9	307,3
Ціна реалізації 1 центнера зерна, грн.	17,34	19,25	16,47	22,75	50,77	43,91	35,94
Собівартість 1 центнера реалізованого зерна, грн.	11,31	13,4	17,79	22,64	30,66	34,76	31,41
Рівень рентабельності (збитковості) виробництва зерна, %	53,4	43,7	-7,4	0,5	65,6	26,3	14,4

Зростання продуктивності праці залежить від кількості продукції, котру отримують з одного гектара посівів, і затрат праці в розрахунку на 1-цю площі сільськогосподарських угідь. Рівень продуктивності праці при виробництві зерна підвищуватиметься лише у випадку, коли темпи зростання урожайності будуть зростати, випереджаючи темпи зростання затрат праці на один гектар посівів. Для виявлення даних закономірностей проведемо аналітичне групування районів області у групи, класифікаційною ознакою об'єднання яких є урожайність вирощування зернових.

У нашому випадку всі райони Тернопільської області об'єднаємо у 3 групи, тобто $n=3$. Величину інтервалу визначають за формулою:

$$i = \frac{X_{\max} - X_{\min}}{n},$$

де i – величина інтервалу; X_{\max} – максимальне значення ознаки; X_{\min} – мінімальне значення ознаки; n – кількість груп [75, с.19].

З наведених даних у табл. 2.16 видно, що в районах другої та третьої груп у порівнянні з першою групою, урожайність вища на 37,9% та 71,9% відповідно, тоді як затрати праці – всього лише на 13,8% та 35,5%. Тобто, у сільськогосподарських підприємствах районів другої і третьої груп, у порівнянні з господарствами першої групи, урожайність зернових зростала швидше, ніж затрати праці на один гектар посіву, що характеризує процес підвищення продуктивності праці у даних районах.

Таблиця 2.16

Залежність продуктивності праці від рівня урожайності зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (2002 рік)

Групи районів із врожайністю зернових, ц/га	Кількість районів у групі	Середня врожайність у групі		Затрати праці на 1 га посівів		
		ц/га	в % до I групи	люд./год.	в % до I групи	
I	11,5-16,8	5	14,06	100,0	45,22	100,0
II	16,9-22,1	6	19,38	137,9	51,44	113,8
III	22,2-27,3	6	24,17	171,9	61,26	135,5
В середньому по області	17	21,1	X	X	55,60	X

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Як свідчать результати досліджень, в період з 1996 по 2002 рр. у сільськогосподарських підприємствах спостерігається тенденція до підвищення собівартості продукції рослинництва. Так, в 1996 р. в середньому у сільськогосподарських підприємствах собівартість одного центнера зерна становила 11,31 грн., а в 2002 р. – 31,41 грн. Головними причинами зростання собівартості продукції є фінансова криза, що охопила не лише аграрну сферу, а й усю українську економіку, подорожчання матеріально-технічних засобів, диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. Підвищення вартості виробництва зерна, як показує аналіз табл. 2.17, відбулося за рахунок випереджаючого росту виробничих витрат у порівнянні з зміною врожайності.

Таблиця 2.17

Динаміка співвідношення темпів зростання урожайності та собівартості при виробництві зерна в сільгоспідприємствах Тернопільської області*

Показники	Роки						
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Урожайність, ц/га	25,1	29,7	21,3	17,7	17,1	16,3	21,1
Виробничі витрати на 1 га, грн.	242,21	341,69	329,93	380,23	514,60	460,29	634,39
Базисні індекси (1996=1):							
урожайності	1,0	1,2	0,8	0,7	0,7	0,6	0,8
виробничих витрат	1,0	1,4	1,4	1,6	2,1	1,9	2,6
Співвідношення темпів зростання урожайності та собівартості	1,0	0,8	0,6	0,4	0,3	0,3	0,3

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

За аналізований період витрати на 1 га посіву зернових зросли в 2,8 раза, тоді як урожайність зменшилася на 15,9%. На 1% збільшення виробничих витрат приріст урожайності становить лише 0,3%. Тому для підвищення ефективності виробництва необхідно забезпечити випередження темпів зростання урожайності у порівнянні із ростом витрат на один гектар посіву зернових.

Результати групування районів Тернопільської області за розміром виробничих витрат на 1 га посівів зернових культур показують, що ефективність виробництва зерна підвищується, коли зростання виробничих витрат супроводжується підвищенням врожайності (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Вплив розміру виробничих витрат на ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (2002 р.)*

Групи районів із затратами виробництва на 1 гектар посіву зернових, грн.:	Кількість районів у групі	Розмір посівів, га	Виробничі затрати			Валовий збір зернових, тис. ц	Урожайність зернових		Собівартість 1 ц, грн.	Прибуток у розрахунку на 1 га посіву
			всього, тис. грн.	в середньому на 1 га посіву, грн.	Ланцюгові індекси		в середньому по групі, ц/га	Ланцюгові індекси		
430,2 – 567,4	8	70124	35841,5	511,1	100	1152,8	15,9	100	35,6	18,9
567,4 – 704,7	7	113366	73136,9	645,1	1,26	2516,4	21,7	1,29	30,6	67,8
704,7 – 841,9	2	33133	27669,4	835,1	1,37	875,8	26,4	1,22	33,0	109,4
В середньому по області	17	215401	136647,8	634,4	X	4545	21,1	X	30,1	64,7

* Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Дані табл. 2.18 показують, що в районах з найменшими виробничими витратами найнижча врожайність та прибуток у розрахунку на 1 га посіву зернових культур. Співвідношення темпів приросту врожайності та виробничих затрат на один гектар у другій групі районів у порівнянні з першою характеризує випереджаючий приріст врожайності, тоді як співвідношення ланцюгових індексів врожайності та виробничих витрат у третій групі менше 1, що вказує на наявність резервів підвищення урожайності та ефективності виробництва зерна.

Основні причини низьких показників діяльності аграрного сектора економіки приховуються у державній політиці, що тривалий час проводилася стосовно сільськогосподарського виробництва та негативно позначилася на його ефективності. Починаючи з 2000 р., здійснюється формування нової моделі аграрного ринку, якій властива приватна власність на землю, а роль держави полягає не у безпосередньому втручанні, а у виробленні “правил гри”. Для вирішення проблем зернового господарства видано Указ Президента від 29 липня 2000 року №832/2000 “Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку

ринку зерна”, прийнято Постанову КМУ від 29 квітня 2002 р. №590 “Про визначення заставних цін та фінансового забезпечення заставних закупівель зерна” [111, с.177 – 179]. Такі заходи сприятимуть активізації біржової торгівлі, поповненню сировинної бази заготівельних підприємств, зменшать вплив коливань цін на ринку зерна.

Товарність виробленої продукції – один з показників, що характеризує рівень розвитку галузі, підвищення якого є важливим фактором зростання рівня забезпечення населення продовольством, а переробної галузі – сировиною.

У Тернопільській області товарність зерна становила у 2002 р. майже 68%, тобто в середньому 32% вирощеного врожаю залишається у господарствах для внутрішніх потреб (додаток Л, рис. 2.11). Товарність зерна змінюється у динаміці за ряд років та по районах області. Так, у врожайному 1990 р., коли суттєво зросла пропозиція зерна на ринку України, його товарність становила лише 38%, і навпаки, у 1999 р., який характеризувався надзвичайно складними погодними умовами та зменшеним валовим виробництвом зернових, товарність зерна зросла до 66%. Такий невисокий рівень товарності зерна пояснюється тим, що воно використовується для внутрішньогосподарських потреб і бере участь у наступному процесі відтворення.

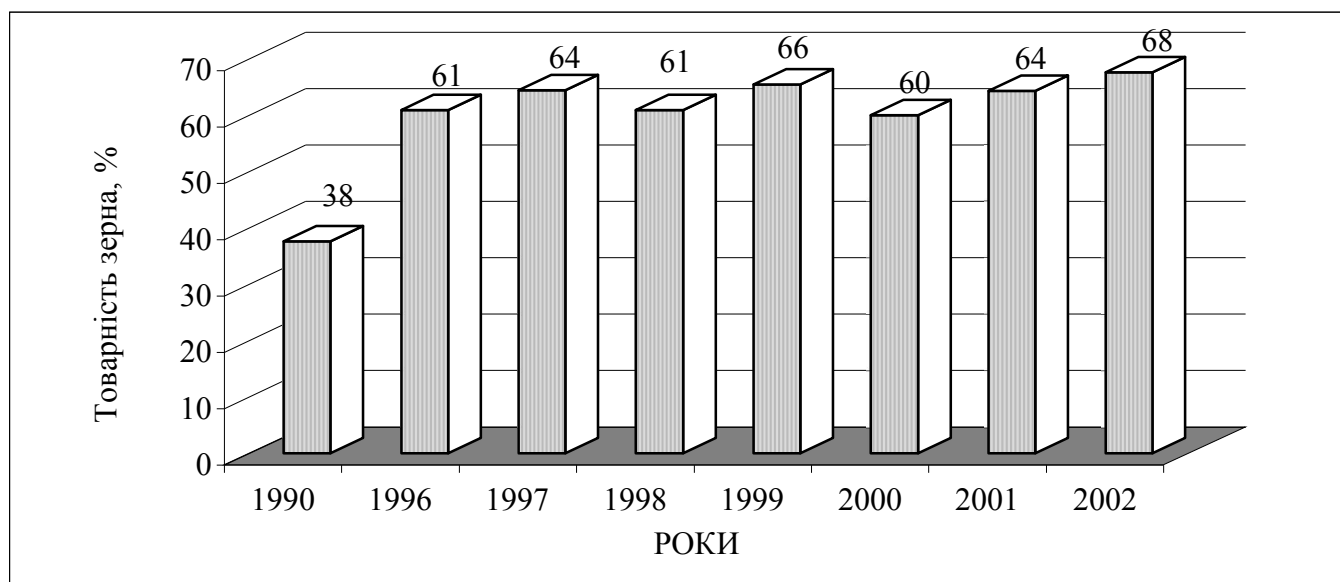

Рис. 2.11. Динаміка товарності зерна у Тернопільській області (сільськогосподарські підприємства) [137, с.42, 76; 138, с.42, 77]

У 2002/2003 маркетинговому році на насіннєві цілі використано 13,2% від валового збору зерна, значна його частина була поставлена за регіональним

контрактом та договорами (21,5%), реалізована комерційним та іншим структурам, в тому числі за межі області (16,2%) та передана населенню у формі оплати праці, на земельні та майнові паї (понад 20%) (табл. 2.19).

Таблиця 2.19

Баланс зерна урожаю 2002 року по Тернопільській області (всі категорії господарств)*

Показники	Зерно, всього	
	тис. тонн	Питома вага каналу реалізації, %
1	2	3
Валовий збір	908,0	100,0
Використання:		
насіння зі страхфондом	119,7	13,2
оплата праці та громадське харчування	114,7	12,6
видача на паї:	76,1	8,4
в т.ч. земельні	74,6	8,2
майнові	1,5	0,2
фіксований податок	20,0	2,2
регіональний контракт	97,8	10,8
погашення податкової заборгованості	11,1	1,2
погашення заборгованості минулих років	36,6	4,0
в т.ч. ДАК “Хліб України”	6,6	0,7
Украгролізинг	6,7	0,7
Держрезерв	8,4	0,9
поставка за договорами	79,2	8,7
продаж комерційним та іншим структурам	97,6	10,7
реалізація за межі області	9,9	1,1
інша реалізація	40,1	4,4
на фураж: потреба	440,1	48,5
буде засипано власного зерна	205,2	22,6

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Нині одним з головних завдань є організація раціонального використання зерна. В межах України розвиваються усі три галузі зернопродуктового підкомплексу – виробництво та переробка продовольчого і фуражного зерна, а також переробка зерна на спирт, пиво, крохмаль тощо.

За обсягами зернового потоку ці галузі нерівнозначні. Головна стаття витрат зерна в Україні – виробниче споживання в самому сільському господарстві. У середньому за 1994 – 1996 рр. на насіння щорічно витрачалося близько 4,5 млн. т, на корм худобі і птиці – 18,5 млн. т (включаючи переробку на комбікорми). Друга по потужності галузь зернопродуктового підкомплексу АПК – продовольча, на ці

потреби витрати зерна становлять 8,9 млн. т за рік. Обсяг необхідного зерна для забезпечення сировиною галузь щодо технічної переробки – близько 1,5 млн. тонн.

Зерно та продукти його переробки належать до тих товарів внутрішнього ринкового обігу, котрі в умовах формування нового механізму ціноутворення та непередбачуваних і неконтрольованих сплесків інфляції забезпечували виробникам відносно високу окупність витрат і тим підвищували рентабельність рослинницької галузі, суттєво збільшуючи масу прибутку по господарству в цілому. “Зерновиробництво – стабільний внутрішній інвестор для господарств” [174, с.58]. Так, у 2001 р. виробництво більшості рослинницької продукції завдало господарствам області збитків. Наприклад, рентабельність виробництва цукрових буряків становила -7,6%, овочів відкритого ґрунту – -12,3%.

Аналіз рівня продуктивності праці, собівартості та рентабельності свідчить про те, що виробництво зерна на Тернопільщині економічно вигідне, однак у деяких підприємствах області ще не використані всі резерви зростання ефективності виробництва у зерновому господарстві.

Рентабельність – один із узагальнюючих показників ефективності функціонування будь-якого підприємства, вона відображає життєдіяльність суб’єкта господарювання в умовах конкурентного середовища.

За нинішніх умов реалізації зерна рентабельність зернового господарства Тернопільської області у 2002 р. становила 14,43%, і хоча в порівнянні з 2000 р. вона знизилася на 51%, позитивним є те, що майже в усіх районах області (окрім Кременецького та Підгаєцького районів де збитки становили відповідно 134,4 та 374,4 тис. грн.) виробництво зерна прибуткове (додатки М, Н, П).

Для вимірювання тісноти зв’язку між показниками обсягів виробництва зерна, собівартості та трудомісткості застосуємо лінійний коефіцієнт кореляції (r), який розраховують за формулою [75, с.88]:

$$r = \frac{\frac{\sum X \times Y}{n} - \frac{\sum Y}{n} \times \frac{\sum X}{n}}{\sqrt{(\overline{X^2} - \bar{X}^2) \times (\overline{Y^2} - \bar{Y}^2)}}$$

де X – обсяг виробництва зерна; Y – собівартість, або трудомісткість виробництва зерна; n – кількість об'єктів спостереження – районів.

Показник r знаходиться в інтервалі від -1 до 1, якщо r близьке до 1, то зв'язок між ознаками тісний, а якщо наближається до 0 – несуттєвий, якщо ж r менше 0, то напрямок зв'язку між ознаками зворотний.

Методом кореляції було підтверджено, що між показниками врожайності, собівартості та трудомісткості є тісний зв'язок. Лінійний коефіцієнт кореляції залежності собівартості від урожайності становить – 0,988, що відображає суттєву залежність показника собівартості від обсягів виробництва зерна (додаток Р):

$$r = \frac{\frac{48598253}{17} - \frac{136648}{17} \times \frac{4545}{17}}{\sqrt{\left(\frac{1655816}{17} - \left(\frac{4545}{17}\right)^2\right) \times \left(\frac{1437074987}{17} - \left(\frac{136648}{17}\right)^2\right)}} = 0,988.$$

Дещо менша залежність трудомісткості від обсягу виробництва зерна, для якої коефіцієнт кореляції становив – 0,887 (додаток С):

$$r = \frac{\frac{4419590}{17} - \frac{11976}{17} \times \frac{4545}{17}}{\sqrt{\left(\frac{1655816}{17} - \left(\frac{4545}{17}\right)^2\right) \times \left(\frac{12708783}{17} - \left(\frac{11976}{17}\right)^2\right)}} = 0,887.$$

Для виявлення впливу врожайності зернових і зернобобових культур щодо формування ефективності функціонування зернового господарства проведемо аналіз основних показників виробництва зерна на території Тернопільської області у 2002 р.

Як видно з табл. 2.20, у тих районах, де вища врожайність, тобто в районах III групи, кращі кінцеві показники зерновиробництва. Так, щодо першої групи, в третій в розрахунку на 100 га ріллі було вироблено більше зерна на 46,81 тонн, або на 54,53%, при нижчих затратах праці виробництва 1 ц зерна на 0,68 люд./год., або на 21,32%. Відповідно в цих районах дешевшою була вартість виробництва та реалізації 1 т зернової продукції, виробнича собівартість була меншою на 55,94 грн., або 16,03%, а комерційна – на 71,01 грн., чи 19,01%. Тому, в районах третьої групи узагальнюючі показники ефективності зернового господарства були кращі, ніж у районах з нижчою урожайністю: ними було одержано на 90,24 грн. більше прибутку

на 1 га посіву, а рівень рентабельності був на 17,8% вищим, ніж у районах першої групи.

Таблиця 2.20

Залежність кінцевих показників виробництва зерна від урожайності у сільгосппідприємствах Тернопільської області (2002 р.)*

Показник	Групи районів за урожайністю ц/га:			у середньому по Тернопільській області	II група у % до першої	III група у +,- до першої
	11,5 – 16,8	16,9 – 22,1	22,2 – 27,3			
Кількість і назва районів у групі	5	6	6			
	Кременецький, Підгаєцький, Монастириський, Шумський, Бережанський	Зборівський, Збараський, Козівський, Заліщицький, Борщівський, Буцацький	Лановецький, Геребовлянський, Тернопільський, Підволочиський, Чортківський, Гусятинський			
Вироблено зерна на 100 га ріллі, т	85,83	100,29	132,64	110,47	154,53	46,81
Припадає на 1 га посівної площі:						
- виробничих витрат	493,1	577,6	611,6	634,39	124,02	118,47
- прямих затрат праці, люд. год.	45,22	51,44	61,26	55,60	135,46	16,04
Прямі затрати праці на 1 ц, люд. / год.	3,2	2,6	2,5	2,63	78,68	-0,68
Виробнича собівартість 1 т, грн.	349,0	297,4	293,0	300,66	83,97	-55,94
Комерційна собівартість 1 т, грн.	373,6	314,8	302,6	314,08	80,99	-71,01
Ціна реалізації 1 т, грн.	379,1	350,3	360,9	359,41	95,20	-18,19
Прибуток з розрахунку на 1 га посіву, грн.	5,0	47,9	95,2	64,67	X	90,24
Рівень товарності, %	64,5	69,6	67,1	67,61	X	2,65
Рівень рентабельності, %	1,5	11,3	19,3	14,43	X	17,80

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Окрім того в регіональному розрізі мала місце суттєва різниця в цінах на однойменну зернову продукцію. Найвищі ціни на зерно сформувалися у районах з обмеженим виробництвом зерна та високою щільністю населення. Як видно із табл.

2.20 та табл. 2.21 у районах з вищою урожайністю кращі показники забезпеченості населення зерном, тому відповідно ціни реалізації зерна у цих районах були нижчими на 18 – 29 грн. за тонну.

Таблиця 2.21

Групування районів Тернопільської області за показником виробництва зерна на душу населення [138, с. 42]

Групи районів	Величина інтервалу групи, ц/люд.рік	Кількість районів у групі	Райони
I	208,9 – 515,1	3	Тернопільський, Бережанський, Кременецький
II	515,2 – 821,4	2	Монастириський, Збаразький
III	821,5 – 1127,7	7	Заліщицький, Шумський, Зборівський, Бучацький, Підгаєцький, Козівський, Борщівський
IV	1127,8 – 1434,0	3	Чортківський, Терехівський, Лановецький
V	1434,1 – 1740,4	2	Гусятинський, Підволочиський

Показник виробництва зерна на душу населення розраховують для стабілізації внутрішнього зернового ринку, він тісно пов'язаний з продовольчою безпекою країни та соціальним становищем у суспільстві. Проблема стабільності та збільшення обсягів виробництва зерна є однією з визначальних в економіці України, проте зараз вона має регіональний характер, оскільки відміна централізованих методів регулювання процесу забезпечення населення продуктами харчування, розширила права та відповідальність регіонів у вирішенні продовольчих завдань, розв'язання яких ускладнювалося в періоди неконтрольованих адміністративних обмежень у вигляді заборони вивозу зерна за межі області. Тому, в умовах трансформації ринкових відносин, відмови від держзамовлення на зерно та розвитку альтернативних шляхів його збуту важливим є забезпечення в необхідних обсягах виробництва зерна і приблизно рівномірне розосередження посівів зернових на території області.

За статистичними даними, в Тернопільській області в 2002 р. серед 1229 підприємств, що займалися виробництвом зерна, 7%, тобто 86 господарств, зібрали врожай понад 30 ц/га, тоді як 306 (четверта частина) одержали врожай до 10 ц/га.

Враховуючи, що економічна ефективність використання виробничих ресурсів, головним чином, зосереджена в показниках урожайності, собівартості та трудомісткості, від яких залежить кінцевий результат виробництва – прибуток, можна провести комплексне оцінення зернового господарства по районах

Тернопільської області. Підсумком цього оцінення виступає інтегральний індекс, що базується на середньообласних значеннях показників (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Комплексне оцінення зернового господарства Тернопільської області (2002 р.)*

Райони	Урожайність, ц/га	Індекс урожайності	Собівартість 1 ц продукції, грн.	Індекс собівартості	Заграти праці на 1 ц продукції, люд./год.	Індекс трудомісткості	Інтегральний індекс	Місце району серед інших в області	Бал бонітету	Рейтинг району за якістю ґрунтів
Бережанський	16,2	0,768	34,61	1,151	4,08	1,549	0,431	14	30	13
Борщівський	19,8	0,938	31,50	1,048	4,16	1,578	0,568	13	36	11
Бучацький	21,1	1,000	30,37	1,010	2,10	0,796	1,244	5	37	10
Гусятинський	27,3	1,294	30,84	1,026	1,45	0,548	2,300	1	49	4
Заліщицький	19,6	0,929	27,06	0,900	1,85	0,703	1,468	4	46	6
Збаразький	18,9	0,896	31,33	1,042	2,58	0,980	0,877	11	46	6
Зборівський	17,6	0,834	29,75	0,989	2,23	0,845	0,998	9	39	9
Козівський	19,3	0,915	27,84	0,926	2,37	0,898	1,101	7	53	2
Кременецький	11,5	0,545	37,41	1,244	3,02	1,146	0,382	15	30	13
Лановецький	21,5	1,019	30,18	1,004	1,74	0,660	1,538	2	52	3
Монастириський	13,6	0,645	34,80	1,157	3,87	1,469	0,379	16	25	14
Підволочиський	25,5	1,209	32,46	1,080	2,96	1,122	0,998	8	57	1
Підгаєцький	13	0,616	41,48	1,380	4,06	1,541	0,290	17	35	12
Теребовлянський	21,6	1,024	30,86	1,026	2,93	1,112	0,897	10	45	7
Тернопільський	23,2	1,100	26,78	0,891	2,12	0,806	1,532	3	48	5
Чортківський	25,9	1,227	26,22	0,872	3,21	1,217	1,156	6	49	4
Шумський	16	0,758	32,05	1,066	2,48	0,942	0,755	12	43	8
По області	21,1	1	30,07	1	2,63	1	1	X	44	X

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Із табл. 2.22 видно, що понад 25 центнерів з гектара у 2002 р. одержали господарства Гусятинського (27,3 ц/га), Чортківського (25,9 ц/га), Підволочиського (25,5 ц/га) районів. І хоча за врожайністю вирощування зернових Чортківський і Підволочиський райони займають 2 та 3 місця в області, за комплексним оціненням зернового господарства вони перебувають на 6 та 8 позиціях відповідно, оскільки показники собівартості та трудомісткості вищі від передових районів та середньообласних значень. Найнижчі врожаї зернових отримали господарства Кременецького, Підгаєцького, Монастириського районів, де з гектара в середньому по району зібрали відповідно лише 11,5, 13 та 13,6 центнера, тому ці райони в загальному підсумку зайняли відповідно 15, 17, 16 місця.

Потрібно зауважити, що проведення порівняльної оцінки економічної ефективності використання земельних ресурсів в Тернопільській області виявили, що не завжди кінцеві результати співвідносяться з якістю землі. Зокрема, Підволочиський та Козівський райони, які за комплексним оціненням зернового господарства зайняли лише 8 та 7 місце відповідно, за якістю землі займають перше та друге місця – оцінний бал бонітету становить 57 та 53 пункти. У Заліщицькому та Збаразькому районах, якісні характеристики ґрунтів яких приблизно однакові і оцінюються у 46 балів, різниця оцінення зернового господарства становить 7 позицій на користь першого району. Це свідчить про наявний резерв зростання ефективності функціонування зернового господарства за рахунок удосконалення системи землеробства – комплексу агротехнічних, меліоративних та організаційних заходів, що характеризуються інтенсивністю використання землі, способами відновлення і підвищення родючості ґрунту [38, с.49].

Оцінення економічної ефективності зернових культур проводять за показниками трудомісткості, собівартості та рентабельності виробництва. Щоб уникнути випадковості, перш за все впливу несприятливих погодних умов в окремі роки, доцільно економічну ефективність виробництва зерна визначати за середніми даними останніх п'яти років.

На основі аналізу показників економічної ефективності виробництва сільськогосподарськими підприємствами окремих видів зернової продукції за останні роки виявлено, що виробництво озимих дає найкращі результати. Система машин, застосовувана на виробництві цієї продукції, дає змогу максимально механізувати всі агротехнічні процеси, що забезпечує підвищення продуктивності праці та скорочення виробничих витрат. Цьому сприяє і пріоритетне значення, що надається озимій пшениці в озимому кліні, яка за рахунок кращого використання вологи весняно-літнього періоду дає стабільно високі врожаї, причому зерно озимої пшениці має високі продовольчі якості та широкий сировинний потенціал. Як зазначає Омеляненко Г.Г. [96, с.3 – 9], переваги посівів даної культури ще й у тому, що посіви озимини “...значно знижує організаційно-технічну напругу при проведенні весняних робіт, хоча в окремі роки страждають від вимерзання, що

призводить до додаткових витрат на їх пересівання”. Окрім того, вирощування озимини є високоприбутковим виробництвом, зокрема в середньому у 1998 – 2002 рр. її рентабельність у Тернопільській області становила 29,2%, що на 7,6% більше, ніж середня рентабельність виробництва зерна (табл. 2.23).

Таблиця 2.23

Економічна ефективність вирощування окремих зернових культур в господарствах Тернопільської області

	У середньому за 1998-2002рр.
Прямі затрати праці на виробництво 1 ц, люд./год.:	
всього зернових і зернобобових	2,7
в тому числі:	
озимих зернових	2,6
ярих зернових і зернобобових	2,9
кукурудзи на зерно	3,1
Повна собівартість 1 ц проданої продукції, грн.:	
всього зернових і зернобобових	27,1
в тому числі:	
озимих зернових	26,1
ярих зернових і зернобобових	28,1
кукурудзи на зерно	35,7
Рентабельність виробництва, %:	
всього зернових і зернобобових	21,6
в тому числі:	
озимих зернових	29,2
ярих зернових і зернобобових	12,9
кукурудзи на зерно	-4,3

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Виробництво кукурудзи на зерно у групі зернових культур характеризується найвищою затратністю і мінусовою рентабельністю. Трудомісткість виробництва 1 ц кукурудзи була вищою на 0,4 люд./год. від середньої по всіх зернових, та на 0,5 люд./год. більшою – ніж озимих зернових, при рентабельності виробництва – - 4,3%. Цим можна пояснити повсюдне скорочення посівних площ під цією цінною у фуражному плані культурою.

Забезпечення населення якісними продуктами харчування і підтримання високого рівня продовольчої безпеки країни – доволі тривалий час є пріоритетними напрямками економічної політики України. Тому, основні зусилля держави спрямовуються на зупинення спаду виробництва у сільському господарстві, зокрема у зерновому секторі, і досягнення стабільних результатів роботи даної галузі.

Отже, резервами ефективної роботи зернової галузі та збільшення продовольчого фонду країни є удосконалення наявних виробничих систем на базі поліпшення організаційно-технологічних умов виробництва, зокрема:

- застосування передових технологій виробництва продукції, високопродуктивної техніки;
- хімізація виробництва шляхом використання мінеральних добрив, мікродобрив, гербіцидів та інших отрутохімікатів для боротьби зі шкідниками та хворобами рослин на науково-обґрунтованому рівні;
- забезпечення галузі якісним насіннєвим матеріалом;
- здійснення комплексу заходів щодо врегулювання зернового ринку та його інфраструктури;
- удосконалення законодавчої, фінансово-кредитної і податкової системи.

У подальшому дослідженні напрямків підвищення рівня виробництва зерна як в Тернопільській області, так і по Україні в цілому, доцільно виокремити:

- оптимізацію розміщення виробництва окремої зернової продукції з врахуванням ґрунтово-кліматичних умов і матеріально-технічної забезпеченості кожного району; вдосконалення відповідно до цього структури і сівозмін посівних площ;
- вироблення програми взаємозв'язку, взаємодопомоги між сільськогосподарськими підприємствами, переробною промисловістю і галузями матеріально-технічного забезпечення у процесі виробництва зерна.

2.4. Економічна ефективність переробки зерна

В сучасних умовах, коли АПК України переповнений економічними проблемами, підприємства поставлені в умови пошуку можливих резервів поліпшення результатів господарської діяльності. Особливо це важливо для зернопродуктової галузі АПК, як стратегічної з точки зору забезпечення продовольчої безпеки країни.

Переробна галузь Тернопільської області має комплекс хлібоприймальних і зернопереробних підприємств – елеватори, млини та крупорушки, що належать до різних рівнів управління і підпорядкування. Так, в області низка заготівельно-збутових та переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу знаходиться у відомчій підпорядкованості представництва ДАК “Хліб України”, Державного комітету України з державного матеріального резерву; млини та крупорушки перебувають на балансі сільськогосподарських підприємств.

Можливості проведення економічного аналізу хлібоприймальних і зернопереробних підприємств обмежені наявною системою державної статистичної звітності, зокрема, укрупненням показників роботи та скороченням статистичної документації малих підприємств та підсобних господарств, нестабільністю їх діяльності. Тому аналіз роботи підприємств по заготівлі та переробці зерна ми здійснювали на базі тих підприємств, які подають звітність до статичних органів у повному обсязі.

Структурна перебудова галузі хлібопродуктів відбувається в умовах значного зменшення обсягів виробництва борошна, круп, комбікормів і різкого зниження якості зерносировини. У Тернопільській області спостерігається тенденція до погіршення економічних показників роботи заготівельно-збутових та зернопереробних підприємств, однією із причин чого є скорочення попиту на ринку хлібопродуктів упродовж 1990 – 2002 рр.

Недостатній попит на готову продукцію зернопродуктового підкомплексу поєднуючись з несприятливою ціновою кон'юнктурою на внутрішньому ринку зерна, що не відповідає умовам насиченості сировинного ринку, не сприяли пожвавленню діяльності переробників. Так, виробництво борошна і хлібобулочних виробів у 2002 р. у порівнянні із 2001 р. зменшилося на 7,4 та 0,9 тис. тонн відповідно, макаронних виробів – майже на 36% (табл. 2.24, рис. 2.12). Значне падіння обсягів виробництва макаронних виробів пояснюється впливом конкуренції з сусідньої Хмельницької області, де виробляють макаронні вироби кращі за

смаковими якостями і ширшим асортиментом. Внаслідок цього потенційні можливості підприємств використовуються далеко не повністю.

Таблиця 2.24

Динаміка виробництва основних видів продукції зернопереробної промисловості Тернопільської області (тис. тонн) [143, с.148]

Показники	Роки		2002 до 2001	
	2001	2002	Темпи приросту, зниження (-), у %	Вироблено більше, менше (-),
Борошно всього	108,3	100,7	93,0	-7,6
Крупи всього	5,1	6,5	127,5	1,4
Хліб і хлібобулочні вироби	18,8	19,7	104,8	0,9
Макаронні вироби	0,55	0,196	-64,1	-0,35
Кондитерські вироби	2,7	2,8	103,7	0,1
Спирт етиловий, тис. дал.	5073	6247	23,1	1174
Крохмаль сухий, тонн	337	302	-10,4	-35

Залишки готової продукції зернопереробної галузі на складах підприємств, за даними Тернопільського обласного управління статистики, на 1.01.2002 р. становили: 333 тонни борошна, що становить лише 14% від запасів 2001 р. та 260 тонн круп, обсяг яких на складах збільшився стосовно 2001 р. на 109 тонн. Збільшення перехідних запасів круп на складах зернопереробних підприємств пов'язане зі зростанням обсягів їх виробництва у 2002 р. на 10,1%, або 375 тонн, що, в свою чергу, викликане стійким попитом на даний вид продукції, а також відносно високою рентабельністю виробництва.

Як свідчать джерела [8, с.7 – 8] причини спаду виробництва в зернопереробній промисловості такі: зменшення кількості та якості зернової сировини, низька купівельна спроможність споживачів продукції переробки зерна та населення, що призвело до зменшення споживання борошна, деяких видів круп; збільшення на ринку виробників борошна підприємств різних форм власності, зокрема, мінімлінів (4435 шт. потужністю 2200 тис. т/рік), мінікрупорушок (2681 шт. потужністю 256 тис. т/рік).

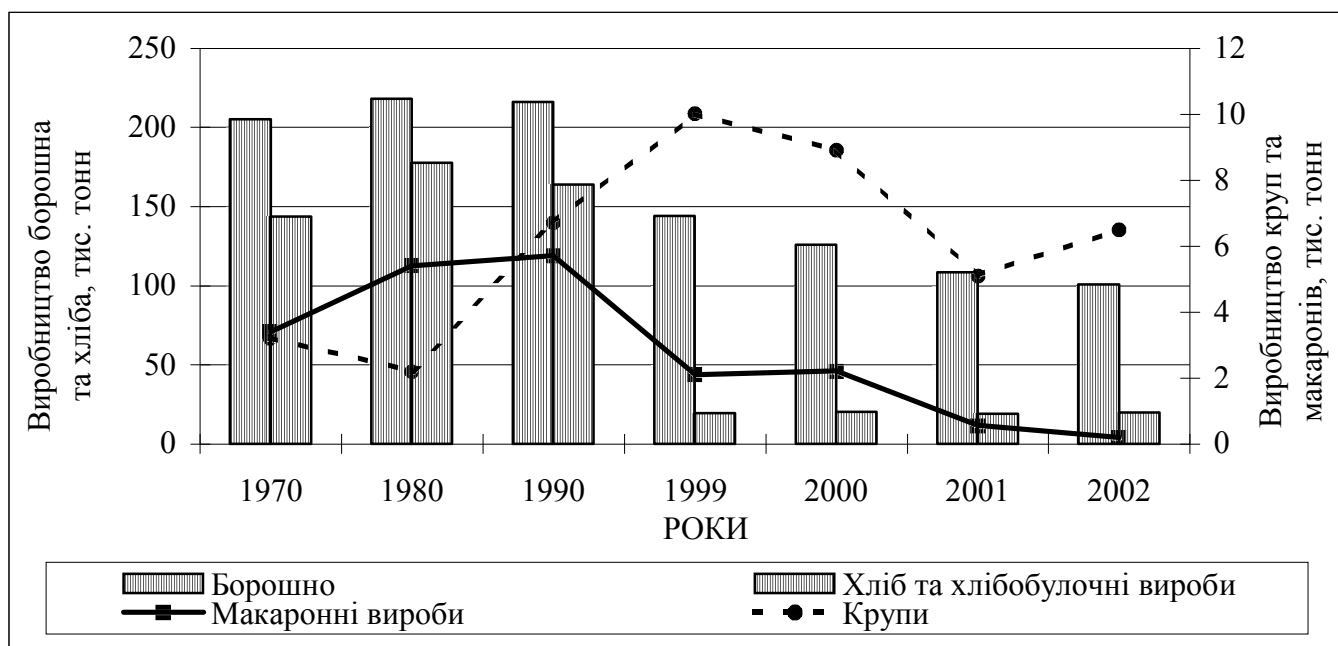

Рис. 2.12. Динаміка виробництва основних видів зернопереробної продукції у Тернопільській області [143, с.148]

Структуру й асортимент продукції визначають можливості технологічного обладнання, тому аналіз господарської діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу доцільно розпочати з оцінки їх матеріально-технічної бази. Основною характеристикою основних фондів є структура, тобто процентне співвідношення окремих видів у загальній їх вартості. На початок 2003 р. на підприємствах хлібоприймальної і переробної галузей у вартості виробничих основних фондів виробничі будівлі, споруди та передавальні пристрої займали 76,04%, машини й обладнання – 17,40%, транспортні засоби – 3,5%, інструменти, прилади, інвентар – 1,75, інші засоби (робоча і продуктивна худоба, малоцінні необоротні активи, інвентарна тара, предмети прокату) – 1,31%, тобто співвідношення у структурі основних фондів склалися на користь пасивної їх форми (рис. 2.13).

На структуру основних фондів впливають багато факторів: галузева спеціалізація підприємства, рівень інтенсифікації і технологія виробництва, фінансово-економічний стан господарства. Зокрема, борошно є традиційним продуктом переробки зерна, тоді як виробництво круп і комбікормів можливе лише за наявності спеціального додаткового обладнання для попередньої технологічної обробки зернобобових і круп'яних культур.

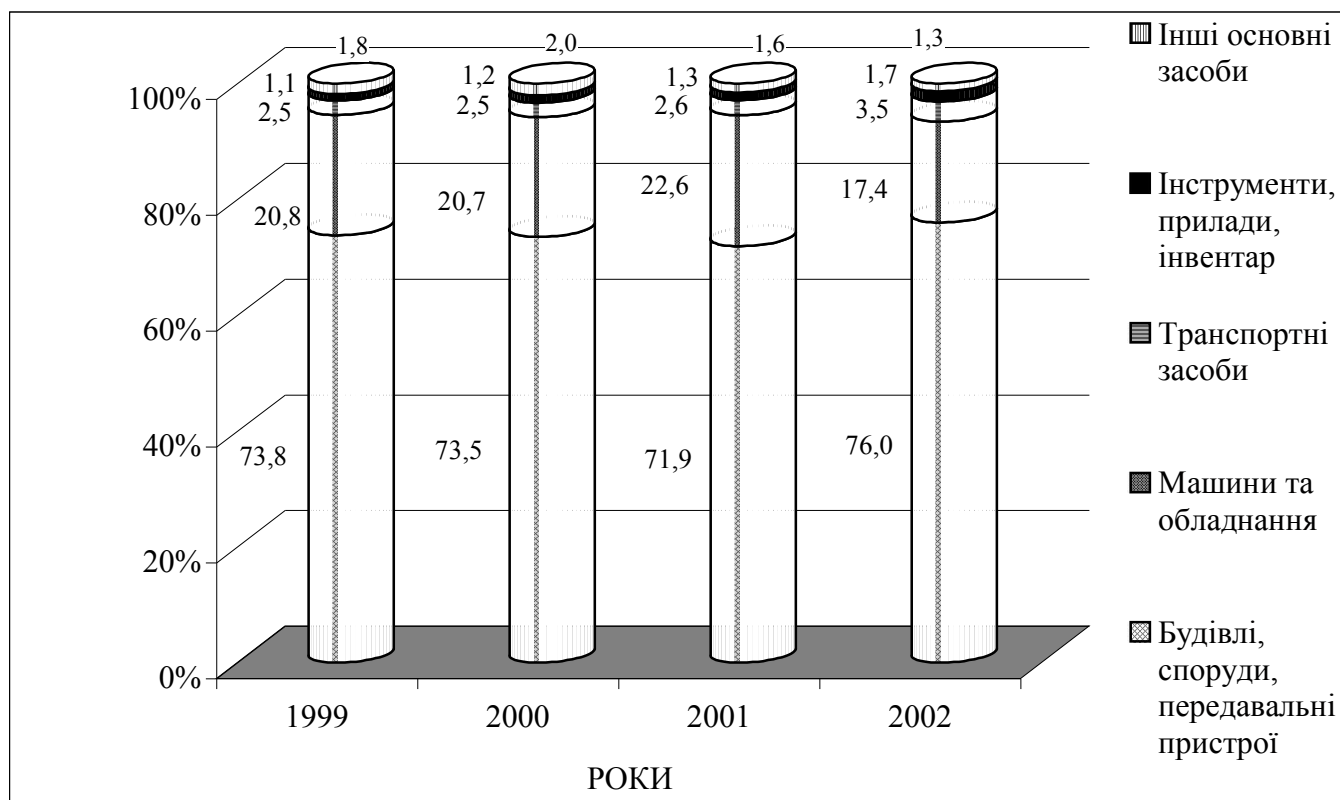

Рис. 2.13. Динаміка структури основних фондів підприємств заготівельної і зернопереробної галузі Тернопільської області *

*За даними форм № 11 – ОЗ аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

Хлібоприймальні та зернопереробні підприємства потерпають від відсутності державного й приватного інвестування виробництва, що спричинює моральне та фізичне зношення технологічного устаткування, котре є обов'язковою умовою виробництва. Тому, основним завданням машинобудівної галузі є забезпечення зернопереробних підприємств устаткуванням, що відповідало б сучасним вимогам щодо технологічних показників, енергоспоживання, і, звісно за прийнятною ціною. Знос технологічного устаткування галузі таїть у собі небезпеку зупинки виробництва через його непридатність для подальшої експлуатації.

Показник ступеня інтенсивності оновлення основних промислово-виробничих фондів характеризує тип відтворення виробництва. Дані табл. 2.25 свідчать, що цей показник менший від 1 ($I_0 < 1$), і в даному випадку він вказує на відсутність розширеного відтворення та неспроможність підприємств зернопродуктового підкомплексу до технічного переоснащення, запровадження прогресивних наукомістких і ресурсозаощаджувальних технологій, що спричинено негативним фінансовим станом господарств.

Таблиця 2.25

Динаміка основних промислово-виробничих фондів хлібоприймальних і зернопереробних підприємств підкомплексу АПК Тернопільської області

В середньому по підприємствах	Коефіцієнт оновлення, %			Коефіцієнт вибуття, %			Ступінь інтенсивності оновлення			Коефіцієнт динаміки, %			Коефіцієнт зносу		
	Роки														
	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002	2000	2001	2002
Заготівельної галузі	3,87	2,98	0,91	4,48	6,51	1,20	0,86	0,46	0,76	0,97	0,92	0,76	2,58	2,91	2,55
Зернопереробної галузі	0,55	1,05	0,50	1,74	10,3	15,4	0,32	0,10	0,03	0,95	0,94	0,82	1,13	1,11	1,03
Разом по заготівельних та зернопереробних підприємствах	2,91	2,44	0,81	3,68	7,61	5,03	0,79	0,32	0,16	0,97	0,93	0,77	2,15	2,40	2,17

*Складено за даними форм № 11 – ОЗ аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

Головними джерелами утворення і відновлення основних фондів є власні грошові надходження – прибуток господарств та інші надходження, виробництво основних засобів власними силами, акціонерний пайовий капітал, довготермінові кредити банків, бюджетні асигнування – дотації і кошти позабюджетних фондів. Додатковим джерелом фінансування є кошти від приватизації підприємств галузі хлібопродуктів, що можна спрямувати на технічне й технологічне оновлення виробництва. Порушення процесу відновлення основних фондів за рахунок амортизаційних відрахувань, у край низька рентабельність комбінатів хлібопродуктів і відсутність коштів для закупівлі нового устаткування, високі відсоткові ставки кредитів банків – все це ускладнює ситуацію виробників зернопереробної продукції щодо модернізації та технічного оновлення їх матеріально-технічної бази у відповідності до сучасних передових вимог виробництва. Вирішенню цієї проблеми сприятиме розвиток вітчизняного машинобудування та служб надання лізингових послуг для забезпечення зернопереробної галузі якісним, конкурентоспроможним й недорогим устаткуванням.

Для нормального процесу виробництва потрібно, щоб коефіцієнт оновлення перевищував суму коефіцієнтів вибуття і зносу. Зернопереробна галузь переживає важкі часи і багато підприємств галузі припиняють свою виробничу діяльність. Протягом 2001 р. у Тернопільській області припинили роботу Скалатський і Теревовлянський комбінати хлібопродуктів, Збаразьке хлібоприймальне підприємство. Внаслідок цього співвідношення показників вибуття й оновлення складаються на

користь перших, що характеризує негативну динаміку основних фондів заготівельно-збутових і зернопереробних підприємств області. Головною причиною такої ситуації є те, що підприємства перебувають у важкому фінансовому стані і не в змозі самостійно вирішувати питання оновлення матеріально-технічної бази. Тому важливо запроваджувати сучасні альтернативні методи фондозабезпечення підприємств, зокрема кредитне й інвестиційне фінансування виробництва, лізинг.

Узагальнюючим показником, який характеризує рух основних засобів, є коефіцієнт динаміки, що відображає відношення залишкової вартості основних засобів на кінець і початок року. Позитивним вважається його значення вище одиниці. На підприємствах Тернопільського зернопродуктового підкомплексу протягом останніх років спостерігається падіння значення коефіцієнта динаміки, що характеризує поступове вибуття і зношення основних виробничих засобів без відповідного їх відтворення та оновлення. З табл. 2.26 видно, що за станом на 2002 р., фізична зношуваність основних засобів на підприємствах зернопродуктового підкомплексу в Тернопільській області становить майже 68%, а на окремих підприємствах цей показник сягає 90%.

Таблиця 2.26

Рівень зносу основних засобів заготівельно-збутових та переробних підприємств Тернопільського зернопродуктового підкомплексу у 2001 і 2002 рр.

Назва підприємства	Рівень зносу основних засобів, %	
	2001 р.	2002 р.
Заліщицьке ХПП	89,86	89,43
Лановецьке ХПП	86,96	87,89
Підволочиське ХПП	90,19	90,75
Козівське ХПП	88,28	X
Збаразьке ХПП	68,8	69,36
Тернопількомбікорм	45,98	46,35
Бережанська реалізаційна база	50,12	X
Борщівхлібопродукти	76,74	X
Зборівхлібопродукти	78,31	79,57
<i>В середньому по заготівельно-збутових підприємствах</i>	<i>74,23</i>	<i>72,09</i>
Бучацький КХП	68,63	66,11
Хоростківський КХП	71,83	73,49
Кременецький КХП	56,42	95,91
Чортківський КХП	57,21	60,06
Тернопільський КХП	47,47	49,43
<i>В середньому по зернопереробних підприємствах</i>	<i>56,88</i>	<i>67,01</i>
<i>В середньому по заготівельно-збутових і зернопереробних підприємствах</i>	<i>62,36</i>	<i>68,23</i>

*Складено за даними форм № 11 – ОЗ аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

У підвищенні ефективності застосування основних виробничих фондів важливу роль відіграє наявність в оптимальних розмірах оборотних фондів – зерносировини, тари, тарних матеріалів, комплектуючих і запасних частин для виробничого обладнання, інших матеріалів, котрі при їх нормативних обсягах забезпечують нормальну роботу виробничого процесу.

Важливим є оцінення ефективності використання виробничих ресурсів за показником вартісного співвідношення оборотних та основних фондів. Таке співвідношення – не стала величина, а залежить від виробничої спеціалізації підприємств, поєднання у них заготівельних і переробних галузей. Як видно з табл. 2.27, у зернопереробній галузі співвідношення між оборотними та основними фондами сформувалося на користь других, що пояснюється вищою фондомісткістю переробки зерна у порівнянні із заготівельно-збутовою галуззю.

Таблиця 2.27

Співвідношення між оборотними та основними фондами заготівельно-збутових та переробних підприємств Тернопільського зернопродуктового підкомплексу

Назва підприємств	Середньорічна вартість фондів, тис. грн.:								Припадає оборотних фондів на 1 грн. основних фондів, грн.			
	основних				оборотних							
	Роки											
	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002
Заліщицьке ХПП	3732	3807	3288	2784	2828	2598	2606	2092	0,76	0,68	0,79	0,75
Лановецьке ХПП	1844	1849	1854	1854	1203	1329	1367	1269	0,65	0,72	0,74	0,68
Підволочиське ХПП	2105	2082	2101	2118	4012	3825	3432	3115	1,91	1,84	1,63	1,47
Козівське ХПП	2299	2281	2262	X	1224	1245	1210	X	0,53	0,55	0,53	X
Збараське ХПП	3613	3576	3539	2181	3689	2445	1796	1538	1,02	0,68	0,51	0,70
Тернопількомбікорм	5204	5197	5191	5182	1062	931	926	792	0,20	0,18	0,18	0,15
Бережанська реалізаційна база	2905	2270	1248	X	3218	3786	4076	X	1,11	1,67	3,27	X
Борщівхлібопродукти	5244	5250	5253	X	4130	3936	3492	X	0,79	0,75	0,66	X
Зборівхлібопродукти	2263	2288	2361	2415	4398	5458	5838	5790	1,94	2,39	2,47	2,40
<i>В середньому по заготівельних підприємствах</i>	<i>29208</i>	<i>28598</i>	<i>27096</i>	<i>16535</i>	<i>25763</i>	<i>25552</i>	<i>24742</i>	<i>14595</i>	<i>0,88</i>	<i>0,89</i>	<i>0,91</i>	<i>0,88</i>
Бучацький КХП	4563	4763	5154	5610	5616	6264	7084	6219	1,23	1,32	1,37	1,11
Хоростківський КХП	6501	6704	6704	6580	4112	4317	3965	4516	0,63	0,64	0,59	0,69
Кременецький КХП	11133	11199	11179	11112	6659	6282	5950	4988	0,60	0,56	0,53	0,45
Теребовлянський КХП	20338	19465	18609	X	7295	6528	6015	X	0,36	0,34	0,32	X
Чортківський КХП	5602	7369	7864	8002	4265	4568	4557	4080	0,76	0,62	0,58	0,51
Тернопільський КХП	17078	16611	16853	17040	5428	7455	7396	5015	0,32	0,45	0,44	0,29
Скалатський КХП	3426	3428	1730	X	1354	1087	1095	X	0,40	0,32	0,63	X
<i>В середньому по зернопереробних підприємствах</i>	<i>68640</i>	<i>69538</i>	<i>68092</i>	<i>48343</i>	<i>34727</i>	<i>36500</i>	<i>36062</i>	<i>24817</i>	<i>0,51</i>	<i>0,52</i>	<i>0,53</i>	<i>0,51</i>
<i>В середньому по заготівельних та зернопереробних підприємствах</i>	<i>97848</i>	<i>98136</i>	<i>95188</i>	<i>64878</i>	<i>60490</i>	<i>62053</i>	<i>60804</i>	<i>39412</i>	<i>0,62</i>	<i>0,63</i>	<i>0,64</i>	<i>0,61</i>

*Складено за даними форм № 1 аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

За повідомленням деяких економічних джерел, між співвідношенням основних та оборотних фондів є певний оптимальний рівень, що забезпечує найвищий ефект виробництва. За аналізований період найнижчий рівень співвідношення між даними величинами спостерігався у 1999 та 2001 рр., коли показники використання основних фондів були найгіршими, зокрема фондівдача по валовій продукції у загальному по хлібоприймальних і зернопереробних підприємствах становила 0,58 грн. та 0,57 грн. відповідно, а це свідчить про те, що наявність оборотних фондів у необхідних розмірах підвищує продуктивність використання основних.

Узагальнюючими показниками ефективності використання основних фондів є їх фондівдача по валовому та чистому доходах, а також фондорентабельність (табл. 2.28).

Таблиця 2.28

**Ефективність використання промислово-виробничих фондів
у зернопереробних і хлібозаготівельних підприємствах Тернопільської області**

Назва підприємства	Фондовіддача по доходу (виручці від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг))				Фондовіддача по чистому доходу				Фондорентабельність			
	Роки											
	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002
Заліщицьке ХПП	0,83	0,41	0,56	0,54	0,69	0,33	0,47	0,48	0,09	0,00	-0,07	0,01
Лановецьке ХПП	0,56	0,65	0,13	0,25	0,46	0,54	0,11	0,21	-2,57	16,29	-0,40	-2,43
Підволочиське ХПП	0,35	0,59	0,26	0,17	0,29	0,59	0,22	0,14	0,38	8,79	-4,95	-5,73
Козівське ХПП	0,55	0,19	0,06	X	0,46	0,15	0,05	X	-1,26	-2,41	-1,58	X
Збаразьке ХПП	0,09	0,13	0,08	0,05	0,07	0,05	0,07	0,41	-9,15	-4,53	0,99	-3,48
Тернопількомбікорм	0,17	0,03	0,09	0,08	0,14	0,07	0,07	0,06	-1,44	-0,36	-0,02	-3,44
Бережанська реалізаційна база	0,66	0,40	0,40	X	0,53	0,35	0,34	X	-5,60	-0,45	-30,9	X
Борщівхлібопродукти	0,30	0,13	0,05	X	0,25	0,11	0,05	X	0,26	-3,51	-4,27	X
Зборівхлібопродукти	0,93	1,08	0,83	0,08	0,78	0,90	0,69	0,06	-5,77	-4,16	-7,20	-24,2
<i>В середньому по заготівельних підприємствах</i>	<i>0,47</i>	<i>0,32</i>	<i>0,23</i>	<i>0,18</i>	<i>0,39</i>	<i>0,27</i>	<i>0,19</i>	<i>0,20</i>	<i>-2,57</i>	<i>-0,14</i>	<i>-3,30</i>	<i>-6,08</i>
Бучацький КХП	0,93	2,89	3,11	3,51	0,77	2,40	2,59	2,93	3,66	18,50	12,48	11,50
Хоростківський КХП	0,20	0,01	0,03	0,12	0,17	0,06	0,03	0,10	-0,55	-1,38	-1,05	0,19
Кременецький КХП	0,29	0,22	0,15	0,02	0,23	0,18	0,13	0,02	0,75	1,43	-5,66	-18,7
Теребовлянський КХП	0,29	0,14	0,08	X	0,24	0,11	0,07	X	-3,18	-4,57	-3,91	X
Чортківський КХП	2,29	3,62	2,66	0,76	1,91	3,18	2,22	0,64	26,25	26,60	4,78	4,22
Тернопільський КХП	0,55	1,30	0,69	0,43	0,46	1,12	0,57	0,36	8,39	3,94	4,14	-1,30
Скалатський КХП	0,46	0,77	0,20	X	0,38	0,64	0,16	X	-13,2	1,40	-6,36	X
<i>В середньому по зернопереробних підприємствах</i>	<i>0,63</i>	<i>1,10</i>	<i>0,87</i>	<i>0,71</i>	<i>0,52</i>	<i>0,95</i>	<i>0,72</i>	<i>0,59</i>	<i>2,94</i>	<i>3,91</i>	<i>0,26</i>	<i>-2,69</i>
<i>В середньому по заготівельних та зернопереробних підприємствах</i>	<i>0,58</i>	<i>0,83</i>	<i>0,67</i>	<i>0,57</i>	<i>0,48</i>	<i>0,71</i>	<i>0,56</i>	<i>0,49</i>	<i>1,30</i>	<i>2,73</i>	<i>-0,76</i>	<i>-3,55</i>

*Складено за даними форм № 2 та № 11 – ОЗ аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

Показники даної таблиці характеризують неефективне застосування основних фондів, що викликано низьким рівнем використання виробничих потужностей заготівельно-збутових й переробних підприємств з причини різкого скорочення постачання сировиною зернопереробної промисловості та відсутністю стабільності у забезпеченні переробних підприємств зерном. Так, за статистичними даними у 2001 – 2002 рр. лише 5% реалізованого сільськогосподарськими підприємствами зерна було продано переробним підприємствам і заготівельним організаціям, тому підприємства зернопереробної промисловості відчувають нестачу зерна, особливо в останні місяці літа.

Процес виробництва полягає у споживанні ресурсів підприємства (матеріальних, трудових, енергетичних, фінансових, інформаційних) та їх трансформації у готову продукцію, виконанні роботи чи послуги для задоволення потреб споживачів й отримання прибутку (рис. 2.14).

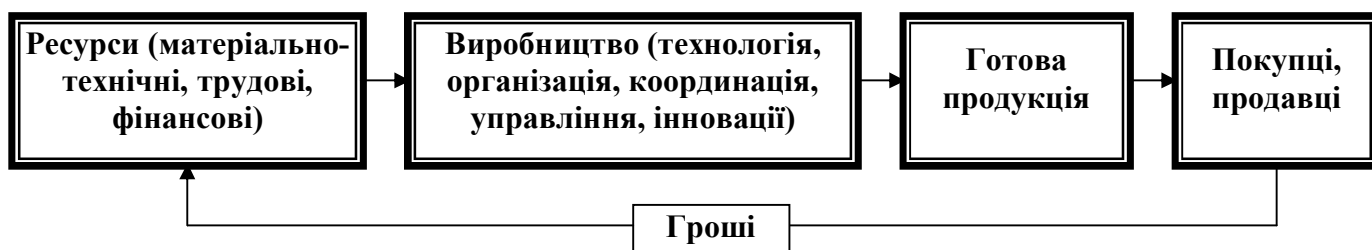

Рис. 2.14. Схема складових організації виробництва і реалізації продукції

Як видно з наведеної схеми, різні види ресурсів споживаються у технологічному процесі, утворюючи субстанцію виготовленої продукції. Разом з тим, процес виробництва вимагає певної організації, тобто сполучення найоптимальнішим чином персоналу підприємства з матеріальними ресурсами за допомогою засобів виробництва і координації зусиль окремих підрозділів підприємства в досягненні спільної мети останнього – випуску продукції з найменшими витратами.

Виробництво борошна здійснюється на основі фізичних способів дії на зерно з метою перетворення його на борошно та проміжні продукти. Основною сировиною для виробництва борошна є зерно пшениці й жита. Процес виробництва на зернопереробних підприємствах складається із зерноочисного, розмольного, вибійного відділень.

Основні виробничі процеси зернопереробного господарства подано у вигляді рис. 2.15.

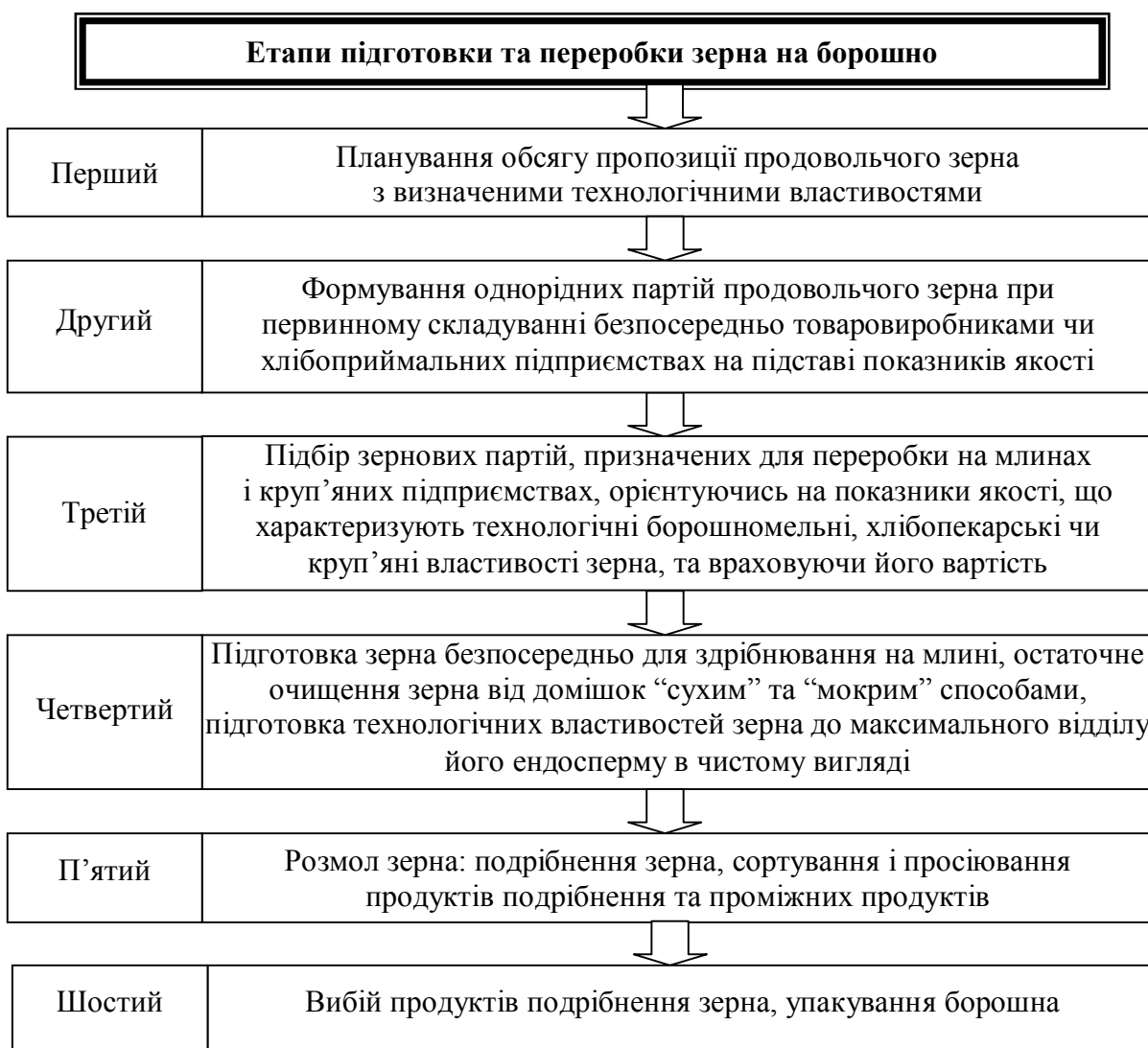

Рис. 2.15. Процес підготовки та переробки зерна на борошно

У зерночисному відділенні здійснюється підготовка зерна до розмолу: очищення зерна від домішок; очищення поверхні зерна “сухим” або “мокрим” способами; гідротермічну обробку зерна, тобто обробку його водою і теплом з наступним відволоженням; складання помольних партій, що передбачає формування суміші зерна з певними борошномельними та хлібопекарськими властивостями шляхом змішування двох і більше партій зерна з різними якісними показниками. Особливу увагу при складанні помольних партій приділяють кількісній і якісній характеристиці клейковини сформованої суміші. Кількість і якість білків у зерні характеризують його цінність у хлібопекарському відношенні. Клейковина (сира клейковина) – згусток нерозчинних у воді білкових речовин, що залишається після відмивання тіста від крохмалю, клітковини й інших компонентів.

Вміст клейковини характеризує не товарні якості зерна в цілому, а якість борошна, одержуваного з цього зерна, тому визначення вмісту клейковини проводять лише для зерна потенційно призначеного для переробки на борошно. В Україні вся пшениця, м'яка й тверда, крім м'якої 6 класу, віднесена до продовольчої; при наявності в зерні клейковини понад 30% вважають, що таке зерно з високим вмістом клейковини, від 26% до 29% з – середнім, від 20% до 26% – нижчим від середнього і до 20% – низьким. За величиною питомого розтягу розрізняють три групи клейковини: міцну, нормальну та слабку.

У розмольному відділенні здійснюється первинне крупне (процес поділу зерна та його частинок на крупні фракції) з наступним тонким подрібненням одержаних продуктів (розмелом). Процес розподілу продуктів подрібнення на фракції називають сортуванням. У вибійному відділенні здійснюється вибій та упакування борошна.

Підприємства з переробки зерна забезпечують населення, підприємства харчової промисловості та громадського харчування борошном, тваринницьку галузь – комбікормами. Розмір обсягів валової продукції залежить від кількості та структури продукції, що виробляється. Залежно від оснащеності борошномельних і круп'яних заводів обладнанням, застосування досконалої технології та кваліфікації персоналу виробництво продукції може відбуватися за розвиненими або скороченими технологічними схемами і забезпечувати багатосортові чи односортні або обойні помели зерна, відповідно до видів помелів й асортименту, передбачених замовленнями споживачів.

На зернопереробних підприємствах Тернопільської області виробництво продукції характеризується такими показниками: 52% усього виробленого борошна становить борошно вищого сорту, 34% – першого, 3,5% – борошно другого сорту, 10,5% – становить обойне та житнє борошно (рис. 2.16). Така структура виробничого асортименту склалася під впливом попиту споживачів. Більше 89% загального виробництва борошна припадає на пшеничне, тоді як борошно інших

видів через обмеженість його застосування виробляється в набагато меншій кількості.

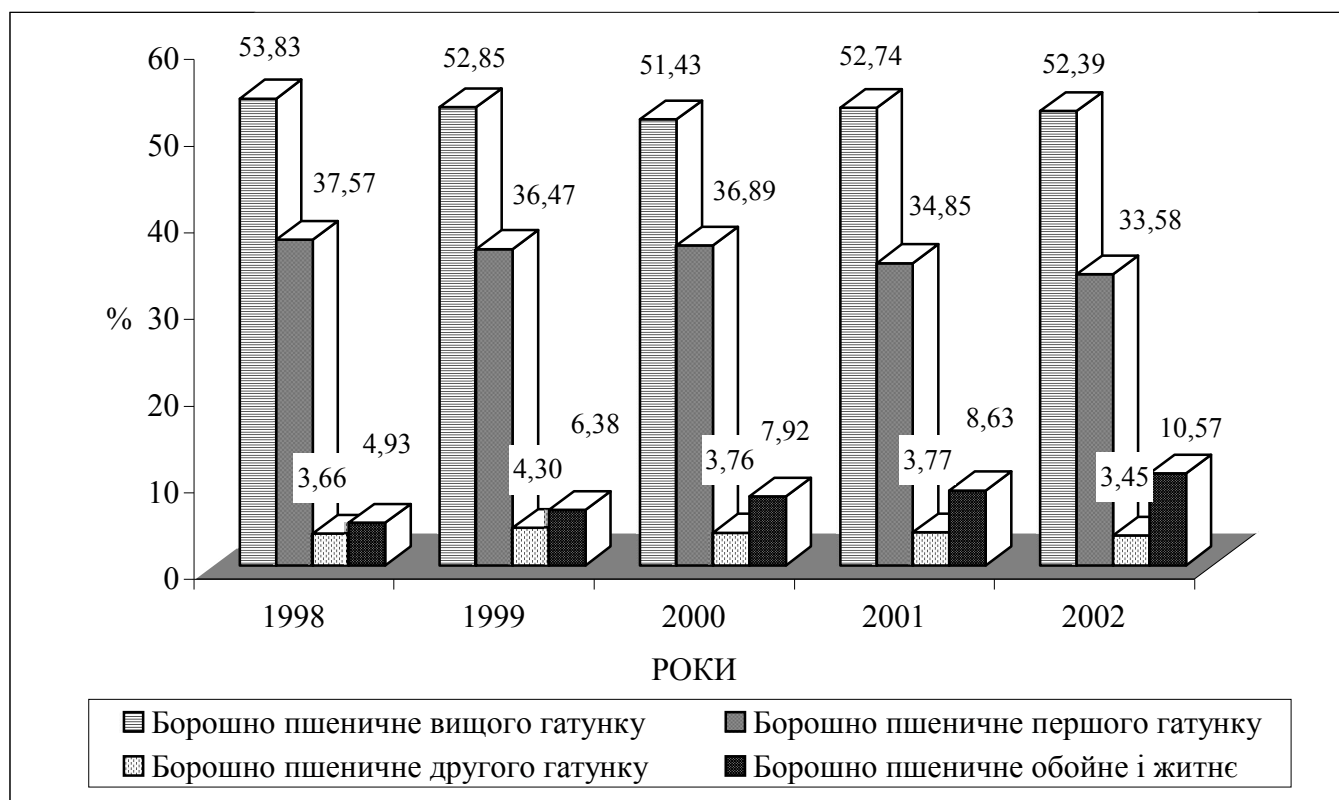

Рис. 2.16. Динаміка структури сортового складу борошна у Тернопільській області, у %*

*За даними форм № 1 – П (річна) аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

На основі аналізу динаміки якісного складу виробленого борошна, шляхом групування даних по виробництву борошна за окремими технологічними системами, виявлено вплив зміни структури виробництва на виручку від реалізації. Як видно з табл. 2.29, на зернопереробних підприємствах Тернопільської області у 2002 р. в порівнянні із 2001 р. відбулося зменшення виручки від реалізації на 11932 тис. грн., у тому числі на 5672 тис. грн. за рахунок зміни структури виробництва продукції.

Комплексний аналіз показників економічної ефективності хлібоприймальних та зернопереробних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК дає змогу оцінити результати виробництва, виявити фактори, що стримують процеси розвитку та використати резерви підвищення ефективності виробництва.

При виборі економічних заходів щодо збільшення обсягів виробництва, його інтенсифікації і підвищення рівня ефективності керуються показниками аналізу та розрахунку собівартості. Собівартість – це вартісний вираз грошово-матеріальних витрат і витрат на оплату праці при виробництві одиниці продукції або виконанні певної роботи.

Таблиця 2.29

Розрахунок впливу зміни структури виробництва продукції зернопереробки на виручку від реалізації у Тернопільській області *

Види продукції, що виробляються на підприємствах	Відхилення у сумі виручки від реалізації продукції 2002 р. від 2001 р., +,- тис. грн.											
	Всього				за рахунок зміни							
					обсягу випуску продукції				оптової ціни			
	Підприємства											
Буцацький КХП	Чортківський КХП	Тернопільський КХП	Заліщицьке ХПП	Буцацький КХП	Чортківський КХП	Тернопільський КХП	Заліщицьке ХПП	Буцацький КХП	Чортківський КХП	Тернопільський КХП	Заліщицьке ХПП	
Борошно пшеничне	-348	-3897	-1421	-126	81	-2870	187	-178	-430	-1027	-1609	52
вищого гатунку	-75	-2372	-772	-68	110	-1767	151	-93	-185	-605	-923	25
першого ----"----	-184	-1302	-715	-50	26	-993	11	-76	-210	-309	-726	26
другого ----"-----	-89	-223	66	-3	-42	-125	0	-8	-47	-98	66	5
Крупа манна	44	-93	40	X	58	-70	92	X	-13	-23	-52	X
Висівки	X	-173	-180	11	X	-168	-9	-5	X	-5	-172	16
Всього	-653	-8060	-2983	-236	350	-6023	312	-311	-1002	-2037	-3295	75

*Складено за даними форм № 1 – П (річна) та № 2 аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

Для детальнішого вивчення собівартості аналізують її структуру – відсоткове співвідношення окремих елементів витрат до їх загальної суми. Структуру операційних витрат підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК Тернопільської області подано у табл. 2.30.

Таблиця 2.30

Динаміка структури операційних витрат хлібоприймальних і зернопереробних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК Тернопільської області, %*

Елементи операційних витрат	1999 р.		2000 р.		2001 р.		2002 р.	
	зернопереробні	заготівельні	зернопереробні	заготівельні	зернопереробні	заготівельні	зернопереробні	заготівельні
Матеріальні затрати	61,8	23,07	71,1	47,32	68,7	40,71	66,7	36,95
Витрати на оплату праці	12,3	15,06	9,1	12,30	11,1	10,09	11,9	3,67

Відрахування на соціальні заходи	4,6	5,88	3,5	4,68	4,0	3,02	4,5	9,63
Амортизація	8,0	4,91	5,0	5,36	6,2	5,14	6,0	5,30
Інші операційні витрати	13,3	51,09	11,3	30,34	10,0	41,04	10,9	44,45

*Складено за даними форм № 2 аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

Найбільшу питому вагу в структурі собівартості підприємств як зернопереробної, так і заготівельно-збутової галузей займають матеріальні витрати, проте у зернопереробній галузі ці витрати значно вищі, що пояснюється специфікою виробництва. В обох галузях суттєво зменшилася частка витрат на оплату праці та соціальні заходи, що свідчить про негативні процеси в економіці – погіршення матеріального забезпечення і соціального захисту працівників даних галузей. Обсяг інших операційних витрат, частка яких у собівартості заготівельних витрат є необґрунтовано високою, вказує на можливі резерви здешевлення послуг, що надаються цими підприємствами.

Реалізація – процес продажу продукції, в результаті чого продукція, вироблена підприємством (борошно, крупи, комбікорми), або виконані роботи чи послуги (вантажно-розвантажувальні роботи, зберігання, сушіння, очищення), надаються іншому підприємству чи покупцеві за гроші. Готова продукція, виготовлена у виробництві, надходить на склад, звідти вона відвантажується і реалізується споживачам за гроші. На отримані гроші за реалізовану продукцію підприємство закуповує нові ресурси замість спожитих у виробничому процесі котрі знову направляються у виробництво та трансформуються у готову продукцію. Під реалізованою продукцією розуміють повністю відвантаженому покупцеві готову продукцію, кошти від виручки якої поступили на рахунок підприємства.

Собівартість виробництва і реалізації продукції має безпосередній вплив на прибуток підприємства. Валовий (балансовий) прибуток, як загальна сума прибутку підприємства від усіх видів діяльності за звітний період, включає прибуток від реалізації продукції (робіт, послуг), основних засобів, нематеріальних активів, цінних паперів валютних цінностей, інших активів, а також позареалізаційних операцій. До комплексу основних послуг хлібоприймальних і зернопереробних підприємств належать: приймання, зберігання і відпуск автомобільним або залізничним транспортом, додаткових операцій з обробки зерна: сушіння та очищення, а також переробку.

Частка прибутку від реалізації продукції (робіт, послуг) визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції (робіт, послуг) за реалізаційними цінами, що склалися на ринку, та сумою витрат (повною собівартістю), що включається до реалізованої продукції (робіт, послуг). Реалізаційні доходи необхідно також зменшувати на суму податку на додану вартість і суму акцизного збору. Прибуток від позареалізаційних операцій – сума коштів, одержаних підприємством від позареалізаційних операцій (доходи дід володіння корпоративними правами, проценти до одержання, інші позареалізаційні доходи), і зменшена на суму витрат на ці операції.

Характерним є те, що виробнича діяльність більшості хлібоприймальних і зернопереробних підприємств Тернопільського регіонального зернопродуктового підкомплексу АПК – прибуткова, лише Кременецький комбінат хлібопродуктів у 2002 р. від виробничої діяльності одержав збитки. Рентабельність зернопереробної галузі у 2002 р. була дещо нижчою, ніж у попередні роки. Зменшення прибутку обумовлено такими причинами: підвищення собівартості продукції у зв'язку з зростанням цін на всі види затрат, низька купівельна спроможність населення, а звідси – скорочення попиту та здешевлення переробними підприємствами відпускних цін для стимулювання збуту, а також розширення обсягів переробки сировини на давальницькій основі. Все це стало наслідком зниження рентабельності виробництва (табл. 2.31).

Таблиця 2.31

Узагальнюючі показники ефективності діяльності хлібозаготівельних і зернопереробних підприємств Тернопільської області *

Назва підприємства	Прибуток (+), збиток (-) від реалізації товарної продукції, тис. грн.				Рентабельність (+), збитковість (-) виробництва, %			
	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Заліщицьке ХПП	3,2	84,5	76,9	84,8	0,1	7,3	5,3	6,8
Лановецьке ХПП	-47,1	301,2	10,9	104,4	-5,2	42,7	5,7	36,6
Підволочиське ХПП	269,0	889,1	35,2	77,6	79,6	627,9	8,4	37,0
Козівське ХПП	163,0	-9,0	82,1	0,0	18,3	-2,5	205,3	X
Збараське ХПП	114,1	22,5	140,2	44,9	81,3	6,3	131,3	100,4
Тернопількомбікорм	-75,0	36,1	73,0	43,0	-15,6	40,1	23,4	15,2
Бережанська реалізаційна база	265,5	307,3	-54,3	X	21,0	63,6	-11,5	X
Борщівхлібопродукти	426,1	202,4	65,3	X	47,8	54,7	37,9	X
Зборівхлібопродукти	18,4	231,8	163,9	48,3	1,1	12,7	11,2	44,6
<i>Всього по заготівельних підприємствах</i>	<i>1137,2</i>	<i>2065,9</i>	<i>593,2</i>	<i>403,0</i>	<i>12,3</i>	<i>37,6</i>	<i>12,8</i>	<i>18,6</i>
Бучацький КХП	747,0	1663,0	2508,0	2395,0	26,9	17,0	23,1	17,1
Хоростківський КХП	127,5	16,0	18,8	175,4	12,8	3,8	12,3	38,3
Кременецький КХП	1053,0	322,9	-279,5	-1265,8	68,3	18,9	-16,5	-88,1
Теребовлянський КХП	345,0	-879,0	-725,8	X	11,7	-41,0	-51,8	X
Чортківський КХП	2258,9	6273,1	2010,9	717,5	20,8	39,3	13,0	16,4

Тернопільський КХП	1822,0	1494,0	1887,3	1060,0	31,7	17,7	24,4	20,8
Скалатський КХП	-42,7	326,1	-3,2	X	-3,1	17,5	-1,1	X
<i>Всього по зернопереробних підприємствах</i>	<i>6310,7</i>	<i>9216,1</i>	<i>5416,5</i>	<i>3082,1</i>	<i>24,0</i>	<i>22,8</i>	<i>14,4</i>	<i>12,1</i>
<i>Разом по зернопереробній і хлібоприймальній галузі</i>	<i>7447,9</i>	<i>11282,0</i>	<i>6009,7</i>	<i>3485,1</i>	<i>21,0</i>	<i>24,6</i>	<i>14,3</i>	<i>12,7</i>

*Складено за даними форм № 2 аналізованих підприємств за 1999, 2000, 2001, 2002 рр.

Перехід до ринкових методів господарювання вимагає запровадження механізму оцінення загрози настання кризового стану підприємства, коли підприємство змушене буде припинити господарську діяльність через неспроможність фінансового забезпечення процесу виробництва, тобто його банкрутство. Під банкрутством розуміють пов'язану з недостатністю активів у ліквідній формі, неспроможність юридичної особи в установлені терміни задовольнити вимоги кредиторів і виконати зобов'язання перед бюджетом. Важливим є діагностика загрози банкрутства ще на ранніх стадіях її виникнення.

Дослідження фінансового стану підприємства з метою раннього виявлення ознак неплатоспроможності та фінансової нестійкості, які є індикаторами банкрутства, є складовою частиною загального фінансового аналізу.

Проте, це досить громіздкий та складний процес. Тому, для визначення фінансового стану підприємств хлібоприймальної і зернопереробної галузей Тернопільської області, нами використовувалися методи експрес-аналізу фінансового стану даних підприємств, що полягають у розрахунку та аналізі спеціальних фінансових коефіцієнтів та індексів діагностики банкрутства.

На основі проведеного аналізу численних наукових джерел встановлено, що цей блок фінансового аналізу має деякі особливості як по об'єктах, так і по методах його проведення. Зокрема, наводяться наступні методики інтегрального оцінення імовірності банкрутства: побудова 5-ти факторної моделі Е. Альтмана та моделі Спрінгейта, розрахунок показників платоспроможності Конана і Гольдера, універсальної дискримінантної функції, оціночні тести Талера та Лису. Окрім того, діагностування фінансової стійкості та загрози банкрутства можна проводити за допомогою розрахунку спеціальних коефіцієнтів, до яких відносять: коефіцієнт Бівера, рентабельності активів, фінансового левериджу, коефіцієнт покриття активів

чистим оборотним капіталом, та коефіцієнт покриття активів [57, с.69 – 74; 110, с.54 – 61; 128, с.233 – 234; 145, с.119 – 139; 163, с.295 – 344].

На основі емпіричних досліджень, які проводилися нами на базі підприємств заготівельно-збутової та зернопереробної галузей встановлено, що серед великої різноманітності методів діагностики імовірності банкрутства, найбільш прийнятними є розрахунок моделі Альтмана та побудови універсальної дискримінантної функції (табл. 2.32).

Таблиця 2.32

Прогнозування ймовірності банкрутства підприємств по заготівлі та переробці зерна у Тернопільській області у 2002 р.

Назва підприємства	Прогнозування ймовірності банкрутства за методом Альтмана		Прогнозування ймовірності банкрутства за універсальною дискримінантною функцією
	з врахуванням ринкової вартості акцій	Z 1983 р.	
Бучацький КХП	ймовірність банкрутства непомітна	фінансово стійке	підприємство фінансово стійке, йому не загрожує банкрутство
Хоростківський КХП	ймовірність банкрутства середня	загрожує банкрутство	фінансова рівновага (фінансова стійкість) підприємства порушена
Кременецький КХП	ймовірність банкрутства середня	загрожує банкрутство	підприємство є напівбанкрутом
Чортківський КХП	ймовірність банкрутства непомітна	фінансово стійке	підприємство фінансово стійке, йому не загрожує банкрутство
Тернопільський КХП	ймовірність банкрутства непомітна	фінансово стійке	підприємство фінансово стійке, йому не загрожує банкрутство
Тернопількомбікорм	ймовірність банкрутства непомітна	фінансово стійке	фінансова рівновага (фінансова стійкість) підприємства порушена
Заліщицьке ХПП	ймовірність банкрутства непомітна	фінансово стійке	фінансова рівновага (фінансова стійкість) підприємства порушена
Лановецьке ХПП	ймовірність банкрутства середня	загрожує банкрутство	фінансова рівновага (фінансова стійкість) підприємства порушена
Збаразьке ХПП	ймовірність банкрутства дуже висока	загрожує банкрутство	фінансова рівновага (фінансова стійкість) підприємства порушена
Зборівхлібопродукти	ймовірність банкрутства дуже висока	загрожує банкрутство	фінансова рівновага (фінансова стійкість) підприємства порушена

“Модель Альтмана” – це функція імовірності банкрутства з п’яти факторів, скоригованих на величину коефіцієнтів значень окремих факторів, розраховується на основі вивчення даних звітності – показників балансу та звіту про фінансові результати.

Розрахунки прогнозування ймовірності банкрутства (Z) за методом Альтмана здійснюється за формулою:

$$Z = 1,2 K_{об} + 1,4 K_{ра} + 3,3 K_p + 0,66 K_{п} + 1,0 K_{в},$$

де, $K_{об}$ – частка оборотних засобів в активах (робочий капітал / загальна вартість активів); $K_{ра}$ – рентабельність активів за чистим прибутком (чистий прибуток / загальна вартість активів); K_p – рентабельність активів за балансовим прибутком (чистий дохід / загальна вартість активів); $K_{п}$ – коефіцієнт покриття власного капіталу (ринкова вартість акцій / сума заборгованості); $K_{в}$ – коефіцієнт віддачі всіх активів (обсяг продажу / загальна вартість активів).

Якщо $Z < 1,81$ – ймовірність банкрутства дуже висока; $1,81 > Z < 2,765$ – ймовірність банкрутства середня; $2,765 > Z < 2,99$ – ймовірність банкрутства невелика; $Z > 2,99$ – ймовірність банкрутства непомітна.

Застосування даного тесту носить обмежений характер, оскільки часто відсутні дані про ринкову вартість акцій. Кулішов В.В. пропонує розрахувати цей показник як відношення суми дивіденду до середнього рівня позичкового відсотка [71, с.195]. Проте, більшість вітчизняних фахівців рекомендують застосовувати в Україні тест, запропонований Е. Альтманом у 1983 р.:

$$Z_{83} = 3,107 K_1 + 0,995 K_2 + 0,42 K_3 + 0,847 K_4 + 0,717 K_5,$$

де K_1 – відношення прибутку до сплати відсотків до суми активів, K_2 – відношення виручки до активів, K_3 – відношення балансової вартості власного капіталу до залученого, K_4 – відношення реінвестованого прибутку до активів, K_5 – відношення власних обігових коштів до активів. Граничне значення $Z_{83} = 1,23$.

На основі декількох методик прогнозування банкрутства побудовано універсальну дискримінантну функцію, яка виражається формулою:

$$Z = 1,5X_1 + 0,08X_2 + 10X_3 + 5X_4 + 0,3X_5 + 0,1X_6;$$

де X_1 – cash-flow (грошові потоки) / зобов'язання; X_2 – валюта балансу / зобов'язання; X_3 – прибуток / валюта балансу; X_4 – прибуток / виручка від реалізації; X_5 – виробничі запаси / виручка від реалізації; X_6 – оборотність основного капіталу (виручка від реалізації / валюта балансу).

Розрахункові значення Z - показника оцінюють так: $Z > 2$ – підприємство вважається фінансово стійким, йому не загрожує банкрутство; $1 < Z < 2$ – фінансова рівновага (фінансова стійкість) підприємства порушена, але за умови переходу на

антикризове управління банкрутство йому не загрожує; $0 < Z < 1$ – підприємству загрожує банкрутство, необхідні санаційні заходи; $Z < 0$ – підприємство є напівбанкрутом.

Розрахунки за даними методиками подано у додатку Т.

Основними напрямками підвищення економічної ефективності зернопереробної галузі в сучасних умовах є: модернізація виробництва, технічне переозброєння галузі, впровадження нового високопродуктивного обладнання; кваліфікаційно-кадрове та інформаційне забезпечення галузі; впровадження сучасних технологій виробництва продукції, що забезпечують ефективне використання сировини, збільшення загальних виходів продукції без зниження її якості; розробка і впровадження нових конкурентоспроможних видів продукції; удосконалення фінансово-кредитної системи, використання інвестицій.

Основними причинами зменшення обсягів виробництва продукції є, насамперед, не рівень господарювання, а звуження сировинної бази, недосконала система заготівель сировини для переробки, низька купівельна спроможність населення та обумовлене цим скорочення попиту на продукцію і затягування періодів реалізації продукції. Рациональне використання хлібних ресурсів також є однією з причин зменшення виробництва та реалізації кінцевої продукції зернопереробного підкомплексу, оскільки сьогодні хліб використовується тільки на продовольчі цілі.

Для стабілізації ситуації на ринку зерна та продуктів його переробки економічну політику держави необхідно координувати в бік досягнення рівноваги попиту та пропозиції, шляхом підтримки та зростання платоспроможності попиту, а також стимулювання пропозиції з одночасним здешевленням та поліпшенням якості пропонованої продукції як результату застосування передових техніко-технологічних розробок.

Висновки до розділу 2

1. В зернопродуктовому підкомплексі Тернопільської області трансформаційні зміни обумовили процеси становлення приватної власності. Зокрема, серед сільськогосподарських підприємств області найбільшу питому вагу займають селянські (фермерські) господарства – понад 59,5%, частка приватних

підприємств становить – 20%, частка державного сектора скоротилася до 0,6%. У структурі підприємств зернопереробної і заготівельної промисловості 30% від усіх функціонують на базі приватної форми власності, 3% – загальнодержавної та 67% – колективної власності трудового колективу на засоби виробництва. За період 1970-2002рр. частка особистих підсобних господарств у обсягах виробництва зерна зросла майже у 6 разів – з 61,2 тис. т у 1970 р. до 325,8 тис. т у 2002 р.

2. За роки становлення та подальшої трансформації ринкових відносин у зернопродуктовому підкомплексі Тернопільської області мало місце значне коливання обсягів виробництва зерна, його урожайності, зросли витрати та собівартість вирощування зерна і виробництва кінцевої продукції, що призвело до загального зниження ефективності у зернопродуктовому підкомплексі. Визначальними факторами зниження економічної ефективності стали: хронічна недостача оборотних коштів, погіршення матеріально-технічної бази виробництва, нестабільність кон'юнктури на ринку зерна та продуктів його переробки, невизначеність умов функціонування підприємств зернопродуктового підкомплексу, неплатоспроможність споживачів хлібопродуктів, зменшення споживання населенням окремих сортів борошна, деяких видів круп.

3. Дослідження економічної ефективності показало високий коефіцієнт залежності показників собівартості та трудомісткості вирощування зерна від урожайності – 0,988 та 0,887 відповідно. Тому негативним вважаємо той факт, що на 1% збільшення виробничих витрат приріст урожайності становив лише 0,3%. У 2002 р. серед 1229 підприємств Тернопільської області, котрі займаються вирощуванням зернових культур, 7%, тобто 86 господарств, зібрали врожай понад 30 ц/га, тоді як 306 (четверта частина) одержали врожай до 10 ц/га. Під впливом зниження урожайності зернових культур з 1996 по 2002 рр. було недоодержано не менше 2076,9 тис. тонн зерна. Для підвищення ефективності виробництва необхідно забезпечити випереджання темпів зростання урожайності у порівнянні із ростом витрат та темпами зростання затрат праці на один гектар посіву зернових.

4. Проведений аналіз встановив зниження рентабельності виробництва зернового господарства Тернопільської області, яка у 2002 р. становила 14,4%,

проти 65,5% у 2000 р. Однак, позитивним є те, що майже в усіх районах області виробництво зерна прибуткове. Лише у Кременецькому та Підгаєцькому районі при виробництві зерна було відповідно 134,4 та 374,4 тис. грн. збитків.

5. За станом на 2002 р., фізична зношувальність основних засобів на підприємствах зернопродуктового підкомплексу в Тернопільській області становила майже 68%, а на окремих підприємствах цей показник сягає 90%. Показник ступеня інтенсивності оновлення основних промислово-виробничих фондів зернозаготівельних та зернопереробних підприємств становив відповідно 0,76 та 0,03, що вказує на відсутність розширеного відтворення та неспроможність підприємств зернопродуктового підкомплексу Тернопільської області до технічного переоснащення, запровадження прогресивних наукомістких і ресурсозаощаджувальних технологій, що спричинено негативним фінансовим станом даних господарств.

6. У 2002 р. майже 58% всього виробництва борошна здійснювалося на 3 комбінатах-гігантах області – Буцацькому, Чортківському та Тернопільському, а у 2001 р. вони наповнювали майже 71% ринку борошна, що характеризує тенденцію монополізації ринку борошна. На зернопереробних підприємствах Тернопільської області відбулося зменшення виручки від реалізації на 11932 тис. грн., у тому числі на 5672 тис. грн. за рахунок зміни структури виробництва продукції, проте більшість хлібоприймальних і зернопереробних підприємств Тернопільського регіонального зернопродуктового підкомплексу АПК прибуткова. Серед підприємств зернопереробної галузі лише Кременецький комбінат хлібопродуктів у 2002 р. від виробничої діяльності одержав збитки.

РОЗДІЛ 3

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА В ЗЕРНОПРОДУКТОВОМУ
ПІДКОМПЛЕКСІ.****3.1. Інвестиційне забезпечення розвитку зернопродуктового підкомплексу**

Інвестиція – сукупність витрат, котрі реалізуються як довготермінові грошові вклади у промисловість, сільське господарство, транспорт та інші галузі. Інвестиційна діяльність в Україні здійснюється відповідно до Закону України “Про інвестиційну діяльність”. Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об’єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції, інші цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права, що випливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності, сукупність технічних, технологічних, комерційних, інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок і виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих (“ноу-хау”); права користування землею, водою, ресурсами, обладнанням, а також інші майнові права; інші цінності.

Інвестиційна діяльність – це вкладення інвестицій або інвестування і сукупність практичних дій щодо реалізації інвестицій. Інвестиційна діяльність може здійснюватися за рахунок: власних фінансових ресурсів (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові надходження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо); позичкових фінансових коштів інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити); залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, пайові, інші внески громадян, юридичних осіб); бюджетних інвестиційних асигнувань;

безоплатних і благодійних внесків; пожертвувань організацій, підприємств і громадян [117, с.58 – 64].

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється у різноманітних формах, в тому числі шляхом подання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей виробництва. Стосовно АПК, подання фінансової допомоги здійснюється першочергово під цільові програми розвитку окремих галузей рослинництва і тваринництва. Зокрема, на подолання негативних економічних та організаційних чинників, нагромаджених останніми роками з причини недостатнього матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, направлені Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку ринку вітчизняної техніки для агропромислового комплексу та збільшення обсягів її виробництва”, Закон України “Про лізинг” “Порядок використання коштів Державного бюджету України”. Їх положення спрямовуються на здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу та заставних операцій із зерном через механізм здешевлення кредитів, затверджений МАП України, Мінфіном України.

Оскільки, через обмеженість інвестування зернопродуктового підкомплексу, підприємства недоотримували технологічне устаткування і запасні частини, то відбулося зниження продуктивності праці. Основні фонди багатьох підприємств з виробництва і переробки зерна спрацьовані, нові надходження машин та устаткування – мізерні, а наявні – за технічними параметрами не відповідають сучасним вимогам і підлягають заміні. Тому, першочерговим завданням є необхідність удосконалення техніко-економічної бази та переоснащення підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК відповідно до нових прогресивних технологій.

Таке переоснащення важливо здійснювати на базі вітчизняного машинобудування, а не закуповувати імпортне обладнання і техніку. Українське виробництво повинно стати основою розвитку національного капіталу, джерелом наповнення бюджету.

На підставі технологічних карт вирощування зернових, прайс-листів та буклетів виставки “Агро-2003” нами проведено розрахунок необхідних обсягів

технічних засобів та фінансових ресурсів для забезпечення потреб зерновиробничої галузі Тернопільської області при посівній площі зернових на рівні 400 тис. га, що є середнім показником за останні 10 років (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Потреба в технічних засобах для виробництва зерна у Тернопільській області

Технічні засоби	Технологічна потреба, шт.	Ціна одиниці, тис. грн.	Вартість усієї техніки, тис. грн.
1	2	3	4
Трактори - всього	6404	71,7	459138
у тому числі тяглового класу:			
5тс	223	198	44062
3тс	1938	115	222839
1,4-2 тс	3255	50	162739
інших тяглових класів	979	30	29361
Комбайни зернозбиральні - всього	2410	402	968995
у тому числі з пропускною спроможністю:			
8-9 кг/с	997	516	514670
5-7 кг/с	970	377	365583
3 кг/с	443	200	88660
Комбайни кукурудзозбиральні та приставки - всього	X	X	23814
у тому числі комбайни: ККП-3	266	51	13565
КСКУ-6	44	189	8378
приставки: кукурудзяні	41	46	1871
Автомобілі вантажні	4542	70	317909
Навантажувачі	3600	14,13	50868
Плуги	1200	14,9	17833,6
Агрегати ґрунтообробні	1200	35	42000
Борони дискові	1200	25,5	30600
Культиватори	800	5,5	4400
Комбіновані агрегати	800	35	28000
Машини для внесення добрив	4400	3,5	15400
Усього	X	X	3728814

Потреби зернопродуктового підкомплексу з виробництва спеціалізованої техніки забезпечує низка підприємств України, зокрема, спеціалізовану техніку для зернового господарства – кукурудзозбиральні комбайни, сівалки та жниварки виготовляють у Херсоні, Кіровограді, Бердянську (комбайни “Славутич”, “Лан”, “Фермер”).

Окрім того, сільськогосподарські підприємства відчувають гостру потребу в обігових коштах особливо у весняно-осінній періоді. Їх недостатній обсяг призводить до проблеми порушення агротехнологічної дисципліни виробництва

зерна, зниження його врожайності, погіршення якості, та нестабільного розвитку галузі. Вона вирішується шляхом інтенсифікації галузі на основі застосування оптимальних доз внесення добрив, комплексної механізації, поліпшення сортового складу й агротехніки для чого необхідним є залучення короткотермінових кредитів.

На основі методики наведеної у джерелі [20, с. 14 – 21] нами проведено розрахунок потреби у щорічних короткотермінових кредитах, що необхідні для фінансування обігових коштів виробництва зерна в Тернопільській області (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Потреба у щорічних короткотермінових кредитах, що необхідні для фінансування обігових коштів виробництва зерна в Тернопільській області

Культури	Середня площа тис. га	Обігові кошти (доларів США / га)	Потреба в кредитах (млн. доларів США)
Пшениця	180	133,4	24,0
Ячмінь	131,7	94,5	12,4
Кукурудза	26,2	191,3	5,0
Жито	12,2	88,9	1,1
Всього	420	123,7	51,9

За повідомленням літературних джерел [52, с.39 – 42] вітчизняними машинобудівниками забезпечується випуск 90% найменувань необхідного устаткування для елеваторно-складської, комбікормової промисловості та борошномельно-круп'яної галузі.

Технологічне устаткування для переробки зерна виробляють підприємства Черкаської, Дніпропетровської, Полтавської областей, ПО “Елеватормельмаш” Харківської області. “Могилів-Подільський машзавод” одним із перших розпочав випуск високопродуктивного обладнання, такого як вальцеві верстати А1-БЗН (усіх модифікацій) і каменевідбірники РЗ-БКТ-100; 150, дослідно-експериментальний механічний завод в Одесі, ВАТ “Хорольський механічний завод” – випускає зерноочисні сепаратори БСХ, БСХМ (10 модифікацій), оббивальні машини РЗ-БГО-6; 8 з абразивним і сітчастим циліндром, пневмосепаратори, просіювачі для борошна РШ-4, РШ-6 та круп РК-4; вентилятори високого тиску. За останній час завод налагодив випуск круп'яного обладнання: машини луцильно-шліфувальні МШХ, верстати вальцедекові і т. д. [8, с.7 – 8; 52, с.39 – 42].

На випуску млинів малої потужності, тобто міні-млинів спеціалізуються ЗАО “Інститут Укростанкінпром” Харківської області (міні-млини типу “Харків'янка –

1200 плюс”, “Харків’янка – 800 плюс”), Могилів-Подільський (міні-млини марки Р6-АВМ-15 та Р6-АВМ-7), Харківський НПФ “Росс” (350 МАВ, 700 МАВ).

Проте, внаслідок низької купівельної спроможності підприємств зернопродуктового підкомплексу та високої вартості продукції машинобудування, більшість даного устаткування є недоступним для вітчизняних товаровиробників. Тому, переважна більшість українського устаткування експортується.

Лобас М. Г. [77, с.3 – 9] вказує на необхідність підтримки національного товаровиробника, але на даному етапі розвитку економіки, з причини відсутності високоефективної техніки українського виробництва, він пропонує закуповувати сучасні машини в розвинутих країнах, одночасно створюючи спільні підприємства й акціонерні товариства разом з провідними фірмами Заходу, що дозволить максимально використовувати наявний потенціал українського машинобудування (Харківський тракторний завод, Херсонський і Тернопільський комбайнові заводи) та працювати над створенням власної техніки. Потрібно сприяти вкладенню капіталу у вітчизняне машинобудування, не допускати простою заводів-гігантів, максимально використовувати їх потужності, розширювати досвід і знання, науковий потенціал у цій галузі.

З розвитком продуктивних сил та в контексті інноваційного розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК, великого значення у збільшенні якісних і кількісних характеристик виробництва продукції рослинництва, зокрема рільництва, набувають використання досягнень НТП, розробка та впровадження високоефективних науково обґрунтованих систем ведення землеробства тощо.

Прикладом новітньої технології може бути система вирощування зернових, що базується на мінімізації процесів допосівного обробітку ґрунту. Це досягається завдяки застосуванню передової техніки, зокрема, ґрунтообробно-посівних агрегатів культиваторного типу “Flexi-Coil 820”. Можливості такої техніки дають змогу за 1 – 2 проходи здійснити майже весь комплекс підготовчо-посівних операцій: безполицевий основний обробіток ґрунту, передпосівну підготовку, локальне внесення мінеральних добрив, протруювання насіння, суцільний безрядковий посів, післяпосівне коткування і вирівнювання засіяного поля.

Таким чином, за рахунок мінімізації технологічних операцій можна досягти не лише економії витрат пального, що зменшуються у 2 – 3 рази і становитимуть лише 60 л/га, а значно скоротити кількість необхідної техніки – наприклад, на 20 тис. га посівної площі озимої пшениці необхідно лише 12 тракторів та 4 ґрунтообробних агрегати (при традиційній – відповідно 108 та 136). Традиційна технологія вирощування зернових передбачає застосування дискових борон, плугів, культиваторів, котків, сівалок, котрі можна замінити комплексним агрегатом “Flexi-Coil 820”. До переваг такої технології відносять і те, що зменшення кількості проходів техніки у період підготовчо-посівних робіт до 1 – 2 дає змогу поліпшити структуру ґрунту [77, с.3 – 9].

Однак, при цій технології вирощування зернових значно зростає роль внесення гербіцидів, що пояснюється зменшенням механічного знищення бур'янів у період передпосівного обробітку (норма внесення Раундапу зростає до 2,5 – 4,5л/га) [166, с.14 – 15].

На даному етапі розвитку економіки застосування таких ресурсозберігаючих технологій дуже актуальне, оскільки вони дають змогу досягти високих результатів вирощування зернових при зменшенні затрат на їх виробництво.

Інноваційно-інвестиційного вирішення потребує проблема зменшення втрат та затрат на стадії зберігання зерна. За даними, наведеними міжнародним консультантом з питань технології зберігання зерна при комісії ООН по сільському господарству і продовольству Девідом Вільяме: “В Україні виробництво сільськогосподарської продукції є набагато нижчим від її потенційних можливостей. Від 25 – 60% врожаю втрачається внаслідок незадовільних умов зберігання і перевезення” [159, с.23].

Найбільша частина втрат припадає на стадію первинної обробки, що включає сушіння, очищення, зберігання. Для виконання таких робіт потрібна спеціальна матеріально-технічна база, яка в господарствах практично відсутня, тому доводиться користуватися послугами елеваторів і хлібоприймальних пунктів. Проте, обладнання та технології, котрі застосовуються на цих підприємствах, давно застаріли не тільки фізично, але й морально, що призводить до малоефективного, енергомісткого, нерентабельного виробництва і зростання собівартості послуг, що ними надаються.

Висока вартість послуг спеціалізованих підприємств зі зберігання зерна, а також розширення обсягів переробки зерна сільськогосподарськими, фермерськими та приватними підприємствами ставить перед сільським господарством завдання якісного зберігання і первинної обробки зернових та круп'яних культур безпосередньо виробниками. Це дасть товаровиробникам можливість використовувати торговельну кон'юнктуру ринку зерна на свою користь і реалізовувати вирощений врожай у найсприятливіший за ціновим критерієм момент.

Сільські товаровиробники сьогодні позбавлені можливості реконструкції, технічного переобладнання чи нового будівництва місткостей зерносховищ, що негативно впливає на якість виробленої продукції. За повідомленням літературних джерел [191, с.94 – 99] “...В Україні, де збирають 30-40 млн. т зернових, через недостатньо розвинену матеріально-технічну базу з переробки та зберігання врожаю втрачається близько 8 млн. т зерна (до 20% валового збору) на суму майже \$800 млн.”.

Динаміку оновлення зерносховищ протягом 1985 – 2002 рр. характеризує рис.

3.1.

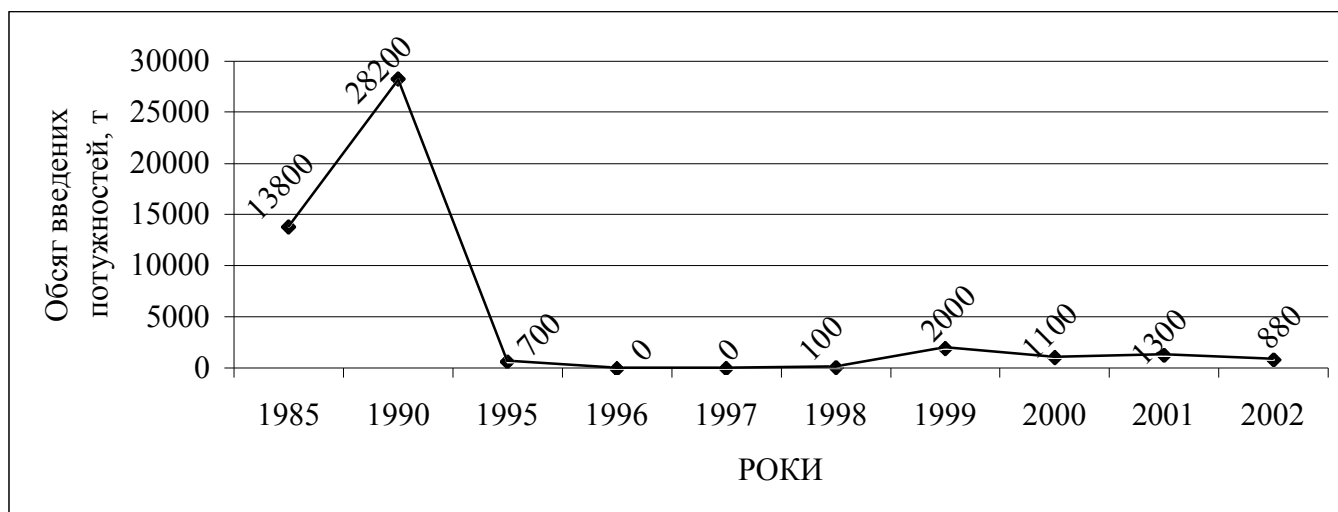

рис.3.1. Динаміка введення в дію потужностей зерносховищ у Тернопільській області [143, с.206]

В умовах, коли виробники зерна скоротили продаж зернової продукції заготівельним і переробним господарствам, з причини розширення обсягів внутрігосподарської переробки сировини сільськогосподарськими підприємствами,

скорочення введення у дію нових потужностей зерносховищ, що спостерігається протягом останніх років є невиправданим.

Відсутність необхідного сушильно-очисного обладнання і матеріально-технічної бази для зберігання зерна в сільськогосподарських підприємствах призводить до втрати значної частини врожаю. Незадовільні умови для зберігання вологого зерна призводять до його самозігрівання, створення сприятливого середовища для плісняви та життєдіяльності комах. Тому, скорочення обсягу потужностей зерносховищ у сільському господарстві є особливо небезпечним. Вихід із ситуації, що склалася, – запровадження новітніх інтенсивних і ресурсозберігаючих технологій зберігання зерна, котрі б відповідали сучасним умовам та вимогам виробництва.

Необхідність удосконалення технологій зберігання зерна, зумовлена переходом до ринкової економіки, ставить товаровиробників у жорсткі умови конкуренції, вимагає скорочення матеріально-грошових витрат, орієнтації структури виробництва на вимоги споживачів та оперативне реагування товаровиробника на кон'юнктуру ринку. В умовах ринкової економіки реалізація продовольчої політики спрямована на забезпечення окремих регіонів кінцевою продукцією АПК, в першу чергу власного виробництва, тому роль системи заготівель сировини підвищується. Важливо не лише забезпечити необхідний обсяг місткостей зерносховищ, а й підвищувати якісний рівень їх технологічного оснащення.

За повідомленням джерел [51, с.31 – 32; 191, с.94 – 99], світовий ринок виробництва зерносховищ для зерна представлений багатьма зарубіжними фірмами. Зокрема, в Україні свою продукцію пропонують фірма Vin (Польща, досушувальні металеві зерносховища), фірма “Агаї” (Польща) та Zup tor (Польща) пропонують циліндричні металеві сховища зерна місткістю 221-3030 м³, та 30-100 тонн відповідно, Konsil (Польща) продукує циліндричні металеві сховища місткістю до 400 т; виробляє промислові зерносховища одна з найвідоміших фірм у світі – фірма MFS/YORK/STORMOR (США), місткістю ємностей для зберігання зерна 190-12500 тонн. Широку гаму металевих циліндричних сховищ виготовляють фірми Prive (Франція) – місткість 87-1903 тонн, Riela (Німеччина) – 10-10000 м³, Himel

(Німеччина) – до 200 т, Buschhoff (Німеччина) – до 416 т, Antti Silos (Фінляндія) – 45-3416 м³, великий асортимент циліндричних металевих і бетонних сховищ зерна пропонують фірми Petkus (Німеччина), Neuego (Німеччина).

Альтернативою зарубіжного технологічного забезпечення галузі є продукція вітчизняних виробників техніки та обладнання для заготівельної галузі. Інженерами миколаївських фірм, Торгово-Промислової Компанії “ЛОРД” і підприємства “Проектконтактсервіс”, розроблено та вперше в Україні освоєно виробництво зерносховищ з металевих вентильованих циліндрів, аналогічних кращим світовим зразкам. Металеві циліндричні сховища місткістю від 50 до 5000 т пропонує спільне українсько-канадське підприємство “Агрокомплекс”.

Враховуючи ситуацію масового характеру розширення обсягів переробки зерна виробниками сировини, Одеською національною академією харчових технологій розроблено та налагоджено виробництво малогабаритного технологічного обладнання для виконання комплексу робіт з післяжнивної доробки, зберігання і переробки зерна. Переваги запропонованого обладнання щодо блокової конструкції технологічного комплексу та модульного компонування агрегатних установок забезпечують можливість застосування його безпосередньо сільськими товаровиробниками, малими підприємствами та селянсько-фермерськими господарствами без додаткових витрат на монтаж та встановлення [142, с.34 – 37].

Інвестиційна привабливість підприємств зернопродуктового підкомплексу за останній час суттєво зменшилася, про що свідчать дані табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Обсяг і структура інвестицій в основний капітал галузей зернопродуктового підкомплексу Тернопільської області [143, с.193 – 202]

Показник	Роки			
	1995	1998	1999	2000
Обсяг інвестицій направлених в основний капітал у порівнянних цінах, млн. грн. всього	247	217	157	124
у т. ч.:				
- сільське господарство	106,95	94,40	76,15	22,20
- борошномельно-круп'яну і комбікормову промисловість	2,717	2,604	2,041	2,108
- заготівельну галузь	1,976	-	0,157	0,248
У % до загального обсягу інвестицій				
у т. ч.				
- сільське господарство	43,3	43,5	48,5	17,9
- борошномельно-круп'яна і комбікормова промисловість	1,1	1,2	1,3	1,7
- заготівельна галузь	0,8	–	0,1	0,2

Якщо у 1995 році на зернопродуктову галузь припадало 45,2% всіх інвестицій направлених в основний капітал, то у 2000 р. цей показник зменшився до 19,8%, внаслідок зменшення інвестування у сільськогосподарську галузь до 22,2 млн. грн. проти 106,95 млн. грн. у 1995 р. У 2001-2002 р. інвестування сільського господарства скоротилося ще більше, частка інвестиційних вкладень у сільське господарство, мисливство та лісове господарство в загальному обсязі становила лише 7,5% (рис. 3.2, додаток).

Підприємства заготівельної галузі Тернопільської області є найменш привабливими для інвесторів. У 2000 р. їх частка складала лише 0,2% усіх інвестицій в економіку Тернопільської області, що в порівнянних цінах становило 248 тис. грн.

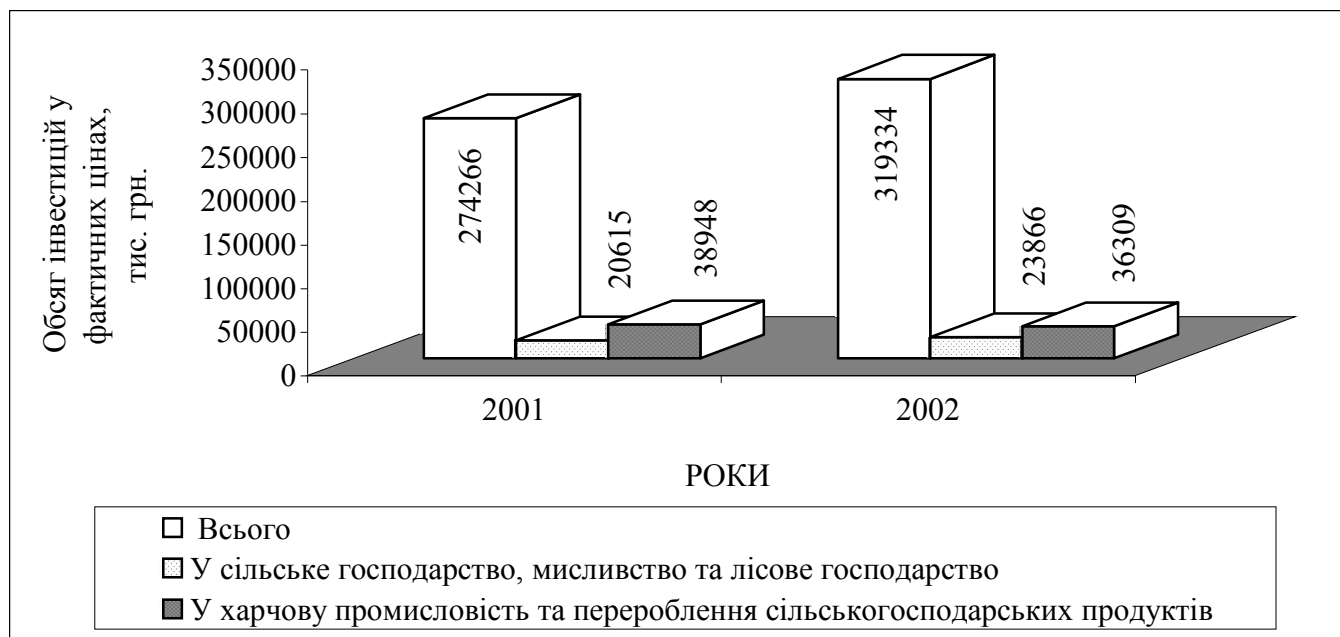

Рис. 3.2. Обсяг і структура інвестицій в основний капітал галузей народного господарства Тернопільської області [143, с.193 – 202]

Основними джерелами залучення інвестиційних ресурсів у зернопродуктовий підкомплекс АПК є наступні: власні фінансові ресурси; залучені фінансові ресурси; позичкові фінансові кошти; асигнування з бюджету; розширення числа власників бізнесу.

Одним з перспективних шляхів залучення інвестицій та розширення капіталовкладень у зернопродуктову галузь в умовах відсутності коштів, є запровадження лізингу, від чого виграють усі учасники лізингової операції:

виробник матеріальних цінностей знайде постійного покупця в особі лізингодавця, зменшивши витрати на рекламу і пошуки покупця; лізингоодержувач матиме можливість користуватися найновішими досягненнями НТП, що забезпечить високі прибутки; лізингодавець отримуватиме свій прибуток як орендну плату.

Перші кроки в цьому напрямку зроблено: у грудні 1997 р. прийнято Закон України “Про лізинг” [118, с.1]. За повідомленням Довганчика Г. В., [33, с.7] “...державному лізинговому фонду виділено 166 млн. грн., що дало змогу започаткувати лізингову діяльність по забезпеченню сільськогосподарського товаровиробника вітчизняною технікою”. Однак суттєвих зрушень у цій формі економічних відносин не спостерігається. Причин багато, але головною є неузгодженість даного Закону з іншими нормативними документами, а саме встановлений державою термін амортизації є надто тривалим для лізингу.

За умов ринкової економіки, розвитку конкуренції важливим є визначення доцільності здійснення інвестиційних операцій, оцінення ефективності вкладу грошей у певне господарство, справу, що є завданням фінансово-економічного аналізу. В сучасних умовах економічні проблеми, що переживають багато підприємств, не дають змоги здійснювати збалансоване фінансове забезпечення процесу виробництва через неможливість розширення власного капіталу, тому зростає роль інвестиційної діяльності. Проведенню інвестування передуює об’єктивний аналіз підприємств.

За повідомленням джерела [169, с.1 – 2], весь процес “...від первісної ідеї бізнесу до початку заготівель – може бути поданий у вигляді циклу, що складається з трьох окремих фаз: передінвестиційної (аналіз функціонування наявного бізнесу), інвестиційної і виробничої”.

На етапі проведення першої передінвестиційної фази проводять оцінення підприємства щодо інвестиційної привабливості, спрямованого на виявлення конкурентоспроможності, життєздатності об’єкта інвестування, ефективності його функціонування, можливості подальшого розвитку. Крім того, до цієї фази відносять сприяння інвестиціям і планування процесу їх проведення. Можна

виокремити такі основні елементи передінвестиційної фази: визначення інвестиційних можливостей (аналіз умов діяльності наявного бізнесу та дослідження його можливостей); аналіз альтернативних варіантів проекту та попередній вибір проекту; підготовка попереднього техніко-економічного обґрунтування (ПТЕО); висновок щодо проекту та рішення про інвестування.

Відповідно до розробок поданих в літературному джерелі [170, с.18 – 21], аналіз умов функціонування підприємства здійснюють в такому порядку: оцінюють територіальне розміщення підприємств заготівельно-збутової і зернопереробної галузі, а також оцінюють виробничі потужності та обсяги виробництва продукції. Найпривабливішими підприємствами в інвестиційному плані серед елеваторів і хлібоприймальних господарств України визначають ті, що перебувають у зерновиробничих регіонах поблизу залізничних колій, з обсягом реалізації продукції та послуг не менше 500 тис. грн. Дещо іншим є критерій раціональності територіального розміщення для борошномельних і круп'яних підприємств, він визначається наближеністю виробництва до зони потенційних споживачів. Ступінь використання виробничих потужностей визначають показником фондівіддачі або співвідношенням виручки від реалізації продукції і послуг до статутного капіталу. Крім того, для оцінення комбінатів хлібопродуктів і хлібопекарних підприємств важливим показником є потенційний обсяг ринку, прямо пропорційний чисельності населення міста чи селища, де це підприємство розташоване.

Для оцінки інвестиційної привабливості господарюючих суб'єктів за даною методикою заготівельно-збутової та переробні підприємства зернопродуктового підкомплексу необхідно розподілили на групи відповідно до функціональних призначень. Враховуючи фактори, що впливають на діяльність окремої функціональної групи підприємств зернопродуктового підкомплексу застосовуються наступні формули, порівняльного аналізу:

1. для підприємств із заготівлі, зберігання та первинної переробки хлібопродуктів: елеваторів та хлібоприймальних підприємств:

$$K_i = \frac{Q_r}{1 \text{ млн. грн.}} \times \frac{3}{100\%} \times K_{зр},$$

де K_i - коефіцієнт інвестиційної привабливості, Q_r – річний обсяг реалізованої продукції і послуг, млн. грн.; 3 – завантаженість потужностей, %; $K_{зр}$ – коефіцієнт зони розташування (значення коефіцієнта зони розташування, що розраховане на основі середнього відхилення рентабельності виробництва зернових у різних природних зонах, становить: 2 – для степової зони; 1 – для лісостепової зони; 0,5 – для поліських і гірських районів. В лісостеповий рентабельність прийнята за 1, тому що вона відповідає середній по країні);

2. для комбінатів хлібопродуктів (борошномельно-круп'яна галузь):

$$K_i = \frac{Q_r}{1 \text{ млн. грн.}} \times \frac{3}{100\%} \times \frac{Ч}{1 \text{ млн. чел.}}$$

де $Ч$ – чисельність населення в радіусі 50 км від комбінату, млн. люд.

Ефективним вважається підприємство із коефіцієнтом інвестиційної привабливості в межах від 1 до 4.

На основі даної методики нами проведено діагностування інвестиційної привабливості підприємств заготівельної та переробної галузей зернопродуктового підкомплексу Тернопільської області (табл. 3.4).

В своїх розрахунках інвестиційної привабливості комбінатів хлібопродуктів, ми виходили з позиції забезпечення потреб населення Тернопільської області в продукції зернопродуктового підкомплексу виробниками регіону. Тому, величину споживчого попиту, який пропонується оцінювати в межах 50 км від комбінату (оскільки розміщення комбінатів тяжіє в більшій мірі до районів споживання борошна ніж поставок зерна), ми пропонуємо визначати в межах регіону, виходячи із критерію мінімізації транспортних перевезень продуктів переробки від виробника до споживачів. У розрахунках можна виключити фактор впливу зони розташування, з огляду на те, що хлібоприймальні підприємства, інвестиційна привабливість яких діагностувалася, знаходяться приблизно в однакових умовах.

Таблиця 3.4

Діагностування інвестиційної привабливості підприємств заготівельно-збутової та переробної галузей зернопродуктового підкомплексу Тернопільської області

Назва підприємства	Обсяг реалізації продукції і послуг (тис. грн.)	Райони забезпечення продукцією підприємства	Чисельність населення забезпечення продукцією підприємства, тис. чол.	Завантаженість потужностей, %	Коефіцієнт інвестиційної привабливості
Буцацький КХП	19692	Буцацький, Монастириський, Підгаєцький	121,3	72	1,7
Хоростківський КХП	760,5	Гусятинський	66,4	65	0,03
Кременецький КХП	204,8	Кременецький, Лановецький, Шумський	141,7	25	0,01
Чортківський КХП	6101,6	Борщівський, Заліщицький, Теремовлянський, Чортківський	243,35	40	0,6
Тернопільський КХП	7387	Бережанський, Збараський, Зборівський, Козівський, Підволочиський, Теремовлянський, Тернопільський	561,45	55	2,3
Заліщицьке ХПП	1509,6	Х		65	0,98
Лановецьке ХПП	467,3			63	0,29
Підволочиське ХПП	352,6			49	0,17
Збараське ХПП	109			55	0,06
Тернопількомбікорм	390,2			60	0,23
Зборівхлібопродукти	188			20	0,04

Дослідженнями встановлено, що найбільш привабливими для інвесторів можуть стати Буцацький та Тернопільський комбінати хлібопродуктів. Однак, марно сподіватися на притік інвестицій з боку стратегічних інвесторів, зважаючи на те, що дані підприємства знаходяться в підпорядкуванні ДАК “Хліб України”, а це не дозволить інвесторам надалі здійснювати повний управлінський контроль. “Необхідність майбутніх додаткових капіталовкладень, а також той факт, що керувати “приватизованим” елеватором має відбуватися на паях з “Хліб України” – розпорядником державної частки акцій, не додавала ентузіазму потенційним інвесторам” [159, с.22 – 23].

Для стимулювання впровадження передових досягнень НТП потрібна державна підтримка та програма. Необхідно удосконалювати механізм прямого бюджетного фінансування наукових досліджень за рахунок істотного збільшення частки програмного фінансування на конкурсних засадах. В умовах переходу до ринку особливого значення набуває створення та ефективне використання механізму непрямого економічного стимулювання з боку держави розвитку науки і техніки, широкого впровадження їх досягнень у виробництво за допомогою податкових, кредитних, цінових стимулів. Крім основних законодавчих нормативних актів, що сприятимуть розвитку та впровадженню передових досягнень науки і техніки, важливе значення мають державні регулятори, котрі створюють економічно сприятливі умови для ефективної науково-технічної діяльності. До них належать: надання державою податкових пільг підприємствам при створенні та освоєнні у виробництві прогресивних технологій і нових видів продукції, що базуються на наукових відкриттях і винаходах; податкові знижки на інвестиції у нове устаткування, реконструкцію, технічне переоснащення виробництва; надання цільових субсидій і пільгових кредитів для підприємств, що здійснюють роботи у пріоритетних напрямках НТП, компенсації за рахунок спеціально створюваних інноваційних фондів; підвищення витрат на освоєння принципово нових видів техніки і наукомістких технологій, введення цінових дотацій споживачам нової дорогої продукції у перші роки її випуску.

3.2. Маркетингова діяльність як механізм стимулювання ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу

Трансформація економічної системи, перехід на ринкові умови господарювання зумовлює зміну “ринку продавця” на “ринок покупця”. При такій системі визначну роль відіграє не стільки наявність товарів, як їх якість, високі споживчі цінності. До виробника ця система ставить жорсткі вимоги досягнення

високої ефективності виробництва, використання нових досягнень НТП. Тому знання теорії і практичних методів маркетингу – один з пріоритетів сьогодення.

Поняття “маркетинг” походить від англійського слова “market” (ринок) і означає роботу на ринку з вивчення і задоволення усіх потреб споживачів. При витоках формування поняття маркетингу та становлення у цілісну систему його розглядали з двох позицій: маркетинг, зорієнтований на продукт або послугу, і маркетинг, зорієнтований на споживача або окремі категорії споживачів. Зараз застосовують єдиний інтегрований маркетинг, як комплексну програму щодо розробки нових видів чи удосконалення наявних товарів, їх виробництва та збуту на ринку.

Маркетинг зерна і продуктів його переробки – це комплексна система заходів виробничо-збутової діяльності, що складається з управління, планування, ціноутворення, збору інформації, рекламного забезпечення галузей виробництва, заготівлі, переробки та реалізації зерна. Маркетинг охоплює усі заходи з просування товару від виробника (сільськогосподарського підприємства, фермерського господарства, підсобних підприємств хлібоприймальних, переробних підприємств) до споживача (підприємств зернопереробної, хлібозаготівельної галузі, населення) і дає змогу оперативно реагувати на зміни в зовнішньому економічному середовищі, на ринкову кон’юнктуру, отримувати достовірні прогнози про зерновий ринок.

На нашу думку, основні напрями маркетингової діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу повинні полягати в наступному: комплексному маркетинговому дослідженні стану ринку зерна та зернопродуктів і перспективи його розвитку; створенні нових видів продукції, а також удосконаленні виробництва відповідних товарів, розробці нових видів упакування; використанні марки; оціненні витрат виробництва, установлення ціни на товари, визначенні попиту; удосконаленні системи збуту продукції – просуванні товарів: реклама, стимулювання збуту, пропаганда; вивченні середовища міжнародного маркетингу та виході на зовнішній ринок.

Ситуація, що виникла на ринку зерна, після збирання врожаю 2001 р. підтвердила, що у ринковій економіці маркетинг зерна настільки ж важливий, як і його виробництво.

Безумовно, заходи, здійснювані державою щодо врегулювання процесів, що відбуваються на зерновому ринку, а саме державні закупівлі зерна, активне втручання у ціноутворення, були необхідними на певному етапі розвитку економіки, але вони суперечать принципам ринкової економіки і тому потребують заміни.

Як уже зазначалося, головна увага держави зосереджувалася на подоланні проблем, що зумовили негативний стан виробництва зерна, тоді як системі його збуту, розвитку інфраструктури зернової галузі приділялося другорядне значення.

В Україні 2001 – 2002 рр. були напрочуд врожайними, за останній період їх можна назвати рекордними щодо виробництва зерна. У 2001 р. було зібрано більше 39,7 млн. тонн зерна, у тому числі 21,3 млн. тонн пшениці; валовий збір зерна у 2002 р. становив 38,8 млн. тонн зерна, з яких 20,5 млн. тонн займала пшениця. Для порівняння, у 1999 р., який був винятково несприятливим, було зібрано лише 13,6 млн. тонн пшениці, що змусило уряд України прийняти постанову на імпортування 1,5 млн. тонн продовольчого зерна.

Починаючи з 2001 р. відбувається зміна кон'юнктури на ринку зерна – зростає його пропозиція. Ринок швидко відреагував падінням цін. Так, якщо у 2000 р. середня ціна 1 тонни пшениці становила 487 грн., то у жовтні 2001 р. вона знизилася до 370 грн.; середня ціна 1 тонни жита у 2000 р. була 468,8 грн., а у 2001 р. – лише 335 грн.; середня ціна ячменю впала з 374 грн. до 337 грн. Починаючи з 2001 р. індекси цін реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами знижуються, зокрема у 2001 р. вони становили лише 83,7% від середніх цін 2000 р., а в 2002 р. у порівнянні з 2001 р. вони знизилися на 18,2%. Тому, сільськогосподарські товаровиробники уже вкотре замість очікуваних прибутків опинились у скрутному становищі [16, с.57 – 61]. Внаслідок зниження загального рівня відпускних цін на зерно на внутрішньому ринку суттєво знизилася рентабельність зерновиробництва.

Ще однією причиною, що зумовила падіння ціни, стала низька якість вирощеного врожаю, що утруднило експорт даної продукції. Якість товару є основним показником його конкурентоспроможності, вона впливає на ціну, та відповідно рентабельність виробництва. Українська пшениця на міжнародному ринку часто не відповідає вимогам стандартів і тому переважно реалізується як фуражне зерно за

заниженими цінами, оскільки за останній час спостерігається надмірна пропозиція фуражної пшениці. Погіршення якості вирощеного врожаю зернових спричинило зменшення його пропозиції і підвищений попит на високоякісне зерно.

Ситуація на зерновому ринку ускладнюється і тому, що виробники через відсутність у них необхідних засобів не в змозі самотійно здійснювати весь комплекс робіт щодо очищення, доробки, зберігання і транспортування зерна до морських терміналів для реалізації його на експорт. Ці функції у розвинутих країнах світу виконують спеціалізовані фірми з надання маркетингових послуг. В Україні виробники зерна потрапляють у залежність до переробних, заготівельних і торговельних підприємств, які перебувають у монопольному становищі та використовують ситуацію у власних інтересах, спрямовуючи свою діяльність на одержання надприбутків.

Негативно позначається на результатах сільськогосподарської ланки АПК і те, що надання основних маркетингових послуг, зберігання і транспортування все ще контролюється державними підприємствами, зокрема “Укрзалізницею”, ДАК “Хліб України”, у складі якої 119 підприємств в усіх регіонах України. Для того, щоб вартість цих послуг не завищувалася, потрібно забезпечити розвиток конкурентного середовища, формувати альтернативні державним маркетингові структури.

Розвиток ринкових відносин призвів до серйозних зрушень у сфері реалізації зерна і зміни співвідношень між різними ланками збуту. Наведемо характеристику структури реалізації зерна у Тернопільській області.

Як видно з рис 3.3 і табл. 3.5, змінилася структура реалізації зерна у напрямку зменшення його продажу переробним і заготівельним підприємствам за прямими зв'язками. Так, частка продажу зерна за даним маркетинговим каналом у 2002 р. у порівнянні з 1990 р. зменшилася на 52%, що характеризує загальні процеси переходу економіки на ринкові засади регулювання. Скасування закупівель державою зерна шляхом держзамовлень і держконтрактів, що були основою продовольчої політики країни при плановому її розвитку, зумовило зміни у механізмі просування зерна від товаровиробника до споживача. Зокрема, з'являються нові канали збуту: в 2002 р. – 17% всього реалізованого зерна було передано пайовикам у рахунок орендної плати

за землю і майнових паїв. Зростає значення торгівлі зерном на ринку – у 2000 р. таким чином було реалізовано 32% товарного зерна, що на 28% більше, ніж у 1990 р. Великого поширення набули бартерні угоди – безготівкова реалізація зерна в обмін на матеріально-технічні ресурси, за якими у 1995 р. та 2000 р. було реалізовано відповідно 11% та 14% від усього зерна призначеного для збуту. Проте за статистичними даними протягом останніх років питома вага товарообмінних операцій знижується до 5,8% у 2001 р. та 4% у 2002 р. Для порівняння, частка бартерних операцій в середньому по Україні у 2001 р. із зерновими у загальному обсязі реалізації сільськогосподарськими підприємствами становила 12%, що в натуральному визначенні становить 1887,6 тис. тонн зерна.

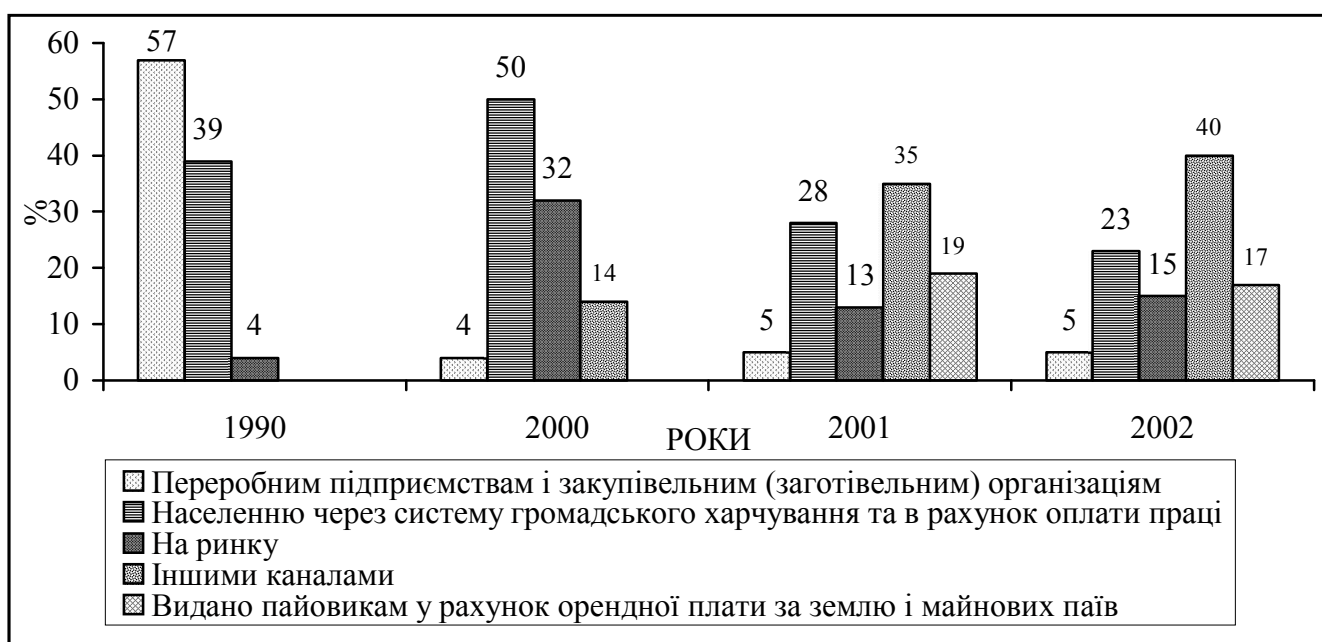

Рис. 3.3. Динаміка структури маркетингових каналів реалізації зерна у Тернопільській області [137, с.24; 138, с.24]

Головною причиною збереження лідируючих позицій такого каналу, як продаж зерна населенню через систему громадського харчування, стало прагнення господарств розрахуватися зі своїми працівниками натурою, що по суті, є різновидом бартеру.

У 2002 р. у загальному по Україні сільськогосподарськими підприємствами було реалізовано 18979 тис. т зернових, що у порівнянні з 2000 р. на 8253 тис. т, або 76,9%, більше, а в рахунок орендної плати за землю всього по Україні у 2002 р. було видано 2372 тис. т зерна, або 12,5% від усього реалізованого зерна [161, с.271]. Такі

показники реалізації, котрі є найвищими за останнє десятиліття, зумовлені зростанням валового збору зерна на 58,6%. За офіційними даними в 2000 р. в Україні сільськогосподарськими підприємствами було вироблено 24459 тис. т, а в 2002 р. валовий збір зерна зріс до 38804 тис. т.

Таблиця 3.5

Структура реалізації зернової продукції сільськогосподарськими підприємствами у Тернопільській області (у % до загального обсягу реалізації)
[137, с.24; 138, с.24]

Маркетингові роки	Переробним підприємствам і закупівельним (заготівельним) організаціям)	На ринку	Населенню через систему громадського харчування і в рахунок оплати праці	Видано пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв	Іншими каналами
1990 р.	57	4	39	X	X
2000 р.	4	32	50	X	14
2001 р.	5	13	28	19	35
2002 р.	5	15	23	17	40

Сьогодні торгівлю зерном в Україні, поряд з державними, займаються приватні підприємства. У 1998р., коли було скасоване держзамовлення, функції щодо закупівель, зберігання і реалізації зерна для державних та регіональних потреб перекладено на ДАК “Хліб України”. Крім названих суб’єктів зернового ринку, особливими учасниками торгівлі зерном є постачальники агрохімікатів, матеріально-технічних ресурсів і пального, котрі здійснюють авансове постачання ресурсів в обмін на зерно майбутнього врожаю. Іноземні фірми, спільні підприємства також функціонують на зерновому ринку, зокрема в Україні найбільш відомими є такі зарубіжні фірми з реалізації зернових, як – “Київ - Атлантик”, “Гленкор”, “Каргілл” [49].

Діяльність зарубіжних трейдерів в Україні відзначається їх некерованістю з боку держави, особливо це стосується експортно-імпортних операцій. Так, в 1999 р., за офіційними даними, було вивезено майже 6,3 млн. тонн зерна, тоді як імпорт кожної тонни аналогічної за якістю продукції обійшовся для України у 1,5 рази дорожче і становив 1,5 млн. тонн [17, с.57 – 61].

Досвід розвинутих країн світу щодо реалізації зернових свідчить про існування таких каналів збуту зернових [49]:

- продаж зерна в інтервенційний фонд, характерний для країн Європейського Союзу. Тут створено спеціальні пункти, де будь-який виробник може реалізувати без перешкод зерно відповідної якості. Призначення даного виду закупівель – створення регульованого ринку зерна, недопущення на ньому стихійності;

- застава зерна фермерами для одержання кредиту, з подальшим збутом зернової продукції державним установам. Така форма реалізації притаманна США. Інтереси держави щодо закупівель зерна має Товарно-кредитна корпорація, що входить до складу Міністерства сільського господарства США. Переваги даної форми у зменшенні ризику для товаровиробника від несприятливої цінової кон'юнктури, оскільки заставна ціна передбачає оплату закупівлі за наперед визначеними цінами; отриманні фермером кредиту; збереженні права продажу зерна фермером за ринковими цінами, якщо вони вищі від заставних;

- біржова торгівля, укладання контрактів на постачання зерна. Даний вид торгівлі передбачає створення певної мережі, що об'єднує на основі контрактів фермерів – виробників, елеватори, фермерські кооперативи, котрі займаються купівлею-продажем зерна, та інші суб'єкти зернового ринку. Контрактація – доволі поширена форма торгівлі зерновими у США, причому більшість угод припадає на ф'ючерсні контракти, тоді як в Україні згідно із Законом “Про товарну біржу” [126, с.39] донедавна укладалися угоди лише на реальний товар, з переважанням спотових контрактів (з коротким терміном поставки). У США найбільшими є Чикагська товарна біржа ф'ючерсної торгівлі зерном та сільськогосподарською продукцією, зернова біржа у Мінеаполісі, що є найбільшою у світі біржею наявного зерна, біржа в Канзас-Сіті, відома своїми торгами червонозерною озимою пшеницею. Робота американських бірж передусім характеризується високою інформативністю – вони використовують не лише власні інформаційні мережі, а й взаємодіють між собою, обмінюючись інформацією завдяки космічному зв'язку. Інформація для передплатників і користувачів стосовно котирувальних цін, наявності та динаміки запасів зерна в країні та інша передається по комп'ютерних мережах, телебаченню, пресі, телефоном;

- реалізація зерна товаровиробниками на ринках, аукціонах, власних

магазинах. В Україні це достатньо поширений вид торгівлі, частка якого перевищує 20%;

- реалізація зерна заготівельним пунктам, фермерським кооперативам. Дана форма реалізації характерна Франції, де виробники реалізують зерно зерновим кооперативам, функції яких не обмежуються закупівлею зерна. Вони здійснюють регулювання ринку зерна шляхом поступової реалізації продукції, є аналітичними центрами, збираючи й обробляючи дані про виробництво та рух зерна, стан елеваторів, а також виконують інформаційно-координуючу й аналітично-консультативну роль;

- безпосередня реалізація зерна посередникам, заготівельним чи переробним підприємствам.

В Тернопільській області механізм формування ресурсів зерна та продуктів його переробки представлено у вигляді схеми (рис. 3.4). Як видно із даного рисунка процеси реалізації та збуту зерна поступово лібералізуються, поряд із державними структурами діють альтернативні заготівельно-збутові організації, що забезпечує виробникам зерна право вибирати на власний розсуд канали збуту, форми і способи реалізації зерна та виготовленої з нього продукції.

Дослідження вітчизняного сільськогосподарського, зернозаготівельного та переробного секторів, свідчить про відсутність необхідного інформаційного забезпечення та системного маркетингового моніторингу. Тому, важливо організувати таку службу, яка б могла задовольнити виробників, переробні господарства та зацікавлених осіб в одержанні достовірної та обґрунтованої інформації щодо попиту та пропозиції на продукцію зернопродуктової галузі на всіх рівнях управління підприємства, району, регіону, державному. Спостереження за попитом та пропозицією проводяться несвоєчасно, епізодично та некомплексно. Несвоєчасність та епізодичність проведення таких маркетингових досліджень полягає в тому, що вони здебільшого проводяться на кінцевій стадії – у збутовій сфері, тобто тоді, коли продукція вже вироблена та не знаходить збуту. Окрім того, така інформація носить обмежений характер та не використовується у виробничо-збутовій і комерційній діяльності підприємств зернопродуктової галузі. Практично відсутній міжгалузевий обмін маркетинговою

інформацією всередині зернопродуктового підкомплексу, зокрема між виробниками сировини, заготівельними організаціями та зернопереробними підприємствами.

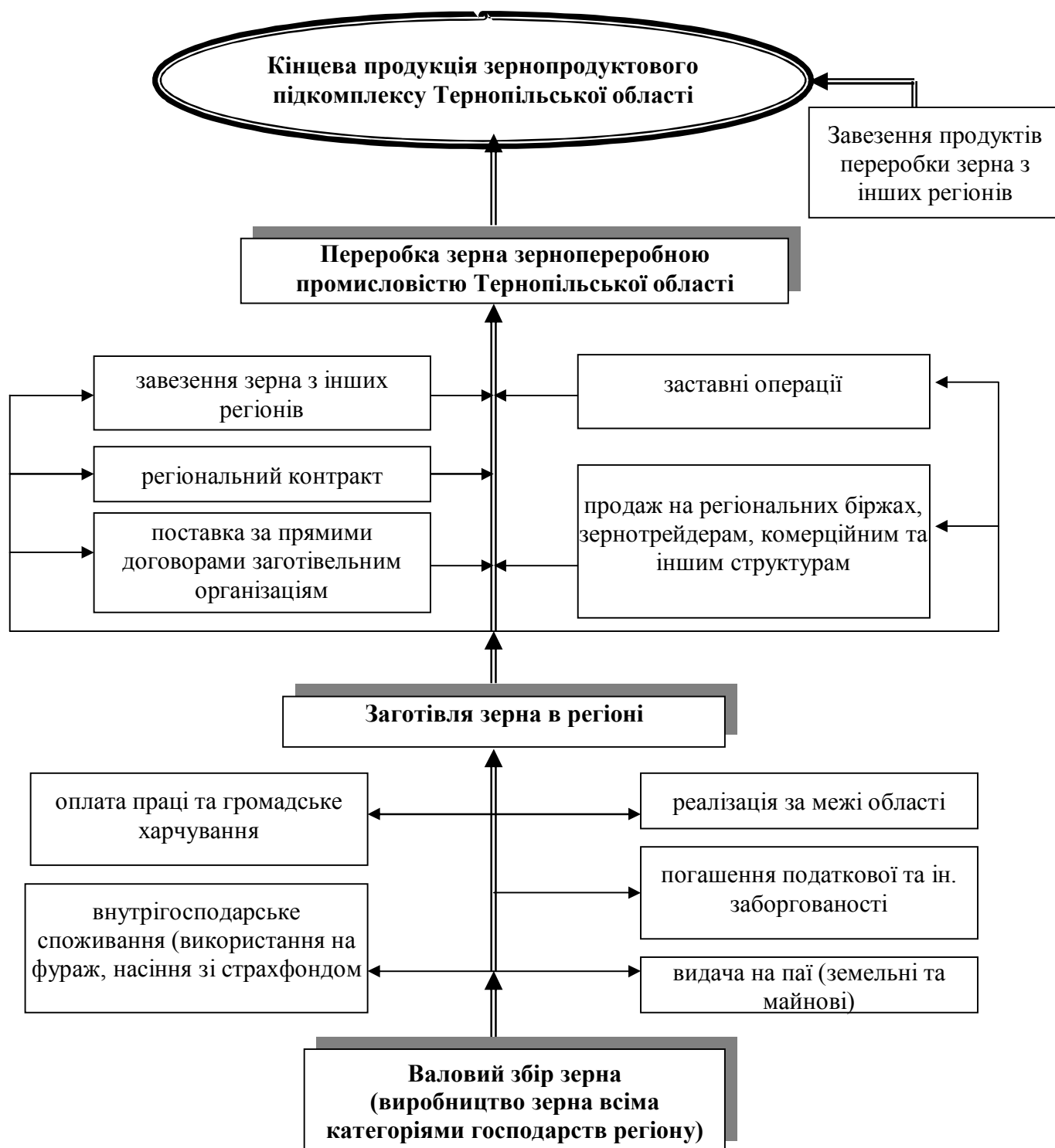

Рис 3.4. Канали збуту, форми і способи реалізації зерна та виготовленої з нього продукції у Тернопільській області

На наш погляд, маркетинговий моніторинг повинен носити міжгалузевий характер, сприяти прийняттю оптимальних управлінських рішень, заходів для усунення протиріч між зерновиробниками, хлібозаготівельними та зернопереробними

підприємствами та насіннєвими господарствами. Окрім того, маркетинговий моніторинг повинен здійснюватися за принципами безперервності та уніфікації. Перший принцип означає єдність інформаційного процесу, недопущення інформаційних розривів між будь-якими ланками даної системи. Принцип уніфікації передбачає застосування уніфікованих показників та стандартизованих форм зі збору інформації впродовж усього технологічного процесу: виробництво зерна → заготівля сировини → переробка зерносивини → виробництво кінцевої продукції → реалізація продукції.

Служби маркетингового моніторингу доцільно створювати в системі районних та обласних управлінь сільського господарства і продовольства, оскільки на даному етапі сільськогосподарські підприємства не в змозі організувати роботу даних служб безпосередньо на виробництві. Нами пропонується організаційна структура системи маркетингового моніторингу від низового рівня (підприємства) до центрального (державного) та виділення функцій, котрі стосуються безпосередньо ринку зерна та продуктів його переробки (рис. 3.5). Зокрема, знизу догори передбачено надходження маркетингової інформації щодо кон'юнктури ринку зерна та продуктів його переробки, а згори вниз – аналітичної інформації про поточну та прогнозну ситуацію на вітчизняному і зарубіжному зернових ринках тощо.

Запровадження даних маркетингових структур сприятиме прозорості, стабільності процесу ринкового товарообміну, розширенню та удосконаленню ринкових стосунків, захисту інтересів сільськогосподарських товаровиробників, гарантуватиме надійність забезпечення населення зерном та продуктами його переробки, спонукатиме до раціональності його використання, підвищить інформованість державних структур, виробників, потенційних покупців та споживачів щодо фактичної кон'юнктури на зерновому ринку, тенденцій в зміні попиту, пропозиції та цінах.

Серед маркетингових засобів можна виокремити бізнес-планування як один з творчих, новаторських способів маркетингових досліджень і засіб складання програми дієвих заходів на перспективу. Нами розроблено бізнес-план для Чортківського комбінату хлібопродуктів (додаток У).

СЛУЖБА МАРКЕТИНГОВОГО МОНІТОРИНГУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ:

- збір й аналіз загальної та економічної інформації, яка необхідна для обслуговування конкретних підприємств галузей виробництва, зберігання та переробки зерна;
- аналіз споживачів зерна та продуктів його переробки (поділ ринку на сегменти, аналіз динаміки попиту по сегментах ринку, мотивів ринкової поведінки споживачів);
- вивчення запитів та вимог існуючих і потенційних споживачів зерна та продуктів його переробки;
- визначення та розробка асортиментної структури виробництва, його обсягів;
- вибір найбільш ефективних каналів й термінів реалізації зерна та продуктів його переробки (збут продукції безпосередньо підприємством або за участю посередників, пошук оптових та роздрібних торговельних партнерів);
- юридична підтримка при оформленні угод та договорів на виробництво продукції для конкретного споживача;
- дослідження тенденцій НТП у зерновиробництві, заготівлі та переробці.

ВІДДІЛ МАРКЕТИНГОВОГО МОНІТОРИНГУ РАЙОННОГО РІВНЯ:

- збір, первинна обробка, зберігання і поширення інформації серед суб'єктів ринку в межах району щодо наповнення, цінової ситуації та динаміки збуту на зерновому ринку;
- надання консультаційних та інформаційних послуг державним органам управління АПК і зацікавленим господарським суб'єктам щодо питань цінової ситуації, попиту, можливих каналів реалізації та інших питань, що відносяться до його компетенції;
- оцінка та орієнтація виробництва на випуск конкурентоспроможної товарної продукції, шляхом оцінки конкурентної ситуації на районному ринку зерна та економічної діагностики підприємств зернопродуктового підкомплексу району;
- виконання платних інформаційно-дорадницьких послуг за спеціальними замовленнями;
- розробка комплексу заходів щодо встановлення та підтримки партнерських зв'язків, співробітництва й технолого-економічного обміну між підприємствами на взаємовигідній основі.

ОБЛАСНИЙ МАРКЕТИНГОВО-МОНІТОРИНГОВИЙ ЦЕНТР:

- отримання, опрацювання даних маркетингового аналізу економічної кон'юнктури на ринку зерна та продуктів його переробки від районних служб, їх поширення в масштабах конкретного регіону з використанням різних носіїв і напрямів, передача інформації до центральної маркетингової служби;
- проведення аналітичної роботи на основі отриманої інформації;
- підготовка спеціальних звітів про ситуацію на зерновому ринку та відповідних пропозицій місцевим органам виконавчої влади щодо врегулювання ситуації на ринку зерна та продуктів його переробки, оцінка ефективності рішень маркетингових служб районного рівня;
- підвищення кваліфікації маркетологів районних маркетингових служб;
- консультативна допомога з питань маркетингово-збутової діяльності.

МАРКЕТИНГОВА СЛУЖБА ЦЕНТРАЛЬНОГО РІВНЯ:

- отримання, опрацювання та поширення інформації, яка надходить з усіх регіонів України, формування і ведення бази даних на основі отриманої інформації;
- проведення комплексного аналізу та розробка на його основі прогнозів розвитку загальноекономічної та галузевої кон'юнктури на ринку зерна та продуктів його переробки;
- підготовка та розповсюдження аналітичних звітів з питань формування товарної, збутової, рекламної та сервісної стратегії маркетингу зернового господарства, продукування відповідних пропозицій органам виконавчої влади щодо врегулювання ситуації на зерновому ринку;
- консультування господарюючих суб'єктів підкомплексу з питань перспективного розвитку виробництва, а також організації та індикативної координації практичних дій.

Рис. 3.5. Орієнтовна організаційна структура та функції системи маркетингового моніторингу

Рушійною силою виробництва зерна та продуктів його переробки є потреби і вимоги споживача, тобто підприємства зернопродуктового підкомплексу свою діяльність повинні організовувати відповідно до принципу “виробляти те, що можна продати, а не продавати те, що виробляється”. Запровадження маркетингу дасть змогу раціоналізувати виробничу діяльність: виробляти те, що необхідне, планувати збутові операції, розширити ринки збуту, відкриваючи нові канали реалізації продукції, а також підніме якість продукції, а отже, і збільшить шанси її реалізації.

3.3. Удосконалення механізму міжгалузевих економічних зв'язків та поглиблення інтеграційних процесів у зернопродуктовому підкомплексі АПК

Ефективність зернового підкомплексу визначається раціональністю інтеграційних зв'язків між різними його ланками, що забезпечують гармонійне формування зернового потоку. Руйнування командно-адміністративної системи регулювання економіки спричинило розриви названих зв'язків і порушення роботи усього АПК.

Відносини між складовими зернопродуктового підкомплексу України відрізняються від інших підкомплексів АПК, оскільки зернова продукція характеризується високою лежкістю і тривалим зберіганням, доволі транспортабельна. Все це обумовило кількарізкову ступеневість реалізації, перепродаж зерна, що в свою чергу спричинило подорожчання кінцевої продукції підкомплексу, хоча це не позначається на прибутках виробників зерна. Разом з тим, обмежені можливості тривалого зберігання зерносивовини безпосередньо сільськогосподарськими товаровиробниками в очікуванні сприятливішої кон'юнктури ринку змушує їх користуватися послугами монополізованих підприємств першої і третьої сфер АПК та агросервісу. Внаслідок цього між партнерами АПК виникають протиріччя, а диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію найбільше знижує ефективність зернового господарства.

Диспаритет цін є однією з головних причин, які унеможливають ресурсне забезпечення зернової галузі, впровадження прогресивних технологій, а отже, і зниження собівартості зерна. Якщо у 1990 році для придбання трактора Т-150К необхідно було реалізувати 37,8 тонн зерна, то у 2002 році у 11,6 разів більше (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Співвідношення цін на техніку та зерно

Технічний засіб і марка	Кількість зерна, необхідного для придбання одиниці техніки, т					Збільшення обсягів зерна, необхідного для придбання одиниці техніки, разів. 1990 р.=1			
	1990	1996	1998	2000	2002	1996	1998	2000	2002
Трактор Т-150К	37,8	297,3	454	235,7	440	7,9	12,0	6,2	11,6
Трактор ПМЗ-6АЛ	14,1	79,3	82,3	73,6	123,2	5,6	5,8	5,2	8,7
Зернозбиральний комбайн СК-5 "Нива"	34,2	345,3	486,3	383	556,8	10,1	14,2	11,2	16,3
Автомобіль КАМАЗ	48,4	300,9	450,7	210,6	364,2	6,2	9,3	4,4	7,5
Бензин автомобільний	0,6	3,1	5,1	3,6	5,1	5,2	8,5	6,0	8,5
Дизпальне	0,2	2,7	4	3	4,6	13,5	20,0	15,0	23,0

Як наслідок, стосунки між виробниками зерна та заготівельними й переробними галузями через незбалансованість їх інтересів мають конфронтаційний характер. Тому, подальший розвиток міжгалузевих зв'язків повинен відбуватися в умовах еквівалентного обміну результатами виробничої діяльності різних галузей зернопродуктового підкомплексу, збалансованості попиту та пропозиції, рівнозначності всіх форм господарювання і їх однакових можливостей розвитку, застосування до підприємств, поєднаних технологічним процесом, однакових правил "гри", орієнтації на вимоги споживача при виборі виду економічної діяльності та оціненні результатів роботи.

На основі економічної діагностики діяльності різних галузей зернопродуктового підкомплексу АПК Тернопільської області в динаміці виявлено, що найбільшою нестабільністю розвитку характеризується зерновиробнича галузь. Це зумовлено відсутністю механізму ефективного ринкового ціноутворення, про що свідчать значні коливання цін на зерно (рис. 3.6).

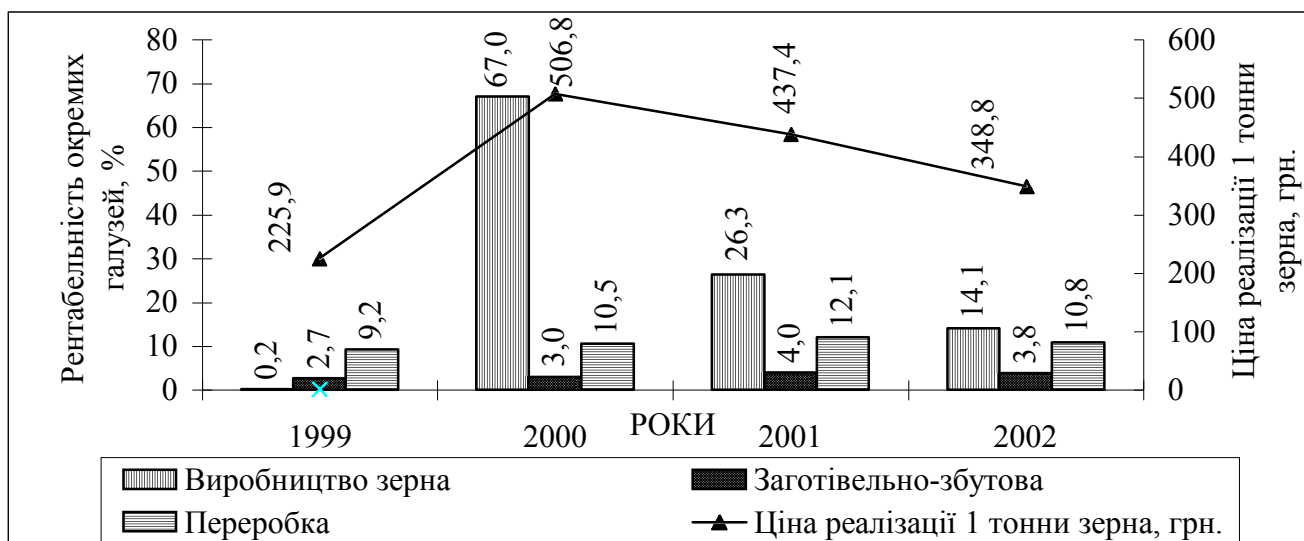

Рис.3.6. Залежність рентабельності діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу Тернопільської області від зміни реалізаційних цін на зерно

Врегулювання цінової політики на базі паритетного розподілу прибутків між виробниками, заготівельними, переробними та торговельними організаціями у зернопродуктовому підкомплексі АПК є проблемою номер один, оскільки, сільське господарство опинилося у гірших умовах, ніж промисловість.

Механізм ринкової економіки визначає право товаровиробників встановлювати ціну на виготовлений продукт на основі співвідношення попиту та пропозиції. Ціна – це грошовий вираз вартості товару, що відображає кількість затраченого робочого часу на його виробництво.

Проблема еквівалентного обміну між суб'єктами зернопродуктового підкомплексу полягає у формуванні критерію справедливого міжгалузевого обміну, при якому всі учасники зернового ринку перебуватимуть у рівних умовах. Міжгалузевий аспект розподілу зумовлюється тим, що обсяги додаткового продукту створеного виробничим капіталом окремої ланки зернопродуктового підкомплексу не збігаються з величиною його привласнення, що викликає диспропорції у розвитку АПК.

Порушення еквівалентності обміну обумовлено на думку Толмачева А. В. [154, с.5 – 6] тим, що учасники зернового ринку функціонують в різних моделях ринку “...за критерієм формування ціни та обсягами виробництва: з вільною і монополістичною конкуренцією, олігополією та чистою монополією”. У найскладніших умовах перебувають сільськогосподарські товаровиробники, оскільки

вони функціонують в умовах вільної конкуренції. Велика кількість виробників однотипного товару забезпечує наповнення ринку продукцією понад її потребу та сприяє виникненню “ринку покупця”. Тому зерновиробники не мають суттєвого впливу на процес ціноутворення, оскільки ціна встановлюється на середньогалузевому рівні. Продаж за завищеними цінами неможливий через механізм конкуренції, що забезпечує можливість звернутися за послугами до інших аналогічних виробників галузі. Це спонукає виробників постійно підвищувати рівень виробництва, якість продукту, зменшувати витрати ресурсів і знижувати ціни.

Підприємства третьої сфери – зернопереробні та хлібоприймальні підприємства й торговельна мережа, що здійснюють у вузьких межах контроль над ціною, діють на ринку монополістичної конкуренції.

Олігополія передбачає виняткове становище в галузі незначної кількості великих фірм, зокрема це “...підприємства переробної промисловості III сфери і великих постачальників матеріально-технічних ресурсів I сфери АПК: хлібозаводи, комбікормові, пивоварні, спиртові заводи, що працюють із зерновою сировиною, оптові постачальники техніки, запасних частин, будівельних матеріалів, палива і мастильних матеріалів, мінеральних добрив, засобів захисту рослин та ін” [154, с.5 – 6]. Цей ринок передбачає обмежений вплив на процес ціноутворення, а за умови змови його учасників – дає можливість встановити контроль над ціною.

Деякі підприємства – виробники спеціалізованої техніки, “...постачальники електроенергії, газу, палива, води, зв’язку, залізничні перевізники зерна й інших вантажів найчастіше є монополістами у своїй галузі” [154, с.5 – 6], які здійснюють значний контроль над ціною в результаті виготовлення унікальної продукції чи надання послуг, що не надаються іншими господарюючими суб’єктами.

За повідомленням джерел [5, с.4; 20, с.14], в Україні “ціни на більшість маркетингових послуг (наприклад, зберігання і транспортування) визначаються підприємствами з монополістичним становищем”, внаслідок чого виробники зерна втрачають частину свого прибутку на користь підприємств-монополістів.

Діяльністю щодо знезаражування зерна на експорт займається лише ірландська компанія Pest Control ltd, тому ринок фумігаційних послуг має

монопольний характер [5, с.4]. Заходи Антимонопольного комітету України, що оштрафував дану компанію за порушення антимонопольного законодавства, стимулювання розвитку вітчизняних агентів на ринку фумігаційних послуг спрямовані на демонополізацію цієї важливої галузі України, підвищення якості наданих послуг та встановлення рівноважної ціни.

Необґрунтовано високими є витрати, пов'язані зі збутом на ринку зерна. Тому, Кабінетом Міністрів України наприкінці 2001 р. розпочато проведення комплексу заходів, спрямованих на зниження вартості послуг транспортування, перевалки, зберігання, фумігації зерна, оформлення необхідних документів.

За повідомленням голови правління ДАК “Хліб України”, у 2002 р. основні тарифи на зберігання зерна протягом місяця на дочірніх підприємствах ДАКу становили: прийом – 2,95 – 5,25 грн./т, зберігання – 2,56 – 4,40 грн./т, відвантаження – 5,70 – 8,12 грн./т, сушіння – 2,03 – 3,50 грн./т, очищення – 0,74 – 2,40 грн./т, при цьому відбулося загальне зниження цих тарифів на 7% [24, с.3].

Передбачається також здійснити здешевлення тарифів на зерноперевезення, що сприятиме активізації зернового експорту та транзиту зерна. Резерви для цього є: це і зменшення кількості посередників, які “роздувають” ціни на ринку зерноперевезень, зниження вартості фумігаційних послуг, що в нас на 30-40% дорожчі, ніж у Європі, здешевлення вартості залізничного транспортування, в тому числі плати за транзитні залізничні перевезення шляхом координації роботи всіх підприємств і служб, що мають відношення до експорту зернових. Зернотрейдерами часто не виконується положення про помісячне планування перевезень залізницею, що знижує ефективність роботи транспортної інфраструктури. Тому передбачається розробити плани щодо обсягів експорту та транзиту зернових до 2010 р., а також запровадити щомісячне звітування про результати виконання цих планів, що сприятиме організації регульованого ринку перевезень і полегшить процеси управління транспортною діяльністю. Крім того, це дасть можливість збалансованого розвитку інфраструктури реалізації зерна: елеваторного, залізничного та припортового господарств і трейдерських компаній [22, с.3].

Так, у 2002 р. обсяг перевезень зерна і продуктів його переробки залізничним транспортом становив 52,4 тис. тонн, що на 31,3% більше, ніж у 2001 р. Обумовлено це поживленням зовнішньої торгівлі зерном у Тернопільській області: реалізація зерна на експорт у 2002 р. зростає на 87,3%. Продаж зерна та продуктів борошномельного виробництва за межами України забезпечив відповідно 2,09% та 0,03% від загального обсягу експорту Тернопільської області, що в грошовому виразі становить 1225,47 та 18,57 тис. дол. США.

“Структурний аналіз розглянутих моделей ринку діяльності учасників зернового підкомплексу АПК показує, що вони впливають на ціну своєї продукції і володіють нерівнозначною ринковою владою, правами в єдиному механізмі ціноутворення, що є причиною диспаритету цін і несправедливого розподілу доходів між усіма учасниками ринку” [154, с.5 – 6].

Користуючись вигідним становищем стосовно сільського господарства, інші учасники зернового ринку в процесі ціноутворення застосовують метод “ножиць цін”, штучно завищуючи ціни на свій продукт, водночас змушуючи виробників знижувати ціни на зерносивину. Тому, як зазначає Толмачев А. В., при проведенні реформи потрібно враховувати ці фактори; він вказує на доцільність застосування передової ринкової практики підтримки сільськогосподарських галузей шляхом перерозподілу доходів олігополістів і монополістів на користь сільського господарства.

Для еквівалентності обміну необхідно забезпечити збалансоване ціноутворення у галузях зернопродуктового підкомплексу, що забезпечить його рівномірний розвиток. Зокрема, механізм встановлення цін на промислову та сільськогосподарську продукцію проводити за єдиною методикою, основою визначення цін за якою є рівна норма прибутку або розмір прибутку на авансований капітал.

Ціна за цією концепцією, виходячи з можливостей визначення розміру авансованого капіталу в окремих галузях зернопродуктового підкомплексу АПК, має такий вигляд:

$$Ц = C_{\Pi} + \left(H_c \times \frac{O_{B\Phi} + C_{BA} \times K}{100} \right)$$

де, Ц – ціна 1 т продукції; C_{Π} – повна собівартість 1 т продукції, грн.; H_c –

середня норма прибутку, %; $O_{ВФ}$ – середньорічна вартість авансованого капіталу в основних виробничих фондах (для сільськогосподарської галузі – враховуючи вартість землі на 1 т продукції), грн.; K – коефіцієнт оборотності оборотних фондів, роки; $C_{БА}$ – собівартість 1 т продукції (без амортизації), грн.

Відомий вчений економіст Малік М. Й. [83, с.32] при визначенні співвідношення затрат по учасниках інтегрованого формування пропонує не включати затрати, що не мають прямого відношення до переробленої і реалізованої сільськогосподарської продукції, зокрема, амортизовані відрахування. Тоді співвідношення затрат учасників можна представити у вигляді наступної формули [83, с.32]:

$$[C_C + (A_C \times K_C)] : [C_P + (A_P \times K_P)] : [C_T + (A_T \times K_T)]$$

де C_C , C_P , C_T – відповідно собівартість продукції сільськогосподарського, переробного підприємства і торгівельної організації; A_C , A_P і A_T – амортизаційні відрахування відповідно; K_C , K_P і K_T – коефіцієнти використання основних засобів даних підприємств.

Крім названої проблеми збалансування міжгалузевого цінового обміну, в зернопродуктовому підкомплексі є й інші проблеми, що зумовлюють негативну роботу усього підкомплексу. Це і руйнування усталених зв'язків між ланками агропромислового виробництва, скорочення обсягів виробництва сировини, затримки розрахунків за реалізовану продукцію як з боку сільгосптоваровиробників за поставлені матеріально-технічні ресурси, так і з боку переробних, заготівельних і торговельних структур та інших суб'єктів, які не поспішають розраховуватися за реалізоване селянами зерно.

Як основні шляхи оптимізації взаємовідносин партнерів зернопродуктового підкомплексу нами визначено наступні: впровадження регульованого ринку зерна та зернопродуктів, реструктуризацію підкомплексу і агропромислової інтеграцію (рис. 3.7).

Для оптимізації роботи всіх партнерів зернопродуктового підкомплексу Кабінет Міністрів України затвердив порядок декларування суб'єктами заготівлі обсягів зерна, що знаходиться на зберіганні. У декларації, котру подають до 5-го

числа кожного місяця агенти, які здійснюють господарську діяльність щодо зберігання зерна, міститься інформація про обсяги і рух зерна протягом місяця.

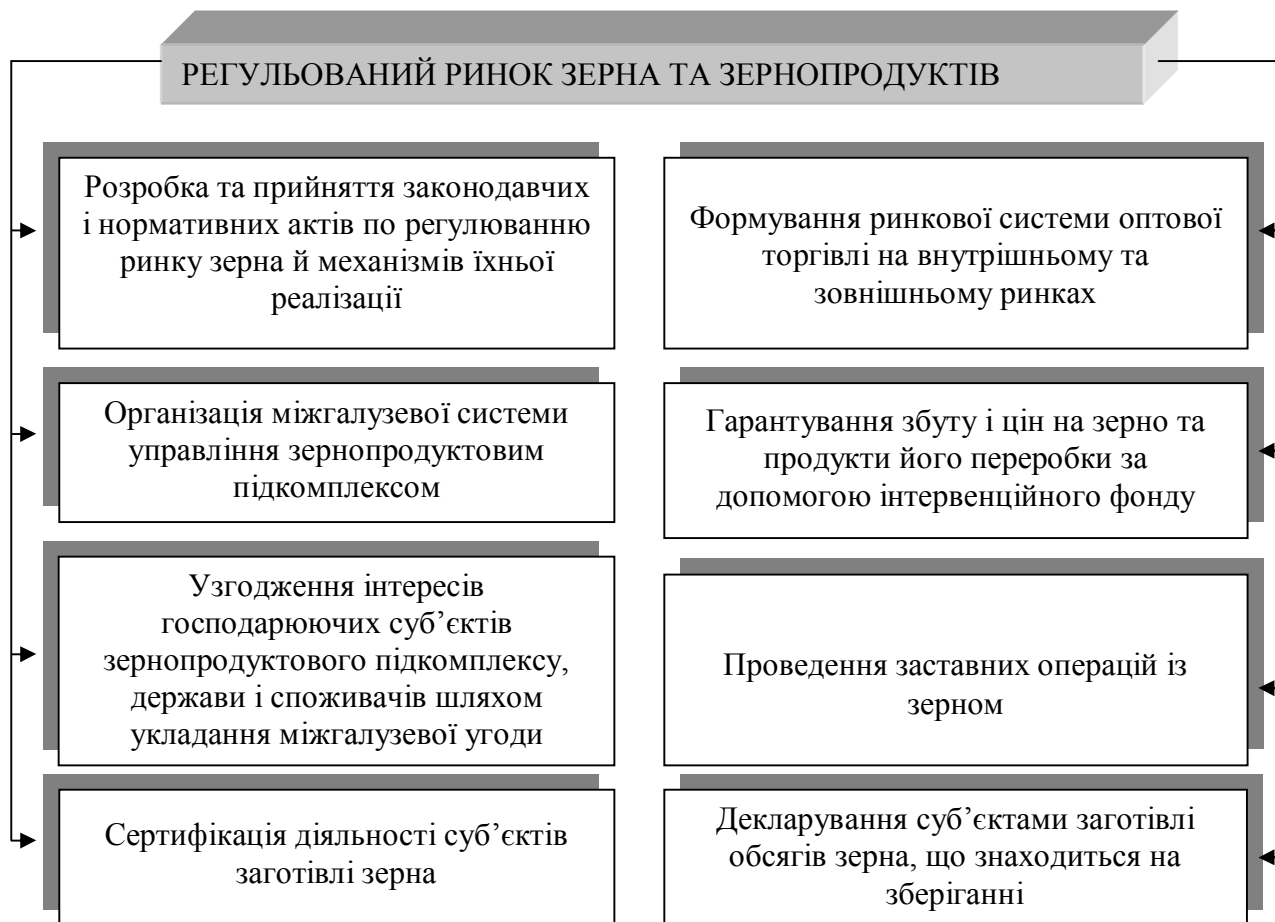

Рис. 3.7. Основні напрямки формування регульованого ринку зерна та зернопродуктів

Наступним заходом регуляторного характеру для забезпечення конкурентоспроможного виробництва, формування організованого ринку зерна та стабілізації діяльності зернопродуктового підкомплексу є врівноваження цін на зерно в післяжнивний період, що характеризується найбільшою диспропорційністю між мінімальним попитом і надлишковою пропозицією на зерновому ринку. Більшість товаровиробників прагне реалізувати зерно в стислі терміни після збирання врожаю, що призводить до зниження цін на внутрішньому ринку. Таким чином, у цей період ціни на зерно визначає попит, тому багатий врожай зернових обертається для виробників проблемами збуту й збитками. Механізм встановлення гарантованої державою заставної ціни на зерно, яка б відшкодовувала середньогалузеві нормативні витрати та забезпечувала мінімальний прибуток, необхідний для відтворення виробництва, виявився неефективним. Тому

передбачається розробити такий механізм встановлення заставної ціни, яка б забезпечувала високу рентабельність виробництва та можливість розширеного відтворення.

Для формування рівноважного ринку в осінній післяжнивний період необхідно зменшити надлишкову пропозицію, закупаючи зерно до інтервенційного фонду, організувати умови для ф'ючерсної біржової торгівлі чи розширити обсяги продажу зерна на наявних регіональних біржах, торгових домах або через Українську аграрну біржу, що дасть змогу об'єктивно формувати ціну, котра буде індикатором для учасників зернового ринку – виробників і споживачів. В Україні з 1995 р. працюють 16 товарних бірж, об'єднаних у Національну асоціацію бірж України (НАБУ), що забезпечують 95% біржового обороту сільгосппродукції в Україні.

Система актів купівлі-продажу є товарним оборотом. Він вимагає багатьох видів спеціалізованої діяльності – від вивчення кон'юнктури ринку до укладання торговельних контрактів і реалізації продукції. Більшість операцій може виконуватися безпосередньо виробниками, а в складніших умовах необхідною є участь посередників – торговельних оптових і роздрібних підприємств. При соціалістичному способі виробництва процес реалізації, як елемент товарного виробництва, підпадав під механізми планового ведення господарювання, таким чином передбачалося усунути стихійність і забезпечити встановлення раціональних народногосподарських пропорцій.

Збільшення обсягів кредитування сільського господарства в найбільш напруженні періоди дасть змогу товаровиробнику не поспішати з реалізацією зерна при несприятливій кон'юктурі на ринку зерна та не вигідній ціні. Для цього необхідним є лібералізація ринку землі та запровадження іпотечного кредитування, як засобу залучення під заставу земельної ділянки кредитних ресурсів для довгострокового користування.

Затягування виробниками продажу зерна в зв'язку з очікуванням високих цін породжує проблеми його зберігання. Оскільки зберігання зерна на елеваторах пов'язане з додатковими витратами, які через загальне зношення устаткування у 2 –

3 рази вищі ніж у країнах Західної Європи, то лише окремі виробники віддають свою продукцію для зберігання на елеваторах, більшість обходиться власними силами – зберігаючи зерно у непристосованих для цього складах тимчасового зберігання [51, с.31 – 32].

Це призводить до зниження якісних показників вирощеного врожаю і утруднює його збут. Також великих втрат завдають комірні шкідники, які, за оцінками експертів, знищують близько 3,5 – 4,5 млн. тонн або близько 10% вирощеного урожаю; майже 20% зерна, що потрапляє на переробку, ушкоджене клопом-черепашкою.

Недосконалість стандартної системи і відсутність належних умов для визначення якісних показників зерна негативно впливає як на зерновиробничу, так і на переробну галузі. Тому постала необхідність реформування механізму стандартизації і гармонізації вітчизняних стандартів до міжнародних вимог. Підтвердженням цього є повідомлення Рішняка І. [21, с.3] “Використання сьогоднішньої системи класифікації якості зерна в Україні приводить до того, що виробники при реалізації втрачають від 6% до 15% вартості фуражного зерна визначеного класу. Інакше кажучи, при введенні в Україні системи класифікації якості зерна, наближеної до міжнародної, близько 20 – 30% фуражного зерна, зокрема пшениці, буде класифікуватися як продовольче, оскільки по кількості білка, що міститься, за міжнародними стандартами воно таким і є. За рахунок цього вартість зерна і буде збільшена”. Негативним явищем вважаємо посилення залежності галузі виробництва зерна від монополізованих елементів інфраструктури зернового господарства.

Серед причин втрат виробників зерна під час продажу є відсутність інформації про поточні ціни (продаж майже завжди відбувається за ціною, запропонованою покупцем), продаж на початку сезону, нерозвиненість біржового ринку та проблеми з розвитком національного трейдера, який би визначав ціни всередині країни.

Зі свого боку держава також бере участь у стабілізації діяльності зернового ринку, зокрема Указом Президента України від 29.06.2000 р. “Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна” [119, с.11 – 14] були

визначені умови реалізації зерна та формування цін на зерновому ринку. Доволі важливим є посилення контролю з боку держави за рухом зерна як всередині країни, так і за його експортом, стимулювання продажу за грошові кошти, впровадження механізму заставних закупок. Цей механізм передбачає закупку зерна у сільськогосподарських товаровиробників у сезон збирання за заставними цінами та гарантування їм права наступного його продажу за ринковими цінами в разі їх перевищення заставних цін за умови відшкодування вартості зберігання такого зерна.

Заставна ціна (ціна підтримки) – гарантована державою ціна зерна, що відшкодовує середньогалузеві нормативні витрати на його виробництво та забезпечує мінімальний прибуток, достатній для відтворення виробництва.

Заставні ціни використовуються державним агентом або уповноваженими із забезпечення заставних закупівель зерна під час розрахунків за продукцію сільськогосподарських товаровиробників грошима.

Створення Державного інтервенційного фонду також позитивно впливає на регулювання ринкових цін і доходів сільськогосподарських виробників. У випадку падіння цін на ринку у високоврожайні роки держава в особі державного агента із проведення інтервенційних операцій скуповує зерно, поповнюючи запаси, а при підвищенні цін – знижує їх, викидаючи його на продаж, не допускаючи тим самим різкого цінового коливання. Спроби створення інтервенційного фонду зерна були й раніше, у 1997 р. за рахунок держрезерву був створений такий фонд, але вже у 1998 р. його було ліквідовано. На даному етапі механізм проведення інтервенційних операцій на ринку зерна законодавчо регламентований Законом “Про зерно та ринок зерна в Україні” [116, с.258], де функції щодо створення інтервенційного фонду покладено на КМУ. Фінансування такого фонду відбувається за рахунок коштів з державного бюджету. Метою Державного інтервенційного фонду стабілізації зернового ринку в Україні є: забезпечення поступового переходу до саморегульованого ринку продовольчого зерна; забезпечення продовольчої безпеки держави шляхом створення державних запасів продовольчого зерна; підтримка вітчизняних виробників зерна шляхом забезпечення стабільного рівня цін на ринку

продовольчого зерна протягом року; сприяння збільшенню обсягів виробництва продовольчого зерна; регулювання регіональних зернових ринків; підтримання доступного для споживачів рівня цін на зерно та зернопродукти.

Для функціонування фонду передбачено такі операції, що виконуються уповноваженими організаціями: зберігання запасів продовольчого зерна здійснюють підприємства Державної акціонерної компанії “Хліб України” за відповідними тарифами; транспортування запасів продовольчого зерна проводять підприємства Укрзалізниці за діючими тарифами; стабілізаційні закупівля і продаж здійснюються через уповноважені брокерські контори, котрі визначаються шляхом відкритого конкурсу. Уповноважені брокерські контори не можуть мати серед своїх засновників державні організації. Послуги уповноважених брокерських контор оплачуються за діючими тарифами.

Легалізований ринок зерна може бути створений за допомогою ліцензування хлібоприймальної і хлібозаготівельної діяльності, контролю за роботою зернотрейдерів і суб'єктів, які займаються торгівлею зерном. Створення електронних бірж, розвиток інформаційно-аналітичного та маркетингового сервісу АПК сприятиме регулюванню ринкових процесів і значно полегшить здійснення державою координаційно-регулюючих функцій. Стабілізаційний вплив на ринок зерна матиме запровадження системи страхування ризиків і регулювання сезонних коливань ціни.

Важливим є формування в основних зерновиробничих регіонах сучасної інфраструктури з виробництва та збуту зерна, зокрема організації регіональних асоціацій виробників зерна, зернових та лізингових компаній, банків для сільськогосподарських інвестицій, спеціалізованих зернових бірж, інших посередницьких форм взаємозв'язків між виробниками та переробниками зернової продукції.

Для підвищення ефективності виробництва в зернопродуктовому підкомплексі важливим є механізм взаємодії виробників сировини – зерна та переробних підприємств, котрий повинен будуватися на основі створення агропромислових

інтегрованих формувань. Міжгалузева кооперація підприємств і галузей виробництва, зберігання, переробки, транспортування, реалізації зернових допоможе забезпечити єдність й безперервність технологічного ланцюжка, раціональніше використання сировини, сприятиме скороченню втрат і витрат на кожній стадії виробництва, підвищенню ефективності роботи всього агропромислового формування, забезпечить справедливий розподіл кінцевих результатів господарської діяльності між окремими учасниками інтеграції відповідно до їх реальних вкладів у загальногосподарські результати.

Для досягнення високих кінцевих результатів велике значення має подолання відособленості функціонально та технологічно поєднаних галузей з виробництва продуктів споживання. У ринковій економіці подальшого розвитку набуває міжгосподарська та внутрігосподарська інтеграція на базі наявних і нових агропромислових господарських формувань. Проте, при подальшій ринковій трансформації змінюється механізм регулювання інтеграційних процесів, оскільки державне централізоване втручання в інтеграційні відносини суперечить ринковим методам управління економікою. Тому, на даному етапі важливо виробити методи і форми інтеграції, які б відповідали сучасній економічній ситуації.

Як свідчать дані літературних джерел [3, с.402; 23, с.51; 109, с.266] економічною передумовою інтеграції найчастіше є спільність завдань щодо виробництва одного виду кінцевого продукту, тобто єдиний технологічний процес, реалізація економічних інтересів учасників інтегрованих об'єднань, а визначальними факторами доцільності їх створення є раціональність використання сировини, збалансованість і ритмічність функціонування зернопродуктового підкомплексу та націленість на задоволення потреб споживачів. Інтегровані структури успішно застосовують сівозміни, потужну техніку та сучасні технології, переваги концентрації, спеціалізації, інтеграції і регіональної диверсифікації виробництва.

Ефективність роботи інтегрованих об'єднань визначається рівнем раціональності та досконалості міжгалузевих економічних відносин і їх відповідністю законам вільної конкуренції. Економічні взаємовідносини між партнерами

господарського об'єднання регулюються Законами України “Про власність”, “Про підприємство”, іншими законодавчими актами і повинні будуватися на принципах самостійності у ціноутворенні, плануванні та здійсненні ними виробничої діяльності, самоокупності та самофінансування, економічної зацікавленості та відповідальності. При цьому держава створює рівні можливості для економічного та соціального розвитку підприємств незалежно від їх організаційних форм.

На основі вивчення джерел економічної літератури [2, с.126; 168, с.179 – 180] нами розроблено схему системи видів, спрямованості та організаційно-економічних форм інтеграції в АПК (рис. 3.8).

Інтеграція сільськогосподарських і промислових підприємств як процес, прямо протилежний суспільному поділу праці, здійснюється на двох рівнях – міжгосподарському та внутрігосподарському. У першому випадку йдеться про взаємозв'язок технологічно поєднаних галузей і підприємств з виробництва сировини, її заготівлі та переробки, зберігання, транспортування, збуту та виготовлення засобів виробництва для агропромислового виробництва, їх технічного та сервісного обслуговування, а також фінансово-кредитного забезпечення. На рівні підприємства відбувається внутрігосподарська інтеграція на основі поєднання різних типів виробництв для згладжування сезонності, розширення джерел отримання прибутку, зростання власних виробничих потужностей. Удосконалення внутрігосподарських технологічних зв'язків сприяє зростанню ефективності виробництва.

Горизонтальною інтеграцією вважають створення великих підприємств на основі об'єднання засобів, виробничих потужностей, робочої сили окремих спеціалізованих підприємств і виробництв з метою підвищення темпів зростання виробництва та поліпшення якості продукції, що випускається, підвищення ефективності виробництва на базі раціональнішого використання матеріальних, земельних і трудових ресурсів. Горизонтальна інтеграція забезпечує поглиблення спеціалізації окремих ланок технологічно поєднаних процесів і не приводить до розширення чи переорієнтації виробничої діяльності даних підприємств.

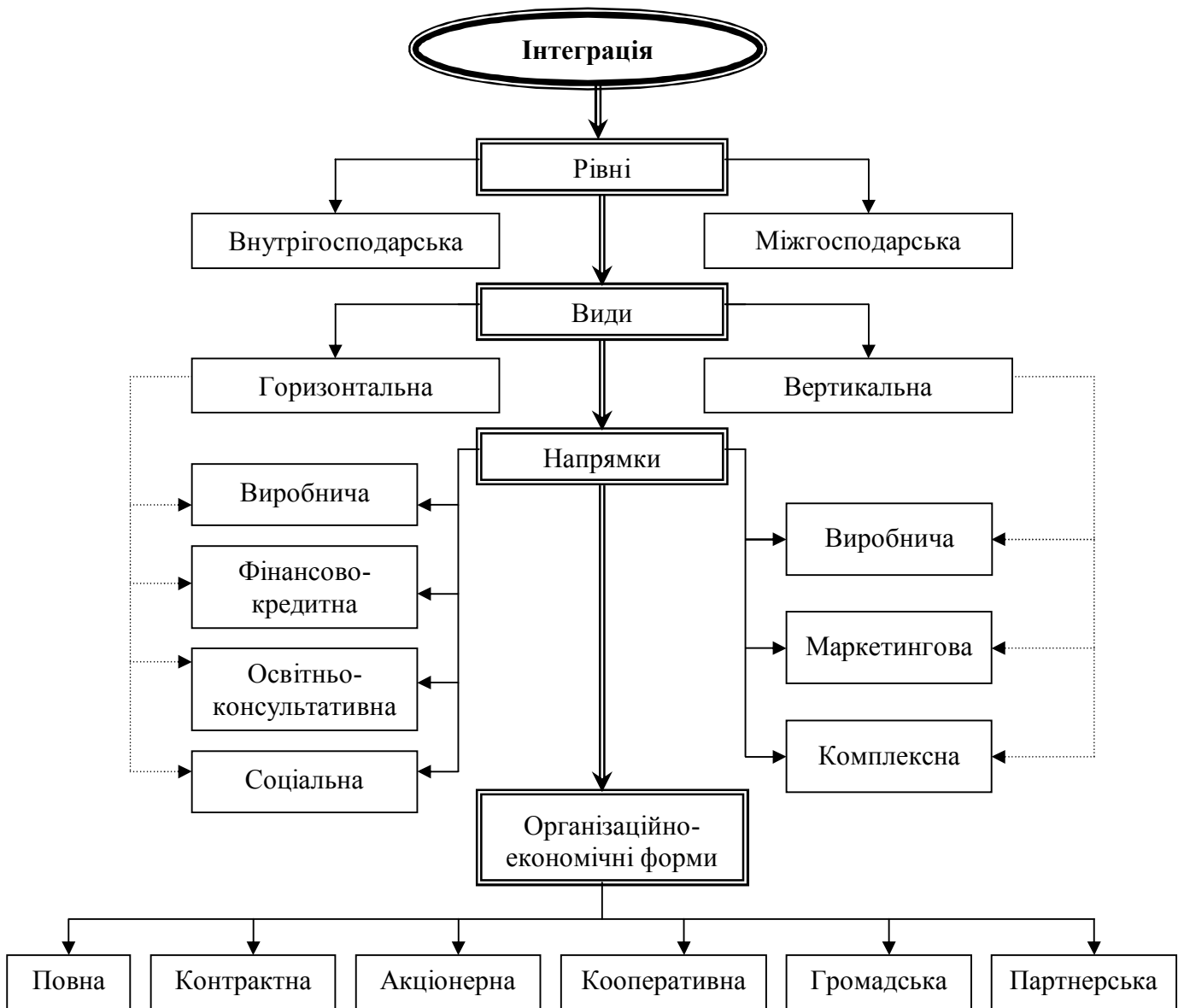

Рис. 3.8. Схема системи видів, спрямованості та організаційно-економічних форм інтеграції в АПК

Залежно від завдань, що ставлять перед собою кооперовані підприємства, горизонтальну інтеграцію можна розглядати в аспектах: виробничому, фінансово-кредитному, освітньо-консультативному, соціальному.

Виробнича спрямованість горизонтальної інтеграції проявляється у міжгосподарській кооперації підприємств в одній і тій же галузі та сфері діяльності. Це дає можливість створити великі спеціалізовані підприємства із застосуванням у виробничому процесі сучасних технічних інновацій, індустріальних методів і прогресивних технологій. Об'єднання окремих спеціалізованих підприємств, котрі виконують певні функції у загальному процесі виробництва, також є формою горизонтальної виробничої інтеграції. Прикладом такої інтеграції є створення

групою сільськогосподарських підприємств єдиної матеріально-технічної бази для спільного використання техніки та транспорту, проведення будівельних і меліоративних робіт.

Фінансово-кредитний напрямок горизонтальної інтеграції відносно новий для економіки України, тому для його ширшого запровадження слід керуватися досвідом роботи кредитних корпорацій зарубіжних країн. Метою цього напрямку вертикальної інтеграції є “акумуляція вільних коштів її учасників і надання окремим з них кредитних послуг” на принципах платності, поверненості та строковості використання. [168, с.200]. За повідомленням даного джерела розвиток фінансово-кредитного виду кооперації повинен ґрунтуватися на загальних ринкових засадах, тобто метою надання позики повинно бути отримання прибутку, що заохочуватиме позикоодержувачів до ефективного використання кредиту та його максимально швидкого повернення.

Освітньо-консультаційна інтеграція спрямована на прискорення запровадження у виробництво досягнень науки і передового досвіду, що сприяє індустріалізації господарства та підвищенню продуктивності праці. Проявляється вона у формі агропромислового об'єднання в результаті інтеграції сільськогосподарських і промислових підприємств з науковими установами за галузевою або зональною ознакою. Так, науково-виробничі об'єднання з селекції і насінництва, племінної справи, виробництва окремих видів спеціальної продукції, інші аналогічні об'єднання створюються за галузевою ознакою залежно від обсягів виробництва та розташування спеціалізованих господарств.

Вертикальна інтеграція полягає в органічному поєднанні промислових та сільськогосподарських галузей і відбувається за трьома напрямками: виробничим, маркетинговим та комплексним.

В основі виробничої інтеграції лежить спільність інтересів стосовно виробництва кінцевого продукту, що виражається у єдності технологічного процесу просування сировини від однієї виробничої фази до іншої. Метою виробничої інтеграції є запровадження у виробництво прогресивних, ресурсозберігаючих і безвідходних технологій, що дасть змогу виробляти конкурентоспроможну продукцію зернопродуктового підкомплексу АПК.

Передумовою маркетингової вертикальної інтеграції є забезпечення ефективної збутової діяльності та сервісного обслуговування зернопродуктового підкомплексу. Об'єктивні умови ринкового господарства, що полягають у самостійності товаровиробників щодо їх комерційної діяльності, ціноутворення та ресурсозабезпечення, зумовлюють необхідність пристосування виробництва до вимог ринку та потреб споживачів. Тому, становлення і розвиток маркетингової інтеграції є важливим елементом сучасних ринкових відносин.

З метою досягнення найкращих результатів, підвищення прибутковості виробництва функції обох попередніх напрямків вертикальної інтеграції необхідно розв'язувати комплексно. Організаційною формою поєднання технологічних функцій сільського господарства, промислових та обслуговуючих, збутових і постачальницьких галузей є комплексна інтеграція підприємств зернопродуктового підкомплексу. Переваги даної форми інтеграції – замкнутість виробничого циклу у рамках єдиної агропромислової структури, тобто єдиного господарюючого суб'єкта. Просування сировини за технологічним процесом без посередників дає змогу не тільки забезпечити безперервність виробничого процесу збалансувати та оптимізувати його, а й здешевити виробництво кінцевої продукції, оскільки вилучаються додаткові витрати на пошук і доставку сировини, зменшується податкове навантаження на готовий продукт через усунення перепродажу проміжних продуктів і включення у їх вартість податку на прибуток і ПДВ. На основі оцінення реальних внесків і затрат на виробництво готового продукту можна забезпечити більш справедливий розподіл кінцевих результатів між партнерами інтеграційного процесу, що сприятиме нормалізації пропорцій обміну між галузями зернопродуктового підкомплексу та ланками народного господарства.

Прикладом вертикальної інтеграції є холдинг “Укрзернопром”, до складу якого входять 30 розташованих на території України підприємств борошномельної, хлібопекарної галузей, а також птахофабрики з вирощування курей-несучок [1, с.3].

На основі узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду нами запропоновано наступні форми інтеграції підприємств зернопродуктової галузі (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Основні форми інтеграції підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК

Виходячи з проведеного аналізу стану зернопродуктового підкомплексу Тернопільської області та механізму взаємозв'язків між партнерами даного підкомплексу, доцільно запровадити наступне: мінімальні гарантовані заставні ціни на зерносивовину формувати з розрахунку отримання високої рентабельності та забезпечення розширеного відтворення виробництва, обмежити витрати, що формують собівартість кінцевої продукції, обмежити на рівні нормативних торговельні надбавки для підприємств оптової та роздрібною торгівлі, а також норму прибутковості промислових підприємств шляхом визначення цін на їх продукцію на основі розрахункових нормативів, відсоткові ставки через механізм здешевлення кредитів для сільгосптоваровиробників необхідно встановити на рівні 7 – 10%.

Усунення зазначених недоліків розкриє перспективи виходу зернопродуктового сектора з кризового стану та піднесення економічної ефективності його діяльності.

3.4. Оптимізація структури виробництва в зернопродуктовому підкомплексі

Одним з головних напрямків підвищення ефективності зернопродуктового підкомплексу є збалансованість технологічного процесу між галузями та виробництвами підкомплексу – зерновим господарством, заготівельно-збутовою, борошномельно-круп'яною, макаронною, хлібопекарною і комбікормовою промисловостями, технічною переробкою зерна на спирт, крохмаль, пиво й харчові концентрати, мережею роздрібної торгівлі кінцевою продукцією підкомплексу та його функціональна завершеність.

Подальша ринкова трансформація, поява в агропромисловому комплексі нових форм власності й організаційних структур господарювання – акціонерних товариств, приватних підприємств, фермерських та особистих підсобних господарств – обумовили зміни характеру економічних взаємовідносин та пошук ефективних механізмів формування і функціонування зернопродуктового підкомплексу.

Невиважена економічна політика перехідного періоду призвела до кризового стану всіх сфер агропромислового виробництва, особливо зернопродуктового підкомплексу АПК, диспаритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, що спричинило розорення більшості сільськогосподарських товаровиробників, орієнтації зовнішньоекономічної діяльності на імпортування сільськогосподарської продукції, в тому числі зерна. З причини недосконалості і невідповідності економічного механізму новим принципам регулювання взаємовідносин між виробниками, заготівельними та переробними підприємствами всі галузі зернопродуктового підкомплексу АПК відчують значні диспропорції їх розвитку. Демоніполізація економіки супроводжується зміною галузевої структури народного господарства та перепрофілюванням підприємств, що призводить до порушення традиційних виробничих зв'язків.

Скорочення платіжного попиту населення внаслідок зниження їх купівельних можливостей послужило ще однією причиною порушення обміну між сільським

господарством і переробною промисловістю. Зростання споживчих цін на продукти харчування спричинило переорієнтацію населення на самозабезпечення та скорочення частини традиційних ринків збуту продовольства.

У сучасних умовах зернопродуктовий підкомплекс Тернопільської області і в цілому по Україні перебуває в стані відокремленості господарських інтересів окремих галузей, що значно знижує його ефективність. Тому, подальшу аграрну політику необхідно проводити у напрямку узгодження економічних інтересів усіх учасників ринку зерна і зернопродуктів, що забезпечить пропорційний та збалансований розвиток зернопродуктової галузі АПК, приведення її до оптимального стану.

“Оптимізація – 1) процес вибору найкращого варіанта рішення з багатьох можливих; 2) приведення системи (економічної, соціальної, політичної) в оптимальний (найдосконаліший стан). Вибір найраціональнішого рішення залежить від критерію оптимальності – вирішальної ознаки (показника), мети, згідно з яким має розвиватися певна система, забезпечуючи найвищу ефективність. Такий критерій поєднує кількісно-якісні параметри з переважанням кількісних і є орієнтиром для досягнення поставлених цілей” [42, с.630 – 631].

Процес оптимізації передбачає реалізацію рішення, яке є результатом побудови оптимізаційної моделі – системи математичних рівнянь, лінійних або нелінійних, підпорядкованих певній цільовій функції і служить для знаходження найкращих (оптимальних) рішень конкретних економічних завдань, що належать до класу екстремальних завдань і описують умови функціонування економічної системи [92, с.25 – 28].

Оптимальна структура зернопродуктового підкомплексу повинна забезпечувати відповідність обсягів виробництва та структури продукції, що виробляється даним підкомплексом АПК з суспільною потребою в ній на основі врахування якісних і кількісних вимог споживачів.

У Тернопільській області в 2002 р. показник фактичного споживання хліба та хлібопродуктів був нижчий від оптимальної норми і становив 130,7 кг на одну особу за рік.

Нами було проведено розрахунок потреби продовольчого зерна для забезпечення населення Тернопільської області хлібопродуктами на рівні оптимальної норми споживання на одну особу – 135,6 кг борошна, крупів, макаронних виробів, хліба та хлібопродуктів у перерахунку на продовольче зерно з врахуванням раціональної структури раціону харчування різних вікових категорій і в розрізі зернових культур. (табл. 3.7, 3.8, 3.9, додаток Ф, Х).

Таблиця 3.7

**Розрахунок потреби продовольчого зерна для забезпечення населення
Тернопільської області хлібопродуктами**

Показники	Вікові групи				разом
	0-6 років	6-18 років	18-60 років	60 і більше років	
Кількість населення, осіб.	127832	175697	583031	247640	1134200
Оптимальна норма споживання хлібопродуктів в перерахунку на зерно, кг	78,6	123,7	148,2	143,8	X
Потреба продовольчого зерна, тонн	10048	21732	86383	35604	153767

Таблиця 3.8

Розрахунки потреби різних видів продовольчого зерна для забезпечення населення Тернопільської області хлібопродуктами на 2010 рік

	Пшениці	Жита	Гречки	Вівса	Кукурудзи	Гороху	Разом хлібопродуктів
Структура продовольчих виробів, %	61,5	29	2,2	4,0	1,7	1,6	100
Потреба в продуктах харчування із зерна, тонн	71045	33620	2566	4623	1966	1796	115614
В перерахунку на зерно, тонн	94590	44600	3380	6150	2620	2460	153800

Як видно із розрахунків, для повного забезпечення потреб області в продовольчих продуктах зернопродуктового підкомплексу необхідно відводити 153,8 тис. тонн зерна. Структуру зернового клину потрібно формувати з врахуванням того, що частка посівів сильної і цінної пшениці на продовольчі цілі має забезпечувати валовий збір не менше 94,6 тис. тонн, жита – 44,6 тис. тонн, гречки – 3,38 тис. тонн, вівса – 6,2 тис. тонн, кукурудзи – 2,6 тис. тонн та гороху – 2,5 тис. тонн.

Таблиця 3.9

Джерела забезпечення населення Тернопільської області у продовольчому зерні в 2010 році

Показники	тис. тонн
Потреба у продовольчому зерні, всього	153,7
Буде забезпечено за рахунок:	
Регіонального замовлення	62,0
Власного виробництва	31,0
Оплати праці та громадського харчування	31,8
Видачі на паї	12,8
Фіксованого податку	5,7
Погашення заборгованості минулих років	7,4
Закупки за межами області	3,0
Інших надходжень	-

Окрім того оптимізація структури зернопродуктового підкомплексу передбачає адекватні міжгалузеві, внутрівиробничі та територіальні пропорції. Збалансованість і пропорційність розвитку агропромислового виробництва залежить від достатнього обсягу виробництва кожного виду проміжної продукції, котрий визначається потребами ланки, що її споживає.

Так, робота галузей по агросервісному обслуговуванню залежить від ритму роботи сільськогосподарських галузей. Тому на даному етапі резервом оптимізації міжгалузевих зв'язків є забезпечення поставок засобів виробництва в терміни та відповідно до потреб рослинницьких галузей. Виходячи з потреб сфери виробництва зерна, визначають свої виробничі потужності, ритм та цикли роботи заготівельно-збутові та зернопереробні господарства. Удосконалення міжгалузевих відносин на даному етапі полягає у забезпеченні пропорційності розвитку виробничих, заготівельно-збутових і переробних галузей, наближенні переробних господарств до сировинних джерел, оптимальності їх розміщення, раціоналізації використання сировини на базі застосування маловідходних і безвідходних технологій переробки. При цьому сільськогосподарська галузь є вихідною, базовою для планування розвитку інших галузей АПК.

Структура валового збору повинна формуватися, виходячи з раціонального використання агрокліматичного потенціалу, та орієнтуючись на кон'юнктуру ринку. На основі цього була запропонована орієнтовна структура валового збору, що тяжіє до оптимальної [168, с.227]. Загальна структура валового збору зерна у Тернопільській області суттєво відрізняється від рекомендованого оптимального

варіанту, зокрема за показниками співвідношення озимих і ярих культур, посівів озимої пшениці, ячменю, зернобобових і кукурудзи (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

**Оптимальна структура валового збору основних зернових господарств
Тернопільської області**

Вид зернових	Структура валових зборів зернових культур, %	
	Оптимальна	Наявна
Озимі	57 – 65	48
з них пшениця	51 – 59	45
Ярі зернові	43 – 45	52
з них ячмінь	14 – 18	29
овес	2,6 – 3,8	3
просо	0,7 – 1,3	–
гречка	0,8 – 1,1	9
кукурудза	10 – 13	1
зернобобові	5 – 6,5	3

Тому як резерв раціоналізації структури посівних площ виокремлюємо необхідність розширення площі посівів озимих зернових, оскільки дана група культур зменшує напруженість графіка весняно-польових робіт і характеризується високою ефективністю виробництва. Скорочення витрачання продовольчого зерна не за призначенням, тобто на фуражні цілі, зокрема, за рахунок розширення посівних площ кукурудзи на зерно, сприятиме вирішенню проблеми кормового виробництва, оскільки кукурудза, ячмінь і горох – основні компоненти концентрованих кормів.

Для вирішення проблеми оптимізації структури зернопродуктового підкомплексу пропонуємо застосовувати економіко-математичні методи побудови оптимізаційних моделей з врахуванням показників роботи сільськогосподарських, заготівельно-збутових, зернопереробних підприємств області та враховуючи потреби тваринницької галузі для формування повноцінної кормової бази. Основним завданням вирішення економіко-математичної задачі на ЕОМ передбачено оптимізацію структури посівних площ зернових культур в сільськогосподарських формуваннях та оптимізацію використання зерна, виходячи з існуючих каналів збуту.

При розробці економіко-математичної моделі використовувалися відповідні нормативні показники (табл. 3.11 – 3.14), які характеризують прогнозний рівень затрат і виходу продукції на окремих напрямках використання зерна і стадіях виробництва кінцевої продукції.

Таблиця 3.11

**Нормативи витрат на виробництво хлібобулочних виробів на
“Тернопільхлібпромі” у 2000-2002 рр.**

Статті витрат	Хліб житньо-пшеничний	
	грн. / т	%
Сировина і матеріали	570,53	54,5
Допоміжна сировина	15,70	1,5
Транспортно-заготівельні	12,56	1,2
Пально-мастильні матеріали і електроенергія	34,55	3,3
Оплата праці	64,90	6,2
Відрахування на соціальні заходи	24,08	2,3
Амортизація	52,34	5
Загальнозаводські витрати	251,24	24
Брак	0,11	-
Всього витрат	1025,90	98
Витрати на збут	20,94	2
Повна собівартість товарної продукції	1046,84	100
Ціна без ПДВ	1308,55	x
Витрати борошна на 1т виробів, кг	732	x
Вага 1 виробу, кг	0,85	x

Таблиця 3.12

**Виробничо-економічні показники використання концентратів на корм
худобі у 2000-2002рр. по Україні**

Показники	Види продукції			
	молоко	яловичина	свинина	м'ясо птиці
Річна потреба кормопротейінових одиниць, ц:				
на 1 голову тварин в рік	44,5	18,0	8,4	0,4
на 1 ц продукції	1,55	15,72	11,64	19,5
в т.ч. концкормів, ц:				
на 1 голову	8,9	3,6	4,2	0,28
на 1 ц продукції	0,53	3,364	6,04	14,12
Питома вага концкормів в структурі кормів, %	20	20	50	71,4
Собівартість 1 ц продукції без вартості концентрованих кормів, грн.	47,68	373,28	479,28	369,12
Річна продуктивність тварин, ц/гол.	28,7	1,15	0,72	0,02

Таблиця 3.13

Виробничо-економічні показники виробництва зерна у 2000-2002 рр.

Назва культур	Урожайність, ц/га	Собівартість 1 ц, грн.	Реалізаційна ціна, грн./ц	Кормові одиниці, ц/га	Перетравний протеїн, ц/га	Кормопротейінові одиниці, ц/га
Озима пшениця	31	25,43	30,99	44,8	3,71	41,0
Ярий ячмінь	25	24,8	30,42	34,5	2,55	30,0
Зернобобові	19	38,1	46,52	29,5	4,80	38,8
Овес	19	22,47	26,68	20,0	1,58	17,9
Кукурудза	35	28,32	37,74	59,9	3,29	46,4

Таблиця 3.14

**Нормативи затрат і виходу продукції при переробці зерна на борошно на
Чортківському комбінаті хлібопродуктів у 2000-2002 рр.**

№ п/п	Показники	Нормативи на 1 т зерна	
		грн.	%
1.	Сировина і матеріали	450	83,25
2.	Оплата праці з нарахуваннями	22,6	4,18
3.	Амортизаційні відрахування, затрати на доробку і транспортування	5,4	1
4.	Інші витрати	62,5	11,57
	РАЗОМ	540,5	100
5	Вихід борошна за сортами, кг:		
	вищий	390	39
	перший	260	26
	другий	60	6
	Висівки	250	25
6	Розподіл затрат за видами продукції:		
	Борошно:	514,81	95,3
	у т.ч. вищий сорт	310,59	57,5
	перший сорт	174,96	32,4
	другий сорт	29,26	5,4
	Висівки	25,73	4,8
7	Ціна продукції, грн. / т:		
	Борошно:		
	вищий сорт	875,23	100
	перший сорт	741,55	84,7
	другий сорт	533,54	61,0
	Висівки	221,23	25,3

Таблиця 3.15

**Нормативна структура затрат на виробництво спирту етилового з харчової
сировини на Козлівському спиртозаводі в 2000-2002 рр.**

Показники	Затрати на виробництво 1 дал спирту, грн.	Структура затрат, %
Сировина і матеріали	9,03	54,3
Допоміжні матеріали	0,24	1,4
Паливо і електроенергія на технічні цілі	2,77	16,7
Зарплата з нарахуваннями	1,2	7,2
Витрати на утримання та експлуатацію обладнання	0,56	3,4
Цехові витрати		
Загальногосподарські витрати	0,97	5,8
Виробнича собівартість	14,77	88,8
- барда зернова (виключається)		
Невиробничі витрати	1,86	11,2
Повна собівартість	16,63	100,0
Відпускна ціна	25,58	X
Рентабельність	X	65
Витрати зерна на 1 дал. спирту, кг	28	X
Витрати зерна на 1 т пива, кг	730	X

За критерій оптимальності взято максимум прибутку від виробництва і використання зерна (табл. 3.16, додаток Ц).

Таблиця 3.16

Оптимальні значення виробництва і використання зерна (в розрахунку на 1000 га посіву зернових)

Шукані невідомі	Назва	Одиниці виміру	Оптимальні значення	
1	2	3	4	
Розмір посівних площ:				
X ₁	озимої пшениці	га	500,00	
X ₂	ярого ячменю		190,00	
X ₃	гороху		50,00	
X ₄	вівса		10,00	
X ₅	кукурудзи		250,00	
Оптимальна структура тваринницької галузі:				
X ₆	корови	гол.	176	
X ₇	молодняк ВРХ на вирощуванні і відгодівлі		312	
X ₈	свині		200	
X ₉	птиця		1518	
Раціональні обсяги використання зерна за напрямками:				
X ₁₀	для промислового виробництва хлібопродуктів	ц	696,4	
X ₁₁	для промислової переробки на борошно		6964	
X ₁₂	для переробки на спирт		1044,6	
X ₁₃	реалізація зерна на ринку		15669	
X ₁₄	для годівлі корів (виробництва молока)		3133,8	
X ₁₅	для виробництва яловичини		3133,8	
X ₁₆	для виробництва свинини		3133,8	
X ₁₇	для виробництва м'яса птиці		1044,6	
Можливі обсяги виробництва продукції:				
X ₁₈	загальний обсяг виробництва зерна	ц	34820	
X ₁₉	хлібопродуктів на хлібозаводі		348,2	
X ₂₀	борошна і крупи		5223	
X ₂₁	спирту		348	
Прогнозовані фінансові результати від реалізації продукції:				
X ₂₂	загальна виручка від реалізації продукції	тис. грн.	2024,76	
X ₂₃	загальна сума витрат		1303,12	
X ₂₄	загальний прибуток		721,64	
в тому числі прибуток від виробництва:				
X ₂₅	- зерна і молока		48,46	
X ₂₆	- зерна і яловичини		31,96	
X ₂₇	- зерна і свинини		34,02	
X ₂₈	- зерна і м'яса птиці		16,28	
X ₂₉	- зерна і хлібопродуктів на хлібозаводі		158,3	
X ₃₀	- зерна і реалізації борошна		157,91	
X ₃₁	- зерна і виробництва спирту		32,36	
X ₃₂	- зерна і реалізації його на ринку		242,35	

Для забезпечення високої ефективності виробництва зерна та продуктів його переробки необхідно забезпечити таку структуру:

- посівних площ зернових культур: озима пшениця повинна займати 50%, ярий ячмінь – 19, горох – 5, овес – 1, кукурудза – 25%;
- використання зерна: для виробництва хлібопродуктів – 2,0% валового збору зерна, для промислової переробки на борошно і крупу – 20,0%, для переробки на спирт – 3,0, реалізація зерна селянам і на ринку – 45,0%, на корм худобі – 30,0 %.

Таким чином, оптимізація структури кооперованого виробництва продукції та удосконалення міжгалузевих відносин сприяє зростанню економічної ефективності виробництва в зернопродуктовому підкомплексі.

Структурні ланки АПК не повинні допускати розриву між проміжними і кінцевими результатами, оскільки загальногосподарські результати виробництва в продуктових підкомплексах здебільшого залежать від виробників сировини. Так, показники якості продуктів переробки (борошна, мучки, висівки) багато в чому залежать від якісних параметрів сировини, що змінюються під впливом технологічних умов вирощування і збирання зерна, його зберігання.

Ми погоджуємося з думкою І. Томича про необхідність прийняття Доктрини аграрної політики – стратегічної програми дій законодавчої і виконавчої влади на найближчі 10 років для визначення концептуальних науково-обґрунтованих напрямків розвитку всіх галузей аграрного сектора з метою їх пропорційного розвитку, стабілізації і забезпечення продовольчої безпеки країни в майбутньому [6, с.2].

Для гармонійного розвитку зернопродуктового підкомплексу важливим є узгодження законодавчого забезпечення, теоретичного обґрунтування організаційних основ стратегічного розвитку галузі з потребами та вимогами виробництва. Тому, одним із стримуючих факторів розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК сьогодні виділяємо те, що формування системи нормативного та технічного забезпечення галузей даного підкомплексу відбувається повільними темпами і часто не відповідає вимогам виробництва, заготівлі та переробки зерна. Це негативно впливає на організацію і функціонування системи підприємницьких структур на даному сегменті ринку, що розвиваються в умовах законодавчої невизначеності, монополізму, недосконалості міжгалузевих економічних відносин і нерозвиненості ринкових відносин.

Висновки до розділу 3

1. Потрібно сприяти вкладенню капіталу у вітчизняне машинобудування, не допускати простою заводів-гігантів, максимально використовувати їх потужності, розширювати досвід і знання, науковий потенціал у цій галузі. Для забезпечення потреб зерновиробничої галузі Тернопільської області необхідно залучити 51,9 млн. доларів США короткотермінових кредитів для фінансування обігових коштів та 3,7 млрд. грн. для повного оновлення МТБ зерновиробництва. Заготівельно-збутова галузь серед інших зернопродуктового підкомплексу АПК Тернопільської області є найменш приваблива для інвесторів. У 2000 р. на її частку припадало лише 0,2% усіх інвестицій в економіку Тернопільської області.

2. Відносини між елементами зернопродуктового підкомплексу України відрізняються від інших підкомплексів АПК, оскільки зернова продукція характеризується високою лежкістю і тривалим зберіганням, доволі транспортабельна. Все це обумовило кількаразову ступеневість реалізації, перепродаж зерна, що в свою чергу спричинило подорожчання кінцевої продукції підкомплексу, хоча це не позначається на прибутках сільськогосподарських виробників. Як наслідок, стосунки між виробниками зерна та заготівельними й переробними галузями через незбалансованість їх інтересів мають конфронтаційний характер.

3. Інтеграція підприємств зернопродуктового підкомплексу як форма організації та управління виробництвом сприяє розвитку стійких, надійних організаційно-технологічних та економічних зв'язків між партнерами підкомплексу, що передбачає можливість запровадження прогресивних, ресурсозберігаючих технологій у виробництво.

4. Для повного забезпечення потреб області в продовольчих продуктах зернопродуктового підкомплексу необхідно відводити 153,8 тис. тонн зернових. Структуру зернового клину потрібно формувати з врахуванням того, що частка посівів сильної і цінної пшениці на продовольчі цілі має забезпечувати валовий збір не менше 94,6 тис. тонн, жита – 44,6 тис. тонн, гречки – 3,38 тис. тонн, вівса – 6,2 тис. тонн, кукурудзи – 2,6 тис. тонн та гороху – 2,5 тис. тонн.

5. Скорочення рівня підтримки сільського господарства державою може призвести до негативних наслідків не лише аграрної сфери, а й економіки України загалом. Сьогодні в Тернопільській області лише 132 підприємства із 504, котрі подавали звітність до Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства, закінчили рік з прибутками, тоді як 74% сільгоспідприємств області – збиткові.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми, що полягає у розробці теоретико-методологічних і практичних засад підвищення ефективності функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК.

1. Трансформаційні зміни та перетворення, що направлені на структурну перебудову АПК, обумовили необхідність подальшого розвитку категорії “економічна ефективність”, теоретико-методологічних засад її підвищення у ринкових умовах господарювання. Дослідження і наукове узагальнення сутності ефективності дозволили сформулювати визначення економічної ефективності господарського процесу як характеристики його впливу на результат функціонування суб’єкта економіки у зіставленні з витратами на реалізацію даного заходу, що проявляється в досягненні найвищих результатів при найменших затратах живої та уречевленої праці. На цій основі розроблено оригінальну схему взаємопов’язаних аспектів ефективності, її критеріїв і показників, що сприятиме обґрунтованому і всебічному виявленню змін господарської діяльності суб’єктів ринкової економіки.

2. Формування ефективного зернопродуктового господарства залежить від зовнішніх та внутрішніх факторів. Тому, для обґрунтування шляхів підвищення економічної ефективності зернопродуктового підкомплексу АПК необхідно здійснювати достовірне об’єктивне оцінювання економічних процесів та явищ, з врахуванням відмінностей кліматичних умов і якісних характеристик ґрунтів підприємств регіону (шляхом порівняння інтегрального індексу ефективності зернового виробництва, який синтезує показники урожайності, собівартості, трудомісткості та рейтингу району за якістю ґрунтів), комплексний аналіз проводити з визначенням напрямків використання зерна, його якості, вмісту клейковини та білку, засміченості, вологості, інших якісних параметрів зерна.

3. За роки становлення та подальшої трансформації ринкових відносин у зернопродуктовому підкомплексі АПК мало місце значне коливання обсягів виробництва зерна, його урожайності, зросли витрати і собівартість виробництва зерна та кінцевої продукції, що призвело до загального зниження ефективності у зернопродуктовому підкомплексі. Визначальними факторами зниження економічної ефективності стали: хронічна недостача оборотних коштів, погіршення матеріально-

технічної бази виробництва, нестабільність кон'юнктури на ринку зерна та продуктів його переробки, невизначеність умов функціонування підприємств зернопродуктового підкомплексу, неплатоспроможність споживачів хлібопродуктів, зменшення споживання населенням окремих сортів борошна, деяких видів круп. Підвищення собівартості зернової продукції викликане випереджаючим ростом виробничих витрат у порівнянні з темпами зміни урожайності зерна, негативним впливом фінансово-економічної кризи на стан ресурсного забезпечення сільського господарства та заготівельно-переробної галузі, подорожчанням матеріально-технічних засобів, диспаритетом цін на сільськогосподарську та промислову продукції.

4. Забезпечення інтенсивного розвитку зернового господарства має ґрунтуватися на застосуванні передових технологій, використанні високопродуктивних сортів зернових, пристосованих до місцевих умов, оптимізації розміщення виробництва зерна з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов та матеріально-технічного забезпечення кожного господарства області, вдосконаленні відповідно до цього структури і сівозмін посівних площ. В контексті розв'язання цього завдання, запропоновано запровадити технології, котрі ґрунтуються на застосуванні комплексних агрегатів, що заощадить обмежені матеріально-технічні ресурси сільського господарства за рахунок мінімізації технологічних операцій та позитивно вплине на структуру ґрунту, застосовувати маловідходні та безвідходні технології.

5. Механізм економічної діагностики фінансово-економічного стану фірм і виробничих структур хлібоприймальної і зернопереробної галузей, їх конкурентоспроможності має базуватися на аналізі і оцінці ресурсних потенційних можливостей, дослідженні факторіальних та результативних показників господарської діяльності, що дає можливість виявити резерви і обґрунтувати перспективи розвитку.

6. Технічну модернізацію виробничих потужностей хлібоприймальних і зернопереробних підприємств доцільно здійснювати за рахунок збільшення частки прогресивного обладнання у структурі основних засобів на основі прискорення в Україні розвитку вітчизняного продовольчого машинобудування, широкого запровадження лізингових операцій, сприяння капіталовкладенням та залученню інвестицій у підприємства зернопродуктового підкомплексу.

7. На основі проведених у дисертації розрахунків визначені раціональні параметри формування обсягів продовольчого зерна для забезпечення потреб регіону в розрізі окремих культур, що враховують потенційні можливості виробництва та науково обґрунтовані норми споживання хліба, хлібопродуктів, круп і макаронних виробів певними віковими категоріями. Для повного забезпечення потреб області в зернопродуктах необхідно виділяти для продовольчого фонду 153,8 тис. тонн зерна, в якому пшениця повинна становити не менше 94,6 тис. тонн, жито – 44,6 тис. тонн, гречка – 3,38 тис. тонн, овес – 6,2 тис. тонн, кукурудза – 2,6 тис. тонн та горох – 2,5 тис. тонн.

8. Механізм поєднання інтересів виробників сировини – зерна та переробних підприємств повинен будуватися на основі створення агропромислових інтегрованих формувань, розвитку міжгалузевої кооперації підприємств і галузей виробництва, зберігання, переробки, транспортування та реалізації зерна, що забезпечує єдність та безперервність технологічного процесу, раціональніше використання сировини, сприяє скороченню втрат і витрат на кожній стадії виробництва, підвищенню ефективності роботи всього агропромислового формування, забезпечує справедливий розподіл кінцевих результатів господарської діяльності між окремими учасниками інтеграції відповідно до їх реальних вкладів у загальногосподарські результати.

9. Розподіл кінцевих результатів діяльності зернопродуктового підкомплексу між переробною промисловістю і сільським господарством передбачає встановлення рівновеликої норми прибутку на авансований капітал з врахуванням періоду обіговості оборотних засобів, зменшення податкового навантаження та скорочення торгових надбавок через обмеження перепродажу зерна, встановлення паритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію і на цій основі – забезпечення рівномірного розвитку усіх сфер зернопродуктового підкомплексу.

10. На стадії формування і стабілізації зернового ринку визнано необхідним посилити роль держави щодо захисту від монополізації першої та третьої галузей зернопродуктового підкомплексу, визначення правових умов реалізації зерна та формування цін на зерновому ринку, посилення контролю за рухом зерна як всередині країни, так і за експортно-імпортними операціями, запровадження механізму заставних та інтервенційних закупок зерна, спрямованих на зменшення впливу коливань цін на ринку зерна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. “Аваль” приступил к продаже облигаций Укрзернопрома // Хранение и переработка зерна. – 2002. – № 11. – С. 3.
2. Андрийчук В.Г., Вихор Н.В. Повышение эффективности агропромышленного производства. – К.: Урожай, 1990. – 232 с.
3. Андрийчук В.Г. Экономика аграрных предприятий: Пособие. – К.: ИЗМН, 1996. – 512 с.
4. Андрийчук В.Г. Оценка макро- та мікро параметрів економіки в контексті продовольчої безпеки України // Экономика АПК. – 2001. – № 5. – С. 61 – 65.
5. Антимонопольный комитет оштрафовал Pest Control Ltd // Хранение и переработка зерна. – 2002. – № 10. – С. 4.
6. АПК необходима Доктрина развития // Хранение и переработка. – 2002. – № 12. – С. 2.
7. АПК: стан, тенденції та перспективи розвитку: Інформаційно-аналітичний збірник / Інститут аграрної економіки УААН; Редкол.: П.Т. Саблук (голова ред.) та ін. – К.:ІАЕ. – Вип. 4. – 2000. – 601 с.
8. Артеменко В.Ф. Аналіз сучасного стану зернопереробних підприємств, проблеми, перспективи розвитку, потреба в обладнанні для переробки та зберігання зерна // Хранение и переработка зерна. – 2000. – № 4. – С. 7-8.
9. Артеменко В.Ф. Шляхи зниження вартості обігу зерна та продуктів його переробки на елеваторах і хлібоприймальних підприємствах // Хранение и переработка зерна. – 2000. – № 5. – С. 3 – 5.
10. Бакай. С. Інтенсивне насінництво зернових культур. – К.: Урожай, 1992. – С. 18.
11. Балабанов Г. В. Територіальна сегментація продовольчого ринку України; – Зернопродуктовий комплекс України: структура і територіальна організація / Проект аграрної політики в Україні Університету штату Айова. – К., 1999. – 106 с.
12. Бевзелюк А.А. Расчеты эффективности хозяйственных мероприятий. – Мн.: Наука и техника, 1989. – 112 с.

13. Березвін А.І. Основні методологічні положення розробки моделі інтегрованих продуктових підкомплексів // Економіка АПК. – 2001. – № 5. – С. 11 – 15.
14. Білик Ю.Д. Ринок зерна в Україні // Економіка АПК. – 1998. – № 4. – С. 51.
15. Богдан М.Т. Інформація про роботу хлібопекарських підприємств об'єднання “Укрхлібпром” // Хранение и переработка зерна. – 2001. – № 3. – С. 9 – 10.
16. Бойко В.І. Ринок зерна в Україні // Економіка АПК. – 1999. – №1. – С. 103-105.
17. Бойко В.І., Ніколаєва З.П. Потенціал галузі і цінова ситуація на ринку зерна в Україні // Економіка АПК. – 2001. – № 12. – С. 57 – 61.
18. Бугай С.М. Рослинництво. 3-е вид., перероб. і доп. – К.: вид. об'єднання “Вища школа”, 1978. – 384 с.
19. Вашків О. Основні виробничі фонди підприємств вантажного автотранспорту: проблеми ефективного використання. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 172 с.
20. Виробництво зерна в Україні: втрачені можливості та необхідність негайних дій // АгроСвіт. – 2001. – № 1. – С. 14 – 21.
21. Возможно, будут изменены госстандарты на зерно // Хранение и переработка зерна. – 2002. – № 1. – С. 3.
22. Возможности “Укрзализныци” // Хранение и переработка зерна. – 2002. – № 10. – С. 3.
23. Гайдучький П.І. Госпрозрахунковий механізм міжгалузевих зв'язків в АПК. – К.: Урожай, 1991. – 179 с.
24. ГАК “Хлеб Украины” снизила тарифы на хранение и переработку зерна // Хранение и переработка зерна. – 2002. – № 7. – С. 3.
25. Гальперин В.М., Игнатьев С.М., Мергунев В.И. Микроэкономика: В 2-х т. / Общая ред. В.М. Гальперина. – СПб.: Экономическая школа, 1999. – Т. 2. – 503 с.
26. Григорьева Е. Аграрная политика Канады // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2000. – № 5. – С. 37 – 46.
27. Гудилин А.В., Савченко С.М. Технология обработки зерна на элеваторах. – М.: Колос, 1982. – 126 с.

28. Дадашев Б.А., Макаренко М.І. Ціни на зерно та збалансованість зернового ринку // Економіка АПК. – 2003. – № 5. – С. 112 – 116.
29. Демко А. Гірка реальність українського хліба // Пропозиція. – 2004. – № 2. – С. 109 – 110.
30. Дем'яненко С. До стратегії і тактики економічного реформування // Економіка України. – 2000. – № 1. – С. 55 – 59.
31. Дмитрук Б.П. Про формування інфраструктури ринку зерна // Економіка АПК. – 1998. – № 5. – С. 60 – 62.
32. Дмитрук С.В. Акціонування підприємств системи хлібопродуктів // Економіка АПК. – 1999. – № 7. – С. 28 – 34.
33. Довганчин Г.В. Роль державного регулювання економічних відносин в агропромисловому виробництві // Економіка АПК. – 2000. – № 5 – С. 7.
34. Доманчук Д.П. Підвищення економічної ефективності господарювання в умовах багатокладної економіки // Економіка АПК. – 1995. – №4. – С. 32 – 36.
35. Дорош И.И. Эффективность капитальных вложений в сельское хозяйство. – К.: Урожай, 1980. – 168 с.
36. Драгун Л., Вакульчик О. Интегральный показатель для анализа эффективности производства // Економіка України. – 1995. – № 9. – С.93 – 95.
37. Дрогалин К.В. Очистка семян от трудноотделимых примесей. – М.: “Колос”, 1978. – 127 с.
38. Економіка підприємств АПК: Навчальний посібник для ВУЗів / За ред. проф. Дусановського С.Л., проф. Олійника В.М., проф. Дудара Т.Г. – Тернопіль: Тернопіль, 1997. – 259 с.
39. Економіка підприємств: Підручник / за ред. С.Ф. Покропивного. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
40. Економіка України у 2000 році // Урядовий кур'єр від 23 січня 2001 року. – С. 5 – 8.
41. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видав. центр “Академія”, 2000. – 864 с.

42. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видав. центр “Академія”, 2001. – 864 с.
43. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видав. центр “Академія”, 2002. – 848 с.
44. Журавлев В.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятий элеваторной и зерноперерабатывающей промышленности. – М.: Агропромиздат, 1991. – 189 с.
45. Заставецька О.В. Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку. – Львів, 1997. – 211 с.
46. Захарчук О.В. Міжгалузєва інтеграція підприємств в зернопродуктовому підкомплексі // Економіка АПК. – 2002. – №5. – С. 106 – 109.
47. Захарчук О.В. Регіональні аспекти регулювання економічних відносин у зернопродуктовому підкомплексі АПК // Економіка АПК. – 2002. – №2. – С. 43 – 45.
48. Зеліско І.М. Енергетичні підходи і оцінка еквівалентності в зернопродуктовому підкомплексі // Економіка АПК. – 1997. – №1. – С. 80 – 82.
49. Зерновий та хлібопродуктовий товарообіг в Україні: Енциклопедичний довідник/ В.Т. Алесандров, М.В. Гладій, Є.М. Лавров, І.М. Рішняк. – К.: АртЕк, 2000. – 544 с.
50. Зернові культури / За ред. Пікша Г.Р., Бондаренка В.І. – К.: Урожай, 1985. – 272 с.
51. Зубко В.М., Куприєвич А.Б. Зернохранилища, которые будут служить в XXI веке // Хранение и переработка зерна. – 2000. – № 12. – С. 31 – 32.
52. Іванишин В.В. Становлення та розвиток ринку продовольчого машинобудування в Україні // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 39 – 42.
53. Іванух Р.А., Пантелейчук М.М., Попович І.В. Довідник економічних показників сільського господарства / За ред. І.В Поповича. – К.: Урожай, 1979. – 168 с.
54. Калинин Л.Г., Гаврилюк Н.Н., Тучный В.П., Левченко Е.Л. Комплекс работ по исследованию влияния МВ поля на процессы биостимуляции и обеззараживания семян аграрных культур // Хранение и переработка зерна. 2002. – № 2. – С. 38 – 41.
55. Кириленко І.Г. Зернове господарство та ринок зерна в Україні // Економіка АПК. – 2001. – № 9. – С. 3 – 13.

56. Кирпа Н.Я. Развитие и перспективы обработки и хранения зерна в Украине // Хранение и переработка зерна. – 2000. – № 12. – С. 29 – 30.

57. Клочан В.П., Костаневич Н.І. Методичні підходи діагностики можливого банкрутства сільськогосподарських підприємств // Економіка АПК. – 2003. – № 6. – С. 69 – 74.

58. Ключах В.А., Алтухов А.И., Прольгина Н.А. Государственное регулирование зернового рынка страны // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2000. – № 11.

59. Коваленко Н.П. Вплив частки зернових культур на ефективність сівозмін: Зб. наук. праць / НАНУ Ін-т економіки; Редкол.: В.М. Трегобчук (відп. ред.) та ін. – К., 2000. – 131 с.

60. Коденська М.Ю., Кисельов В.О. Маркетингова орієнтація аграрно-промислових підприємств // Економіка АПК. – 1995. – №4. – С. 59 – 62.

61. Комп'ютер для зерна // Земля і люди України. – 1997. – №2.

62. Компьютер из кукурузы // Хранение и переработка зерна. – 2002. – №6. – С. 6.

63. Константинов К.І. Про пріоритетні напрями залучення іноземних інвестицій у переробну промисловість України: Зб. наук. праць / НАНУ Ін-т економіки; Редкол.: В.М. Трегобчук (відп. ред.) та ін. – К., 2000. – 131 с.

64. Коренев Г.В. Растениеводство с основами селекции и семеноводства / Г. В. Коренев, П.И. Подгорный, С.Н. Щербак; Под ред. Г.В. Коренева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Агропромиздат, 1990. – 575 с.

65. Краснощекова Г.А., Редькина Т.В. Экономика, организация и планирование производства на предприятиях хранения и переработки зерна. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Агропромиздат, 1991. – 302 с.

66. Крисалов Д.В. Переробна сфера АПК в умовах ринкової трансформації національної економіки // Формування і реструктуризація аграрного ресурсного потенціалу України. – К. – 1998 – С. 81 – 83.

67. Крисальний О.В. Трансформація колективних сільськогосподарських підприємств у кооперативні формування // Економіка АПК. – 2000. – № 3. – С. 12 – 15.

68. Кропивко М.Ф. Організаційно-функціональні аспекти створення системи моніторингу продовольчого ринку // Економіка АПК. – 1996. – № 5. – С. 58.
69. Кузнецова И.А. Состав плановых показателей маркетинговой программы для хлебоприемных предприятий // Хранение и переработка зерна. – 2000. – № 10. – С. 4 – 5.
70. Куліш М.Ю., Іванов Ф.А. Розвивати зернове господарство на півдні України // Економіка АПК. – 1997. – № 1. – С. 24.
71. Кулішов В.В. Економіка підприємства: теорія і практика: навчальний посібник. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 216 с.
72. Куць Т.В. Основні напрями забезпечення конкурентоспроможної продукції // Економіка АПК. – 1998. – № 4. – С. 64 – 66.
73. Лагода Т., Дерев'янка О., Радіонова О. Виробництво, яке завжди було прибуткове // Пропозиція. – 2000. – № 12. – С. 80 – 83.
74. Лайко П.А., Ляшенко Ю.І. Фінанси АПК: Навч. посібник. для студ. вищ навч. зал. – К.: Дія, 2000. – 225 с.
75. Лапішко М.Л. Основи фінансово-статистичного аналізу економічних процесів. – Львів: Світ, 1995. – 328 с.
76. Лебедев Е.И., Гурьянов А.И. К вопросу структуры перерабатывающей промышленности АПК // Пищевая промышленность. – 1999. – № 12. – С. 20 – 21.
77. Лобас М.Г. Сучасні машини – ефективні технології // Агроінком. – 1997. – № 10-12 – С. 3 – 9.
78. Лубков А.Н. Продовольственный рынок и необходимость его регулирования // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2000. – № 8. – С. 43.
79. Лупенко В. Оцінка ефективності праці в сільському господарстві // АПК: Економіка, управління. – 1992. – № 10.
80. Любий М.Я. Підсобні підприємства і промисли в сільському господарстві та перспективи їх розвитку. – Тернопіль: Економічна думка, 1998. – 54 с.
81. Любимцев Ю.И. Цикл воспроизводства и амортизация основных фондов: вопросы теории и методологии. – М.: Экономика, 1973. – 143 с.

82. Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика, в 2 т.: Пер. с англ. II-го изд. – М.: Республика, 1992. – 400 с.

83. Малік М.Й. Інтеграція – як фактор підвищення ефективності реформування сільськогосподарських підприємств / М.Й. Малік, П.М. Федієнко, М.К. Орлатий. – К., 2000. – 39 с.

84. Меньшиков С.М. Новая экономика. Основы экономических знаний. Учебное пособие. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.

85. Методичні рекомендації по регулюванню взаємовідносин власників зерна і хлібоприймальних та зернопереробних підприємств при його зберіганні і переробці. – К.: Інститут аграрної економіки, 2002. – 143 с.

86. Миланов И.А., Евдокимов Н.Н. Повышение эффективности производства зерна в условиях рыночных отношений // Достижения науки и техники АПК. – 1999. – № 9. – С. 13 – 18.

87. Милованов Є.В. Україна в контексті світового ринку зерна // Економіка АПК. – 2000. – № 12. – С. 83 – 85.

88. Михайлов А.П. Енергетична оцінка ефективності технологій вирощування зернових культур, її теоретичний та методологічний аспекти // Агроінком. – 2000. – № 3-4. – С. 25 – 27.

89. Мікроекономіка і макроекономіка: Підруч. Для студентів екон. спец. закл. освіти: У 2-х ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна та ін.: за заг. ред. С. Будаговської. – К.: Основи, 1998. – 518 с.

90. Муржи Г.Г. Маркетинг у підвищенні конкурентоспроможності виробництва рису // Економіка АПК. – 2001. – № 7. – С. 106 – 108.

91. Наливайко А.П., Євдокимова Н.М., Задорожна Н.В. Мікроекономіка: Навч. метод. посібник для самост. вивч. дисц. / за ред. А.П. Наливайка. – К.: КНЕУ, 1999. – 208 с.

92. Немчинов В.С. Экономико-математические методы и модели. – М.: Мысль, 1965. – 178 с.

93. Ніколаєва З.П., Кобута І.В. Якість й ціна української пшениці // Економіка АПК. – 1999. – № 8. – С. 43 – 49.

94. Огарков С.А. Инвестирование в воспроизводство основных фондов сельского хозяйства // *Аграрная наука*. – 2000. – № 8. – С. 4 – 5.
95. Омаров А.М. Повышение эффективности производства. – М., 1980. – 256 с.
96. Омеляненко Г.Г. Концептуальні положення відновлення та розвитку зернового виробництва в Україні // *Економіка АПК*. – 2000. – № 12. – С. 3 – 9.
97. Омеляненко Г.Г. Роль сорту і насінництва у розвитку зернового виробництва в Україні // *Економіка АПК*. – 2001. – № 9. – С. 14 – 19.
98. Онищенко О., Юрчишин В. Методологічний аспект порівняльної оцінки ефективності різних форм господарювання в аграрній сфері // *Економіка АПК*. – 1997. – № 4. – С. 50 – 60.
99. Онищенко О., Юрчишин В. Сучасний етап формування аграрної політики: особливості та проблеми // *Економіка України*. – 1997. – № 9. – С. 4 – 15.
100. Орехівський В.Г. Ефективність розвитку маркетингу в зерновій галузі АПК України // *Економіка АПК*. – 2001. – № 8. – С. 112 – 114.
101. Основи економічної теорії: політекономічний аспект. Підручник / Г.Н. Климко, В.П. Нестеренко, Л.О. Каліщенко та ін.; За ред. Г.Н. Климка, В.П. Несторенка. – 2-е вид. перероб., допов. – К.: Вища школа. – Знання, 1997. – 734 с.
102. Основы экономической теории / С.В. Мочерный, В.К. Симоненко, В.В. Секретарюк, А.А. Устенко; Под общ. ред. С.В. Мочерного. – К.: О-во “Знання”, КОО, 2000. – 607 с.
103. Павловська М. Потенціал галузі // *Зерно і хліб* – 1996. – № 10. – С. 17 – 18.
104. Пасхавер А.Й. Оценка эффективности технического перевооружения предприятий в новом хозяйственном механизме / АН УССР. Ин-т экономики; Отв. ред. В.П. Александрова. – К.: Наукова думка, 1990. – 152 с.
105. Петрик В.В. Перспективи розвитку сировинної бази підприємств борошномельно-круп'яної галузі України // *Економіка АПК*. – 2001. – № 9. – С. 60 – 62.
106. Петрик В.В. Підвищення ефективності діяльності зернопереробних підприємств (на прикладі Ніжинського комбінату хлібопродуктів Чернігівської області) // *Економіка АПК*. – 2002. – № 2. – С. 30 – 33.

107. Петухов Р.М. Оценка эффективности промышленного производства: (Методы, показатели). – М.: Экономика, 1990. – 95 с.

108. Петухов Р.М., Волостных В.В. Управление повышением эффективности производства в отрасли: (Цели, методы, пути реализации). – М.: Экономика, 1979. – 240 с.

109. Підприємництво в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін. За ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка. – К.: ІАЕ, 1997. – 420 с.

110. Порубанська Л.В. Фінансова стійкість і платоспроможність птахофабрик та птахокомплексів яєчного напрямку в ринкових умовах // Економіка АПК. – 2002. – № 3. – С. 54 – 61.

111. Про визначення заставних цін та фінансового забезпечення заставних закупівель зерна: Постанова КМУ // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – С. 177 – 179.

112. Про власність: Закон України // Галицькі контракти. – 1996. – № 42. – С. 22 – 28.

113. Про господарські товариства: Закон України // Галицькі контракти. – 1996. – № 42. – С. 40 – 50.

114. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції: Закон України // Галицькі контракти. – 1997. – № 45. – С. 67 – 68.

115. Про заходи щодо розвитку ринку вітчизняної техніки для агропромислового комплексу та збільшення обсягів її виробництва: Указ Президента України // Державний вісник України. – 2001. – № 15. – С. 45.

116. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 35. – С. 258.

117. Про інвестиційну діяльність: Закон України // Підприємство і підприємництво. – К, 1992. С. – 58 – 64

118. Про лізинг: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 16. – С. 1.

119. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України // Офіційний вісник України. – 1998. – № 49. – С. 11 – 14.

120. Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна: Указ Президента України // Баланс-Агро. – 2000. – № 7. – С. 11 –12.

121. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності: Закон України // Галицькі контракти. – 1996. – № 42. – С. 129.

122. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі: Закон України // Економіка АПК. – 1996. – № 8. – С. 95.

123. Про підприємства: Закон України // Галицькі контракти. – 1996. – № 42. – С. 32 – 40.

124. Про приватизацію майна державних підприємств: Закон України // Діло. – 1991. – № 20. – С. 4 – 6.

125. Про прискорення приватизації хлібоприймальних і хлібозаготівельних підприємств: Постанова Кабінету Міністрів України // Бюлетень про приватизацію. – 1998. – № 2. – С. 36.

126. Про товарну біржу: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – С. 39.

127. Проблемы повышения эффективности сельскохозяйственного производства / А.А. Никонов, С.С. Сергеев, М.И. Синюков и др.; Под ред. В.А. Добрынина. – М.: Агропромиздат, 1986. – 335 с.

128. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях і відповідях) / За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 1999. – 532 с.

129. Рудченко О., Омелянчик Н., Тютюн М. Методичні підходи до регулювання процесу відтворення основних фондів // Економіка України. – 1997. – № 2. – С. 52 – 58.

130. Саблук П.Т. Соціально-економічна модель постреформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні: Доповідь на Других Всеукраїнських зборах вчених екон. – агр. 24 – 25 січня 2000 р. / Ін-т агр. ек. УААН. – К., 2000. – 57 с.

131. Саблук П.Т. Стан економіки і реформи в АПК України та завдання вчених економістів-аграрників // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 3 – 31.

132. Саблук П.Т. Ціна – інструмент управління // Економіка АПК. – 1996. – № 4. – С. 6.
133. Семенов В.Ф., Сіваченко І.Ю., Федоряка В.П. Загальний курс агробізнесу: Навч. посіб. / За ред. В.Ф.Семенова, І.Ю. Сіваченка. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 301 с.
134. Сергунов В.С., Гайдукова Т.В., Гайдуков С.В. Анализ предприятий АПК как объекта кредитования // Пищевая промышленность. – 2000. – № 2. – С. 66 – 72.
135. Синицын Е.Э., Чубатый В.Л. Эффективность использования производственного потенциала (оценка, резервы, пути повышения). Под ред. проф., д.э.н. П.Е. Беленького. – Львов: Изд-во при Львовском государственном университете издательского объединения “Вища школа”, 1986. – 189 с.
136. Ситник В.П. Сільськогосподарське виробництво – важливий напрямок роботи українських науковців // Хранение и переработка зерна. – 2001. – № 3. – С. 8 – 9.
137. Сільське господарство Тернопільської області: Статистичний збірник. Тернопіль: Тернопільське управління статистики, 2002. – 103 с.
138. Сільське господарство Тернопільської області: Статистичний збірник. – Тернопіль: Тернопільське обласне управління статистики, 2003. – 103 с.
139. Словарь иностранных слов / Под. ред. И.В. Лехина, проф. Ф.Н. Петрова. – М.: Гос. Изд-во иностранных и национальных словарей, 1954. – 854 с.
140. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Стратегія розвитку АПК / Редкол.: М.І Долішній (відп. ред.) та ін. – Львів, 2000. – 220 с.
141. Справочник экономиста зерноперерабатывающего и хлебоприемного предприятия / М.Г. Шелудько, В.П. Нархов, В.Ш. Аншба и др.: Под ред. В.П. Нардова. – М.: Агропромиздат, 1990. – 271 с.
142. Станкевич Г.Н., Гаро В.Е., Гросул Л.И., Благодарский В.А. Универсальные комплексы для хранения и переработки зерна и маслосемян // Хранение и переработка зерна. – 2002. – № 12. – С. 34 – 37.
143. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2002 рік. – Тернопіль: Тернопільське обласне управління статистики, 2003. – 542 с.

144. Створено Державну акціонерну компанію “Хліб України” // *Зерно і хліб*. – 1996. – № 4. – С. 3.
145. Стельмащук А.М. Економічна діагностика підприємств. / Навчальне видання. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 268 с.
146. Столяров В.В. Механізм розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектора в контексті ринку зерна // *Економіка АПК*. – 2004. – № 3. – С. 155 – 158.
147. Тарасенко П.С. Эффективность сельскохозяйственного производства в условиях хозрасчета. – К.: Издательство УСХА, 1991. – 176 с.
148. Теоретическая экономика. Политэкономия: Учебник для вузов / Под ред. Г.П. Журавлевой и Н.Н. Мильчановой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 485 с.
149. Теслюк В.В., Миколюк Ю.В. Нові форми технічного сервісу // *Агроінком*. – 1997. – №2 – 3. – С. 26 – 27.
150. Тивончук С.О. Ефективність функціонування агропромислових формувань ринкового типу. – К.: Нива, 1997. – 22 с.
151. Тивончук С.О. Інтеграція виробництва сільськогосподарської продукції, її промислової переробки і реалізації. – К., 1996. – 14 с.
152. Тивончук С.О., Микитенко А.І., Савчук В.П. Методика взаєморозрахунків сільськогосподарських підприємств з механізованими зернозбиральними загонами // *Агроінком*. – 1997. – № 2 – 3. – С. 27 – 30.
153. Ткач А. Проблемы формирования продовольственного рынка в государствах-участниках СНГ // *Международный сельскохозяйственный журнал*. – 1999. – № 3. – С. 48 – 52.
154. Толмачев А.В. Ценообразование в зерновом подкомплексе АПК // *Аграрная наука*. – 1998. – №5. – С. 5 – 6.
155. Трисвятский Л.А., Шатилов И.С. Товароведение зерна и продуктов его переработки: Учебник для техникумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Колос, 1992. – 413 с.
156. Турило А.М., Турило А.А. Дальнейшее исследование сущности экономической эффективности и классификация ее видов // *Актуальні проблеми економіки*. – 2004. – № 3. – С. 152 – 157.

157. Тютюнник С.В. Зарубіжний досвід державного регулювання зернового ринку // Економіка АПК. – 1999. – № 5. – С. 73 – 75.

158. Тютюнник С.В. Розвиток виробництва на Полтавщині // Економіка АПК. – 1998. – №4. – С. 29.

159. Уильяме Девид. Техническое состояние зернохранилищ Украины оставляет желать лучшего // АгроСвіт. – 2001. – № 3. – С. 22 – 23.

160. Украинские почвы истощены // Хранение и переработка зерна. – 2002. – № 1.

161. Україна у цифрах у 2002 році. Короткий статистичний довідник / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2003. – 271 с.

162. Уланчук В.С., Колесов О.С. Формування ринку зерна та продуктів його переробки // Економіка АПК. – 2000. – № 10. – С. 74 – 77.

163. Філімоненков О.С. Фінанси підприємств: Навчальний посібник. – К.: Ельга, НікаЦентр, 2002. – 360 с.

164. Фінанси підприємств: Навчальний посібник: Курс лекцій / За ред. д.е.н., проф. Г.Г. Кірейцева. – К.: ЦУЛ, 2002. – 268 с.

165. Фінанси підприємств: Підручник / За ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2002. – 571 с.

166. “Flexi-Coil 820”. Сучасні індустриальні технології і техніка для вирощування зернових культур. // АгроСвіт. – 2001. – № 2. – С. 14 – 15.

167. Фоменко С.В. Формування зернопродуктового підкомплексу АПК // Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С. 60 – 63.

168. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ, 2000. – 558 с.

169. Ханин И.Г., Гаценко С.В., Пасечник А.В. Особенности разработки инвестиционных проектов для предприятий по приему и переработке зерна // Хранение и переработка зерна. – 2000. – № 6. – С. 1 – 2.

170. Хлебная отрасль Украины с точки зрения инвестиционной привлекательности // АгроСвіт. – 2001. – №3. – С. 18 – 21.

171. Хорунжий М.Й. Організація агропромислового комплексу: Підручник. – К.: КНЕУ, 2001. – 382 с.

172. Хранение зерна и зерновых продуктов / Пер. с англ. В.И. Дашевского, Г.А. Закладного; Предисл. Л.А. Трисвятского. – М.: Колос, 1978. – 472 с.
173. Хранение и переработка сельскохозяйственной продукции с основами стандартизации / Под ред. Б.В. Лесика. – К.: Вища школа. Головное изд-во, 1983. – 247 с.
174. Худолій Л.М. Економічний механізм формування та функціонування ринку зерна в Україні. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 211 с.
175. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктури продовольчих ринків України / Авт. кол.: О.М. Шпичак, П.Т. Саблук, В.Т. Ситник та ін; За ред. Шпичака О.М. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – 585 с.
176. Червен І.І. Червен Е.В., Чебан О.О. Методологічні аспекти оцінки економічної ефективності агропромислових формувань // Економіка АПК. – 1996. – № 9. – С. 35 – 36.
177. Черевко Г.В., Гарасим П.М., Колодійчук В.А., Козак Т.Р., Шпик О.Р., Гарасим А.А., Колодійчук А.А. Економіка зернопродуктового комплексу АПК. – Львів: Українські технології, 2000. – 197 с.
178. Черевко Г.В., Гусаковський В.С. Проблеми зниження матеріаломісткості сільськогосподарської продукції. – К.: Урожай, 1991. – 184 с.
179. Чешинский Л. Информационная инфраструктура в сфере зернового производства и торговли // Комбикормовая промышленность. – 1996. – № 4. – С. 2 – 4.
180. Чупис А.В., Закоморный С.Н. Эффективность использования финансовых ресурсов предприятия. – Сумы: Козацький вал, 1997. – 156 с.
181. Шаповал І. Резерви зернової ниви // Земля і люди України. – 1997. – № 2. – С. 10 – 12.
182. Шаповаленко О.І. Стан роботи зернопереробної промисловості в сучасних умовах // Хранение и переработка зерна. – 2000. – № 10. – С. 5 – 7.
183. Шафронов. А.Д. Условия и факторы повышения эффективности производства // Аграрная наука. – 2000. – № 8. – С. 6 – 7.
184. Шкобаль М.Ю. Міжнародна кооперація як елемент економічних реформ в АПК України // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 91 – 93.

185. Шморгун Л. Паритет цін в аграрній сфері: як він вимірюється сучасною статистикою // Статистика. – 1999. – № 6. – С. 8 – 12.

186. Шпичак А.М. Ціноутворення та інфраструктура формування ринкових відносин в АПК // Економіка АПК. – 1999. – № 1. – С. 44 – 46.

187. Экономика предприятия: Учебник / Под ред. проф. Н.А. Сафронова. – М.: “Юристъ”, 2000. – 584 с.

188. Эта универсальная кукуруза // Пропозиція. – 1998. – № 3. – С.6.

189. Эффективность общественного производства: сущность и механизм роста / Тарасевич В.Н. – К.: Вища школа., 1991. – 191 с.

190. Як вибрати млин // Пропозиція. – 2000. – № 12. – С. 102.

191. Ясенєцький В., Шустик Л. Сховища для зерна // Пропозиція. – 2002. – № 10. – С. 94 – 99.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

**Наявність тракторів і забезпеченість ними сільськогосподарських підприємств
(на кінець року; одиниць)**

	Роки					
	1991	1996	1999	2000	2001	2002
Бережанський	984	499	325	353	342	266
Борщівський	1178	1082	834	792	735	577
Бучацький	947	930	691	660	620	473
Гусятинський	1173	1165	886	807	770	633
Заліщицький	770	739	529	517	487	385
Збаразький	1161	1119	858	780	717	563
Зборівський	1030	1039	668	588	525	385
Козівський	814	772	563	520	472	404
Кременецький	862	749	553	476	416	356
Лановецький	766	665	433	426	404	343
Монастириський	473	500	344	299	294	265
Підволочиський	1049	1040	802	786	718	567
Підгаецький		524	289	226	193	149
Теребовлянський	1241	1324	952	816	721	573
Тернопільський	978	989	726	691	668	569
Чортківський	1066	1086	801	797	668	636
Шумський	863	760	557	534	507	459
м. Тернопіль	32	23	24	23	50	20
Всього	15387	15005	10835	10091	9307	7623

Таблиця А.2

Забезпеченість тракторами сільськогосподарських підприємств (на 1000 га ріллі; штук)

	Роки				
	1991	1996	2000	2001	2002
Бережанський	21	23	23	23	29
Борщівський	22	23	19	20	21
Бучацький	22	23	16	19	21
Гусятинський	19	21	17	16	17
Заліщицький	21	22	22	21	20
Збаразький	22	22	18	17	17
Зборівський	18	19	13	14	14
Козівський	18	19	17	16	15
Кременецький	21	18	13	13	12
Лановецький	19	21	12	12	12
Монастириський	21	24	16	16	16
Підволочиський	18	19	17	16	14
Підгасцький	-	21	13	14	24
Теребовлянський	16	20	13	12	12
Тернопільський	21	24	20	20	21
Чортківський	20	22	18	16	16
Шумський	23	22	17	17	17
м. Тернопіль	34	24	26	27	17
Всього	20	21	17	16	17

Додаток Б

Таблиця Б.1

**Наявність зернозбиральних комбайнів і забезпеченість ними
сільськогосподарських підприємств (на кінець року; одиниць)**

	Роки					
	1991	1996	1999	2000	2001	2002
Бережанський	264	115	100	105	99	92
Борщівський	273	229	206	204	175	171
Бучацький	272	209	187	193	175	158
Гусятинський	352	292	244	246	220	190
Заліщицький	186	168	145	138	126	110
Збаразький	295	258	238	235	205	173
Зборівський	323	275	220	215	163	107
Козівський	237	192	163	155	138	117
Кременецький	201	175	157	145	114	88
Лановецький	217	197	159	136	123	104
Монастириський	142	120	104	100	100	86
Підволочиський	305	258	224	223	199	160
Підгаецький	-	116	92	69	48	47
Теребовлянський	303	273	241	215	176	163
Тернопільський	229	208	183	185	180	174
Чортківський	224	219	180	184	148	144
Шумський	232	182	161	163	152	142
м. Тернопіль	8	6	9	8	6	5
Всього	4063	3492	3013	2919	2547	2231

Таблиця Б.2

Забезпеченість тракторами сільськогосподарських підприємств (на 1000 га ріллі; штук)

	Роки				
	1991	1996	2000	2001	2002
Бережанський	11	12	15	13	17
Борщівський	11	10	8	7	7
Бучацький	13	11	11	8	8
Гусятинський	12	12	10	7	7
Заліщицький	10	10	9	8	8
Збаразький	13	11	10	8	8
Зборівський	12	11	10	7	6
Козівський	11	11	11	9	10
Кременецький	9	9	8	6	7
Лановецький	12	12	8	9	8
Монастириський	13	11	11	9	11
Підволочиський	12	11	10	7	6
Підгасцький	-	9	13	5	8
Теребовлянський	8	8	8	6	6
Тернопільський	11	12	9	8	8
Чортківський	9	10	9	5	5
Шумський	13	12	11	9	10
м. Тернопіль	8	12	14	10	9
Всього	11	11	10	7	7

Додаток В

Таблиця В.1

Кількість сільськогосподарських підприємств станом на 1 січня 2002 року (без селянських (фермерських) господарств)

Райони області	Господарські товариства	Приватні підприємства	Сільгоспкооперативи	Державні сільгосппідприємства	Інші (включаючи міжгоспи)
Бережанський	10	10	-	-	-
Борщівський	17	19	-	-	-
Бучацький	4	36	-	-	-
Гусятинський	12	28	-	2	-
Заліщицький	16	17	-	1	1
Збаразький	34	5	-	-	1
Зборівський	11	20	3	-	-
Козівський	25	4	-	-	1
Кременецький	4	16	7	-	2
Лановецький	3	23	-	-	1
Монастирський	15	8	-	-	-
Підволочиський	21	6	4	2	1
Підгаєцький	16	1	-	-	1
Теребовлянський	22	26	-	1	2
Тернопільський	21	17	-	-	-
Чортківський	3	39	-	1	1
Шумський	12	22	-	1	1
м. Тернопіль	1	-	-	-	-
Всього	247	297	14	8	12

Додаток Д

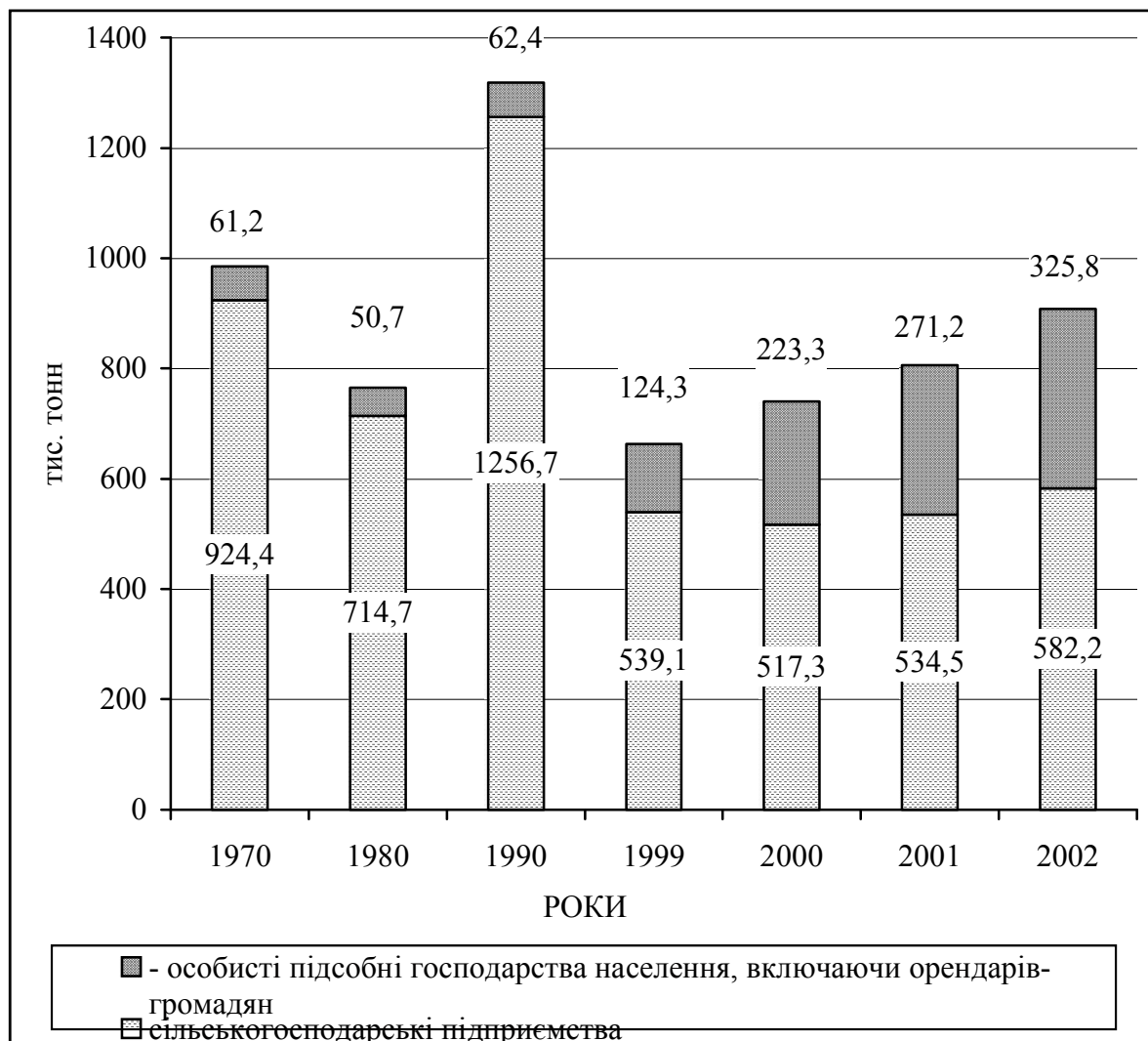

Рис. Д. 1. Виробництво зерна у Тернопільській області за категоріями господарств

Додаток Е

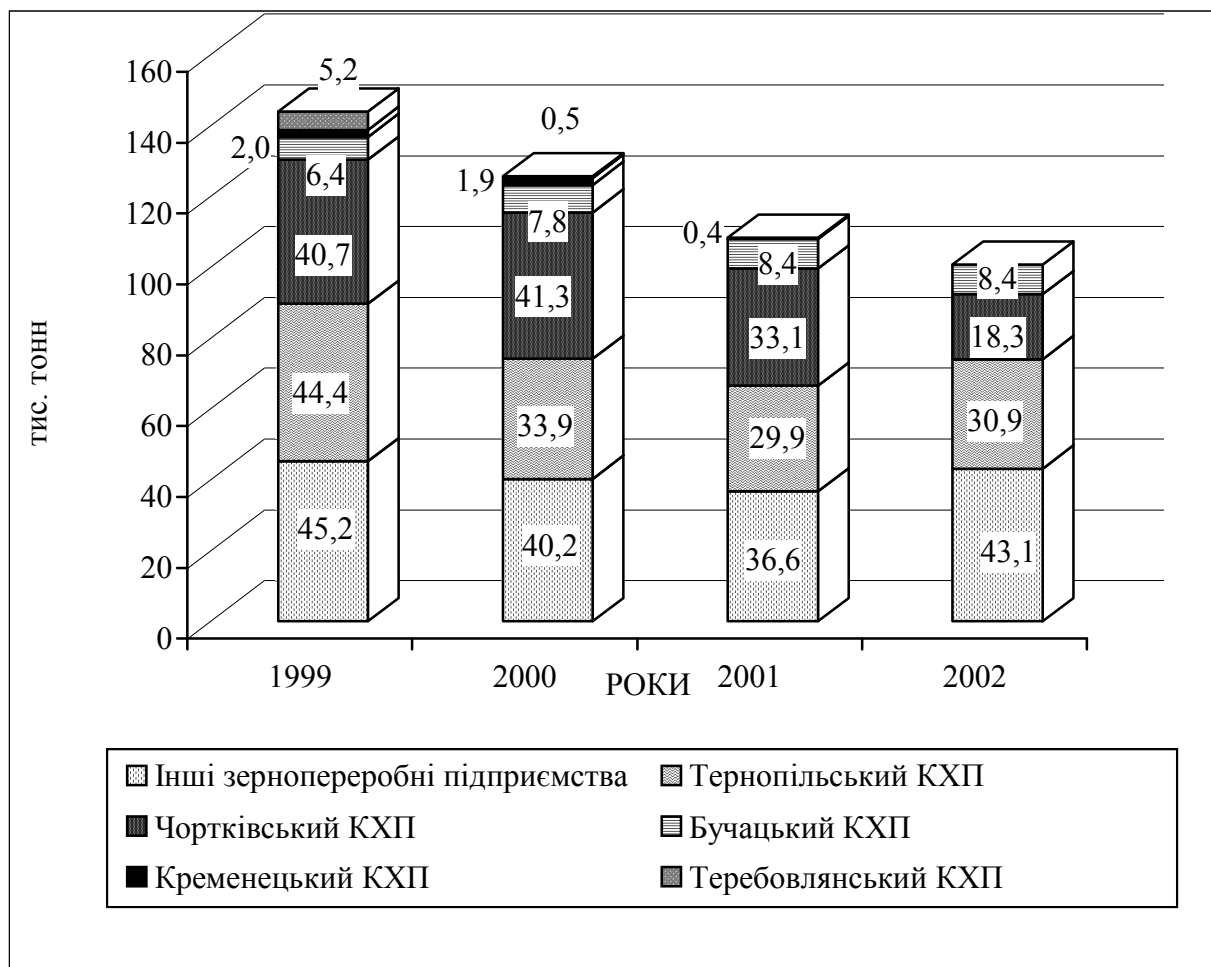

Рис. Е.1. Динаміка участі окремих суб'єктів у процесі наповнення ринку борошна в Тернопільській області

Додаток Ж

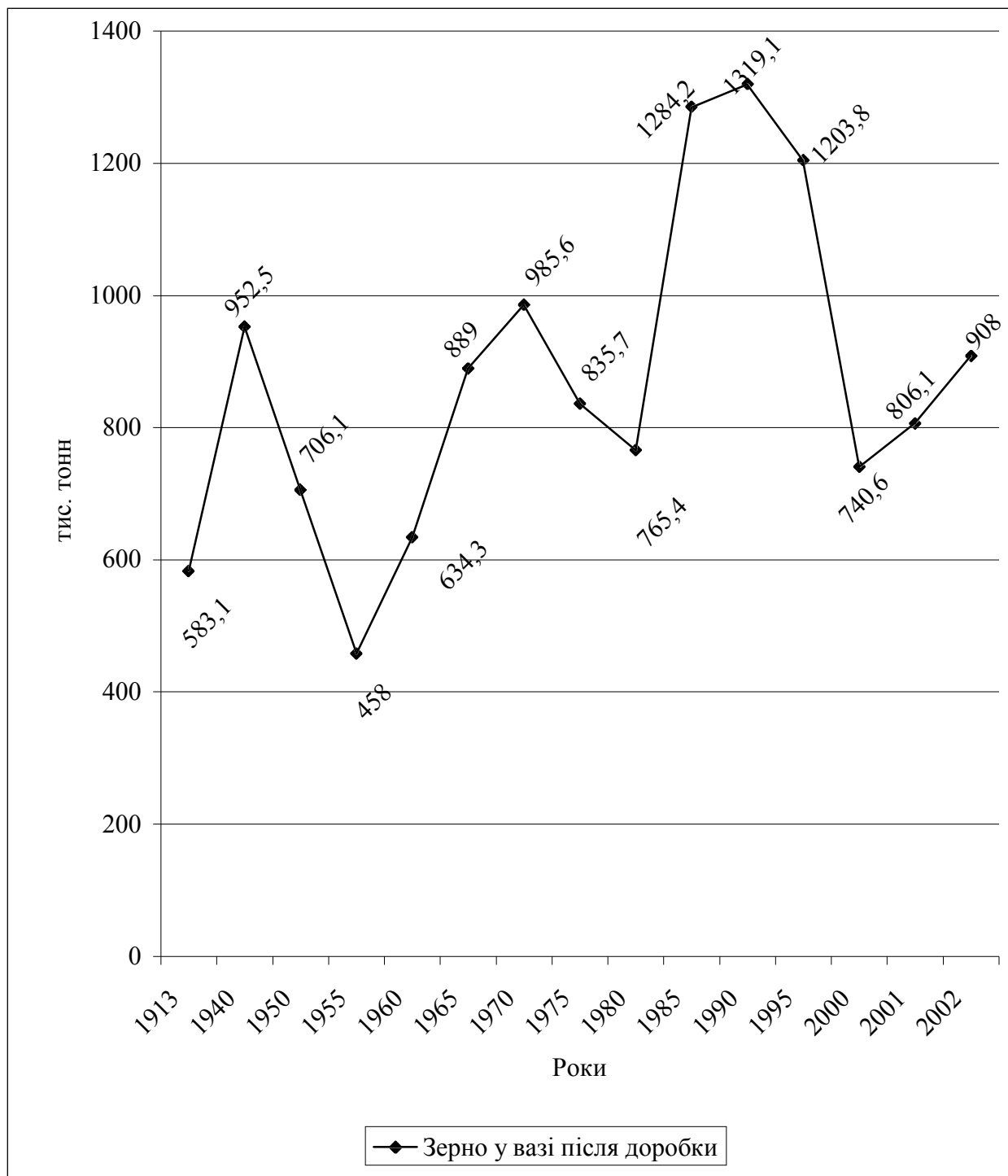

Рис. Ж.1. Динаміка виробництва зерна в Тернопільській області

Додаток 3

Таблиця 3.1

**Динаміка врожайності зернових і зернобобових у Тернопільській області
(всі категорії господарств)***

Вихідні дані		Розрахункові дані			\bar{Y}_t
Роки	Врожайність, Y_t , ц/га	t	t^2	$t \times Y$	
1980	19	1	1	19,0	30,07
1981	19,4	2	4	38,8	29,83
1982	25,3	3	9	75,9	29,60
1983	27,2	4	16	108,8	29,36
1984	28,9	5	25	144,5	29,12
1985	29,4	6	36	176,4	28,88
1986	34,8	7	49	243,6	28,64
1987	39,2	8	64	313,6	28,40
1988	28,7	9	81	258,3	28,16
1989	36,5	10	100	365,0	27,92
1990	32,5	11	121	357,5	27,68
1991	27,9	12	144	334,8	27,44
1992	31,9	13	169	414,7	27,20
1993	35,7	14	196	499,8	26,97
1994	34,4	15	225	516,0	26,73
1995	31,4	16	256	502,4	26,49
1996	23,2	17	289	394,4	26,25
1997	27,2	18	324	489,6	26,01
1998	19,2	19	361	364,8	25,77
1999	18,1	20	400	362,0	25,53
2000	19,4	21	441	407,4	25,29
2001	18,6	22	484	409,2	25,05
2002	23,3	23	529	535,9	24,81
	631,2	276	4324	7332,4	

*Складено за даними Тернопільського обласного управління статистики

Додаток К

Таблиця К.1

Обчислення коефіцієнта кореляції для встановлення тісноти зв'язку між показниками обсягів виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області і їх матеріально-технічним забезпеченням [138, с.43, с.84]

Вихідні дані			Розрахункові дані			
	Райони	Наявність тракторів і забезпеченість ними сільськогосподарських підприємств X , од.	Урожайність Y , ц/га	X^2	$X*Y$	Y^2
1	Бережанський	266	16,2	70756	4309,2	262,4
2	Борщівський	577	19,8	332929	11424,6	392,0
3	Бучацький	473	21,1	223729	9980,3	445,2
4	Гусятинський	633	27,3	400689	17280,9	745,3
5	Заліщицький	385	19,6	148225	7546,0	384,2
6	Збаразький	563	18,9	316969	10640,7	357,2
7	Зборівський	385	17,6	148225	6776,0	309,8
8	Козівський	404	19,3	163216	7797,2	372,5
9	Кременецький	356	11,5	126736	4094,0	132,3
10	Лановецький	343	21,5	117649	7374,5	462,3
11	Монастириський	265	13,6	70225	3604,0	185,0
12	Підволочиський	567	25,5	321489	14458,5	650,3
13	Підгаєцький	149	13,0	22201	1937,0	169,0
14	Теребовлянський	573	21,6	328329	12376,8	466,6
15	Тернопільський	569	23,2	323761	13200,8	538,2
16	Чортківський	636	25,9	404496	16472,4	670,8
17	Шумський	459	16,0	210681	7344,0	256,0
	Всього по області	7603	331,6	3730305	156616,9	6798,9

Додаток Л

Таблиця Л.1

**Товарність зернової продукції в сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області, % [138, с.42, с.76]**

	1990	1999	2000	2001	2002
Бережанський	30,61	51,20	48,90	45,16	48,44
Борщівський	55,68	70,49	53,22	62,90	64,88
Бучацький	42,95	64,80	57,58	50,14	64,16
Гусятинський	46,78	56,17	54,87	50,25	44,45
Заліщицький	29,32	65,79	56,63	58,13	66,62
Збараський	36,55	62,87	54,70	59,64	55,16
Зборівський	45,34	54,15	45,05	49,19	35,48
Козівський	40,03	59,65	51,03	48,13	56,05
Кременецький	40,33	55,62	52,31	56,03	48,54
Лановецький	18,80	49,59	49,38	54,76	45,43
Монастириський	44,41	63,82	59,36	64,32	67,09
Підволочиський	34,75	60,48	52,84	53,45	43,67
Підгаєцький		51,56	41,79	42,74	38,98
Теребовлянський	21,09	61,63	52,38	58,91	54,83
Тернопільський	37,15	56,65	26,51	52,89	54,32
Чортківський	39,10	70,43	60,11	70,16	68,12
Шумський	42,02	55,79	49,85	59,44	58,78
м. Тернопіль	12,07	17,62	18,59	44,76	30,82
Всього	37,63	60,11	52,93	56,32	54,54

Додаток М

Таблиця М.1

Повна собівартість реалізованого зерна сільськогосподарськими підприємствами Тернопільської області, тис. грн.*

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Бережанський	773	1188	886	466	2220	1591	1481
Борщівський	2983	5598	4244	5167	6957	8031,2	8246,9
Бучацький	2917	4361	3698	4055	4829	4934,6	5268,3
Гусятинський	2989	5866	5609	6323	6522	9819	10915
Заліщицький	1730	3543	3577	3511	4369,5	4343,8	5774,8
Збаразький	3151	4669	3521	5212	5449	6843,6	4762,1
Зборівський	3065	4876	4478	4194	5596	5433	3738
Козівський	2977	3438	2699	2996	2942,2	2567	3293,5
Кременецький	2246	3528	2795	2838	3316	3752,3	2375,9
Лановецький	3066	3537	3275	3617	4802	4995	4081
Монастириський	1582	1984	2006	2251	2574	2964	2493
Підволочиський	3483	5447	4566	5935	6793	7684	8445,0
Підгаецький	1334	2274	2173	2093	1504	1844	1629,9
Теребовлянський	4284	6823	5221	5493	6562	8872	10337
Тернопільський	3316	4738	4406	4438	4481	5732	6613,6
Чортківський	4498	6110	4867	6725	7129	12534,0	12798,8
Шумський	1771	2494	2088	2281	3749	4953,8	4255,1
Всього	46165	70474	60100	67595	79795	97967	96508,9

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Додаток Н

Таблиця Н.1

**Виручка від реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами
Тернопільської області, тис. грн.***

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Бережанський	1141	1466	649	450	3141	1792	1610
Борщівський	3993	6762	3821	4989	9448	9467,6	8777,7
Бучацький	4169	5895	3515	3694	6672	5754,8	5936,1
Гусятинський	4718	8763	4903	6072	10865	13043	13567
Заліщицький	3038	4840	3396	3516	6364,8	5964	6770,3
Збаразький	5498	6304	3248	4554	9927	7885,6	4983,3
Зборівський	4606	5526	3277	4053	7714	6709	4261
Козівський	4215	4983	2601	3455	5938,6	4658	3857,9
Кременецький	3089	5146	3063	3041	5873	3899,1	2241,5
Лановецький	4896	5181	3079	3663	8579	6484	5348
Монастирський	2134	2560	1666	1890	4441	3324	2573
Підволочиський	6759	10304	5322	7397	13256	10436	9468,2
Підгаєцький	1418	1936	1099	1096	1565	1632	1255,5
Теребовлянський	6144	10077	4429	5413	10005	11406	11320,7
Тернопільський	5570	7771	4294	5405	9072	7944	7976,2
Чортківський	6255	9776	5049	6456	12310	15806,0	1578,4
Шумський	3155	3982	2234	2784	6934	6197,5	4734,4
Всього	70798	101272	55645	67928	132104	122479	110439,2

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Додаток II

Таблиця II.1

**Рентабельність виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області, %***

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Бережанський	47,61	23,40	-26,75	-3,43	41,49	12,63	8,71
Борщівський	33,86	20,79	-9,97	-3,44	35,81	17,89	6,44
Бучацький	42,92	35,18	-4,95	-8,90	38,17	16,62	12,68
Гусятинський	57,85	49,39	-12,59	-3,97	66,59	32,83	24,30
Заліщицький	75,61	36,61	-5,06	0,14	45,66	37,30	17,24
Збаразький	74,48	35,02	-7,75	-12,62	82,18	15,23	4,65
Зборівський	50,28	13,33	-26,82	-3,36	37,85	23,49	13,99
Козівський	41,59	44,94	-3,63	15,32	101,84	81,46	17,14
Кременецький	37,53	45,86	9,59	7,15	77,11	3,91	-5,66
Лановецький	59,69	46,48	-5,98	1,27	78,65	29,81	31,05
Монастириський	34,89	29,03	-16,95	-16,04	72,53	12,15	3,21
Підволочиський	94,06	89,17	16,56	24,63	95,14	35,81	12,12
Підгаєцький	6,30	-14,86	-49,42	-47,63	4,06	-11,50	-22,97
Теребовлянський	43,42	47,69	-15,17	-1,46	52,47	28,56	9,52
Тернопільський	67,97	64,01	-2,54	21,79	102,45	38,16	20,60
Чортківський	39,06	60,00	3,74	-4,00	72,67	26,10	23,12
Шумський	78,15	59,66	6,99	22,05	84,96	25,11	11,26
Всього	53,36	43,70	-7,41	0,49	65,55	26,31	14,43

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Додаток Р

Таблиця Р.1

Обчислення коефіцієнта кореляції для встановлення тісноти зв'язку між показниками обсягів і собівартості виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області*

Вихідні дані				Розрахункові дані		
	Райони	Обсяги виробництва зерна X , тис. ц	Собівартість Y , тис. грн.	X^2	$X*Y$	Y^2
1	Бережанський	67	2307	4444	153787	5322249
2	Борщівський	326	10283	106533	3356217	105733919
3	Бучацький	233	7084	54400	1652351	50188723
4	Гусятинський	468	14427	218836	6748936	208138329
5	Заліщицький	271	7332	73411	1986487	53753825
6	Збаразький	215	6722	46026	1442118	45185284
7	Зборівський	197	5853	38714	1151630	34257609
8	Козівський	177	4938	31458	875748	24379894
9	Кременецький	104	3899	10865	406444	15204540
10	Лановецький	235	7099	55323	1669749	50395801
11	Монастирський	88	3075	7808	271722	9455625
12	Підволочиський	408	13242	166430	5402343	175361158
13	Підгаєцький	50	2085	2526	104769	4345974
14	Теребовлянський	481	14834	231106	7131415	220059423
15	Тернопільський	368	9860	135600	3630947	97225516
16	Чортківський	658	17254	433043	11354233	297703967
17	Шумський	198	6353	39293	1259357	40363150
Всього по області		4545	136648	1655816	48598253	1437074987

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Додаток С

Таблиця С.1

Обчислення коефіцієнта кореляції для встановлення тісноти зв'язку між показниками обсягів і трудомісткості виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області*

Вихідні дані				Розрахункові дані		
	Райони	Обсяги виробництва зерна X , тис. ц	Трудомісткість Y , тис. люд./год.	X^2	$X*Y$	Y^2
1	Бережанський	67	272	4444	18132	73984
2	Борщівський	326	1357	106533	442917	1841449
3	Бучацький	233	489	54400	114053	239121
4	Гусятинський	468	676	218836	316232	456976
5	Заліщицький	271	502	73411	136014	252004
6	Збаразький	215	553,9	46026	118832	306805
7	Зборівський	197	438	38714	86180	191844
8	Козівський	177	419,5	31458	74404	175980
9	Кременецький	104	314,8	10865	32813	99099
10	Лановецький	235	409	55323	96200	167281
11	Монастириський	88	342	7808	30221	116964
12	Підволочиський	408	1205,6	166430	491834	1453471
13	Підгаєцький	50	204	2526	10252	41616
14	Теребовлянський	481	1409	231106	677356	1985281
15	Тернопільський	368	781,7	135600	287852	611055
16	Чортківський	658	2110,4	433043	1388770	4453788
17	Шумський	198	492	39293	97526	242064
Всього по області		4545	11976	1655816	4419590	12708783

*Складено за даними Тернопільського обласного управління сільського господарства і продовольства

Додаток Т

Таблиця Т.1

**Оцінка банкрутства підприємств по заготівлі і переробці зерна у
Тернопільській області за методом Альтмана з врахуванням ринкової вартості
акцій (2002 рік)**

Назва підприємства	Частка оборотних засобів в активах	Рентабельність активів за чистим прибутком	Рентабельність активів за балансовим прибутком	Коефіцієнт покриття власного капіталу	Коефіцієнт віддачі всіх активів	Коефіцієнт ймовірності банкрутства
Бучацький КХП	0,724176	0,050542	1,911028	0,525493	2,293234	9,89
Хоростківський КХП	0,409706	0,001152	0,057496	1,623244	0,069001	1,82
Кременецький КХП	0,514307	-0,209295	0,017602	2,352031	0,021118	1,96
Чортківський КХП	0,498552	0,006220	0,621358	15,748260	0,745625	13,8
Тернопільський КХП	0,353759	-0,026388	0,434213	8,674615	0,521059	8,07
Заліщицьке ХПП	0,221192	-0,049365	0,090800	5,152723	0,108949	4,01
Лановецьке ХПП	0,878897	0,000084	0,556980	0,848819	0,634339	4,09
Підволочиське ХПП	0,806495	-0,028660	0,247458	0,601435	0,296962	2,44
Збараське ХПП	0,757856	-0,029538	0,069977	0,014896	0,085792	1,19
Тернопількомбікорм	0,610753	-0,030109	0,035590	0,428472	0,043296	1,13
Зборівхлібопродукти	0,919239	-0,013385	0,024880	0,018343	0,029850	1,21

Таблиця Т.2

**Оцінка банкрутства підприємств по заготівлі і переробці зерна у
Тернопільській області за методом Альтмана "Z 1983" (2002р.)**

Назва підприємства	K1	K2	K3	K4	K5	Z
Бучацький КХП	0,28	1,911	0,53	0,05	0,57	3,44
Хоростківський КХП	0,02	0,057	1,62	-0,02	0,41	1,07
Кременецький КХП	-0,13	0,018	2,35	0,18	0,43	1,06
Чортківський КХП	0,09	0,621	15,75	0,30	0,23	7,92
Тернопільський КХП	0,07	0,434	8,67	-0,01	0,32	4,53
Заліщицьке ХПП	0,01	0,091	5,15	-0,25	0,18	2,21
Лановецьке ХПП	0,04	0,557	0,85	0,00	0,79	1,58
Підволочиське ХПП	0,07	0,169	0,60	0,01	0,78	1,20
Збараське ХПП	0,02	0,07	0,01	-0,13	0,74	0,55
Тернопількомбікорм	0,02	0,036	0,43	-0,36	0,60	0,40
Зборівхлібопродукти	0,01	0,025	0,02	-0,10	0,91	0,62

Таблиця Т.3

**Оцінка банкрутства підприємств по заготівлі і переробці зерна у
Тернопільській області за універсальною дискримінантною функцією (2002р.)**

Назва підприємства	X1	X2	X3	X4	X5	X6	Коефіцієнт ймовірності банкрутства
Бучацький КХП	0,0004	1,5255	0,2789	0,1216	0,0222	2,2932	3,7558
Хоростківський КХП	0,0000	2,6517	0,0159	0,2306	0,0082	0,0690	1,5338
Кременецький КХП	0,0109	4,9118	-0,1305	-6,1807	3,0100	0,0211	-30,8942
Чортківський КХП	1,4507	16,7483	0,0877	0,1176	0,3530	0,7456	5,1611
Тернопільський КХП	0,1269	10,1663	0,0748	0,1435	0,0669	0,5211	2,5409
Заліщицьке ХПП	0,0010	1,8488	0,0579	0,0562	0,1416	0,6343	0,8926
Лановецьке ХПП	0,0017	1,6018	0,0663	0,2234	0,0908	0,2970	1,9681
Підволочиське ХПП	0,0000	1,0004	0,0189	0,2201	0,1221	0,0858	1,4145
Збараське ХПП	0,0008	1,6643	0,0178	0,4119	0,1477	0,0433	2,4210
Тернопількомбікорм	0,0044	6,1527	0,0120	0,1102	0,4129	0,1089	1,3046

*Додаток У****Бізнес-план для Чортківського комбінату хлібопродуктів.***

Загальна характеристика. Державне підприємство “Чортківський комбінат хлібопродуктів” підпорядковане Державному комітету України з державного матеріального резерву. Основними видами діяльності ДП “Чортківський КХП” є борошномельна промисловість, заготівля. Загальна земельна площа, що є у користуванні Чортківського КХП, становить 7,08 га, в тому числі в с. Білобожниця – 3,8 га. На даній території розміщені виробничі приміщення, зернові склади та асфальтні площадки для приймання зерна й відпуску готової продукції. Підприємство має три окремих підрозділи (рис. У.1).

На першій центральній території розміщені: адмінкорпус; центральна лабораторія; склад готової продукції місткістю 3,9 тис. тонн, відвантаження борошна з якого здійснюють на автотранспорт і в залізничні вагони; сховища зерна місткістю 10 тис. тонн, прийом зерна для зберігання в яких проводять із залізничних вагонів або двома авторозвантажувачами з автотранспорту. На даній ділянці є склад безтарного зберігання висівок загальною місткістю 200 тонн, зерносушарка ДСП – 32 потужністю 32 тонни зерна за годину. На цій же території є інші підсобні виробничі приміщення: мехмайстерня, електропідстанція, площадка для приймання вологого зерна.

На другій території розміщується млинзавод потужністю 209 тонн переробки зерна за добу. У 1997 р. весь технологічний процес переведено на автоматизовану систему управління за проектом Вінницького ІВП “ІнноВін”. На території млинзаводу є склад сировини місткістю 5 тис. тонн і склад безтарного зберігання борошна місткістю 90 тонн. На цій же ділянці є побутовий корпус, котельня, мехмайстерня, лабораторія млинзаводу, підсобне приміщення для утримання свиней, деревообробний цех.

На третій території у с. Білобожниця, яке знаходиться за 12 км від м. Чорткова, розміщені 9 зернових складів загальною місткістю 25,4 тис. тонн зерна. Діляниця спеціалізується на прийманні, сушінні та зберіганні зерна пшениці, ячменю, гороху, кукурудзи, жита, ріпаку. Приймати зерно з автотранспорту можна

одночасно на восьми авторозвантажувачах. До складів підведена залізнична колія. На цій території розміщені кукурудзокалібрувальний завод потужністю 1,5 тис. тонн за сезон, для очищення та обробки насіння, насіннеобробна станція типу “Петкус” потужністю 2 тонни за годину. Є дві зерносушарки ДСП-50 та ДСП-32 загальною потужністю 82 тонни за годину. Для зберігання паливно-мастильних матеріалів встановлено цистерни на 600 тонн .

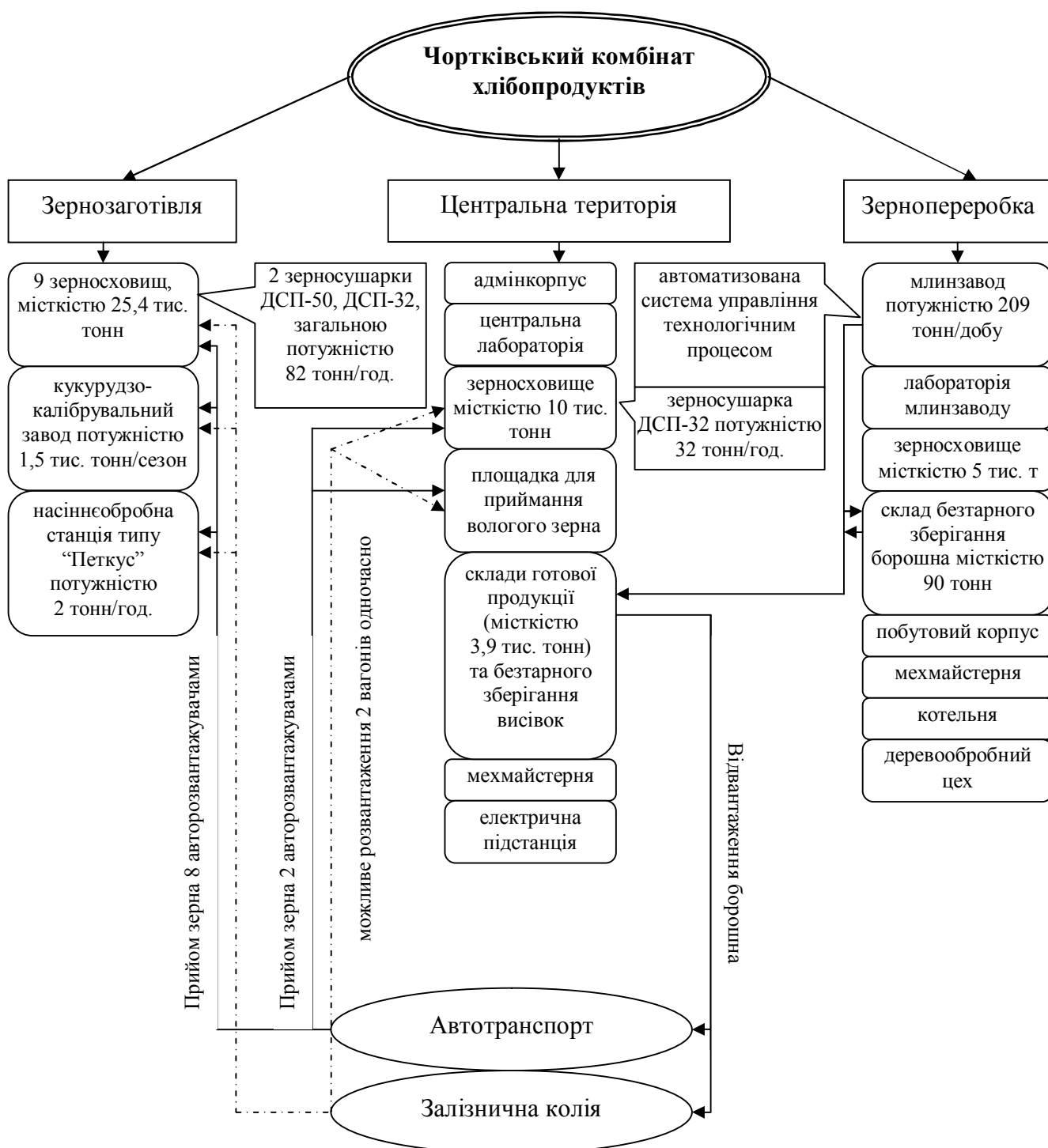

Рис. У.1 Організаційно-структурна характеристика Чортківського КХП

Постачальники технологічного обладнання. Для підвищення ефективності виробничого процесу, збільшення випуску якісної продукції на Чортківському комбінаті хлібопродуктів треба постійно оновлювати та вчасно ремонтувати наявне обладнання. Тому спеціалісти комбінату, користуючись прайс-листами, котрі пропонують заводи-виготовлювачі матеріалів і запчастин, вибирають оптимальний варіант купівлі, враховуючи віддаль перевезення, ціну одиниці виробу, якість матеріалів.

Підприємство має прямі зв'язки щодо постачання матеріалів і запчастин з Могилів-Подільським, Хорольським та Дніпропетровським машинобудівними заводами, які постачають технологічне обладнання і запчастини до нього; заводом “Елеватормаш” (м. Черкаси) – обладнання і запчастини; ВАТ “Приладобудівним заводом” (м. Овруч) – ваговибійні апарати; фірмою “Акта” (м. Київ) – сита, капрон, поролон та ін.; заводом “Спецелеватормельмаш” (м. Одеса) – запасні частини.

Поточний, профілактичний і капітальний ремонт обладнання здійснюють механічні майстерні заводу, запобігаючи поломкам і простоям устаткування.

План технічного розвитку. З метою збільшення випуску борошна та покращення використання виробничої потужності на комбінаті вишуковують можливі резерви зростання ефективності та прибутковості виробництва. Одним із шляхів поліпшення ситуації є підвищення технічного рівня підприємства, його модернізація і реконструкція.

Модернізація ваговибійного апарата АД-50 з можливістю вибою борошна в тару по 10 та 25 кг підвищить якісний рівень надання послуг. В умовах зниження платоспроможності населення розфасовка борошна у малу тару розширить кількість споживачів продукції хлібокомбінату.

Окрім цього, доцільно здійснити технічне переобладнання підприємства, освоїти нові технології. Для поліпшення умов праці та зменшення викидів у навколишнє середовище потрібно замінити фізично зношені циклони 4БЦШ-450, аспіраційної мережі розсівів на фільтри циклони РЦЕ; замінити 10-тонну автомобільну вагу млинзаводу на 30-тонну та перевести її на тензометрію; замінити морально та фізично застарілі ваговибійні апарати ДВМ-50 на нові, вітчизняного виробництва АД-50; замінити фізично зношену комунікаційну сітку зерноочисного

відділення (самопливи з товщиною стінок – 3 мм); з метою раціонального використання робочого часу та технологічного обладнання встановити ваговибійний апарат (вагою мішка 25 кг) – в основному вибійному відділенні. Для цього необхідно провести низку заходів: вибій крупи манної паралельно з борошном – проводити тільки в нічну зміну; вибій борошна в малу тару по 25 кг – проводити в денну зміну та обладнати транспортування борошна через галерею до складу готової продукції, що дасть змогу ліквідувати непродуктивні витрати на перевезення автотранспортом борошна з млинзаводу на склад реалізації продукції; вибій борошна в тару по 10 кг залишити в приміщенні, яке обладнане на сьогоднішній день, встановивши нормальний фасувальний апарат на 10 кг, для збільшення продуктивності вибою обладнати лінію призначену для малих мішків.

Система заходів щодо удосконалення управління, планування та організації виробництва передбачає заміну програми автоматичної системи управління виробничим процесом (АСУВП) на новішу з можливістю підключення її до локальної комп'ютерної мережі, віддаленим контролем за системою та управлінням і т.д.

Зокрема, за повідомленням джерела [61] у Вінницькій області зерносховища обладнали датчиками системи автоматичного регулювання температури, котрі виводять інформацію на монітор комп'ютера про температурний режим у різних точках зернової маси. Якщо температура вища від норми, вмикають систему вентилявання.

Немалу роль у поліпшенні ефективності та прибутковості виробництва відіграє економне використання палива та електроенергії. Розроблено заходи щодо економного використання палива та електроенергії: на всіх дільницях встановити оптичні датчики вуличного освітлення; замінити внутрішнє освітлення у зернових складах м. Чорткова на люмінесцентні світильники; для компенсації реактивної енергії на ТП-319 доукомплектувати конденсаторну установку батареями і перевести в автоматичне управління; замінити газовий лічильник на зерносушарці ДСП-50 (с. Білобожниця) на клас точності 1,0; розробити режимноналагоджувальні карти на кожну зерносушарку; на всіх дільницях ввести постійний щодобовий, а на млинзаводі позмінний обліки використання паливно-енергетичних ресурсів; у

неробочі дні та при незавантаженні трансформаторів в с. Білобожниця і на млинзаводі працювати на одному трансформаторі; в опалювальний сезон у неробочі дні в адмінбудинку та на млинзаводі використовувати по одному котлі; замінити опалювальний котел на млинзаводі на ефективніший.

Вплив на навколишнє середовище. Мета роботи: оцінення забруднення атмосфери, визначення величини допустимих викидів, що гарантують нормативну якість повітря у приземному шарі, розробка заходів, що забезпечують зниження викидів до необхідної межі, побудова карт розсіювання шкідливих речовин в атмосферу.

Норми забруднення навколишнього середовища для ДП “Чортківський КХП” описуються у “Проекті нормативів ГДВ в атмосферу”, розробленому в 1994 р. підприємством ПП “Слота” (м. Тернопіль), затвердженому у Державному облуправлінні екобезпеки Тернопільської області 3.03.1994 р.

До методів, котрі комбінат використовує для контролю за викидами шкідливих речовин, належать: підписаний договір з лабораторією ПП “Слота” (м. Тернопіль) на проведення замірювань викидів у довкілля на межі С 33 кожен рік; ліміт на кількість викидів шкідливих речовин і відходів, затверджений у Держоблуправлінні екобезпеки до кінця 2005 року.

Основні конкуренти та стратегічні можливості підприємства в конкурентній боротьбі.

Підприємство постійно вишукує можливі резерви для поліпшення реалізації продукції і підвищення ефективності виробництва. Одним із шляхів поліпшення ситуації є пошук ринків збуту, що особливо важливо в сучасних економічних умовах. Необхідно врахувати можливості потенційних конкурентів, котрі працюють на одному цільовому ринку.

До основних конкурентів у Західному регіоні можна віднести високопотужні комбінати хлібопродуктів з аналогічним асортиментом продукції і схожими виробничими можливостями Тернопільський, Буцацький, Стрийський, комбінати хлібопродуктів.

Для розширення ринків збуту та підвищення попиту на продукцію комбінату в конкурентній боротьбі застосовуються як цінові, так і нецінові форми конкуренції, зокрема здійснюється розфасовка борошна в дрібну тару, покращення якості продукції,

зниження її собівартості. Широко використовуються сучасні маркетингові комунікації і засоби стимулювання продажу за допомогою реклами в пресі, на телебаченні та радіо, практикується доставка продукції замовнику транспортом комбінату.

Фінансовий план. В результаті проведення заходів, що називалися, а саме: часткової реконструкції виробничого устаткування, підвищення якості продукції, зниження її собівартості, розширення ринку збуту, забезпечення сировиною та матеріалами тощо, очікується поліпшення фінансово-господарських показників комбінату. В основному валовий дохід комбінату у майбутньому залежатиме від випуску та реалізації продукції, наданих послуг іншим організаціям і товаровиробникам.

На комбінаті пропонуються послуги щодо первинної обробки та доведення зерна до стійкого зберігання, від чого передбачається одержати: за зберігання зерна – 10 тис. грн., за послуги щодо переробки зерна – 1500 тис. грн., за послуги транспорту – 40 тис. грн., за послуги по відвантаженню – 20 тис. грн., за сушіння та очищення зерна – 25 тис. грн., за приймання зерна – 20 тис. грн. Всього планується отримати 1615 тис. грн. доходу від наданих послуг. Від випуску та реалізації борошна передбачається дохід у сумі - 5185 тис. грн.

Прогнозований соціально-економічний результат. В результаті виконання даного плану виробничого, технічного та соціального розвитку підприємства, впровадження нових технологій, підвищення якості продукції комбінат досягне більших обсягів виробництва продукції, повнішого забезпечення потреб населення борошном і крупами, збільшення прибутку. Будуть створені нові робочі місця, що збільшить зайнятість населення на виробництві та його соціальну захищеність.

Зі збільшенням обсягу випуску та реалізації продукції відповідно збільшаться відрахування у бюджет у вигляді податку на прибуток, а також відрахування на соціальні заходи.

**Основні фінансово-економічні показники ДП “Чортківського комбінату
хлібопродуктів”**

№ п/п	Показники	Одиниця виміру	2001 р.	2002 р.	Проект 2010 р.	2010 р + - 2002
1	2	3	4	5	6	7
1	Випуск продукції в натуральному виразі – всього	тонн	33493	17346	17400	+54
	в т. ч. крупа манна	тонн	439	194	200	+6
	борошно пшеничне вищого гатунку	тонн	18219	9523	9600	+77
	борошно пшеничне першого гатунку	тонн	12387	6120	6100	-20
	борошно пшеничне другого гатунку	тонн	2448	1509	1500	-9
2	Обсяг товарної продукції в діючих цінах відповідного року	тис. грн.	7170	2550	1800	-750
3	Обсяг товарної продукції в порівнянних цінах станом на 1.01.2002р.	тис. грн.	24306	12150	12250	+100
4	Дохід від реалізації продукції (робіт, послуг)	тис. грн.	20920,5	6734,0	6800,0	+66
	в т.ч. від реалізації борошна, крупи	тис. грн.	18227,1	5134,0	5185,0	+51,0
	- від надання послуг	тис. грн.	2693,4	1600,0	1615,0	+15,0
5	Податок на додану вартість	тис. грн.	3486,8	1122,0	1133,0	+11
6	Чистий дохід від реалізації	тис. грн.	17433,7	5612,0	5667,0	+55,0
7	Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт)	тис. грн.	15422,8	5060,0	4558,0	-502,0
8	Прибуток	тис. грн.	2010,9	552,0	1109,0	+557,0
9	Інші доходи	тис. грн.	2211,5	228,0	90,0	-138,0
10	Інші витрати	тис. грн.	3889,8	718,0	1133,0	+415,0
11	Фінансовий результат:					
	- прибуток	тис. грн.	332,6	62,0	66,0	+4,0
	- збиток	тис. грн.				
12	Податок на прибуток	тис. грн.	121,0	57,0	20,0	-370
13	Чистий прибуток	тис. грн.	211,6	5,0	46,0	+41,0
14	Рентабельність	%	2,2	1,2	1,5	+0,3
15	Фонд оплати праці	тис. грн.	807,0	541,0	587,0	+46,0
16	Середньо облікова чисельність	чол.	197	120	130	+10
17	Середньомісячна зарплата	грн.	341	376	376	-

Додаток Ф

Таблиця Ф.1

Вихідні дані розрахунку потреби продовольчого зерна для забезпечення населення Тернопільської області хлібопродуктами на рівні оптимальної норми споживання (на рік)

Показники	Норма споживання на одну особу, кг				Потреба в продукції для забезпечення потреб населення, тонн				
	0-6 років	6-18 років	18-60 років	60 і більше років	0-6 років	6-18 років	18-60 років	60 і більше років	разом
Хліб пшеничний	23,6	41,5	52,7	52,7	3017	7291	30726	13051	54085
Хліб житній	15,4	22,7	33,2	32,3	1969	3988	19357	7999	33312
Борошно пшеничне	4,6	7,9	9,0	8,8	588	1388	5247	2179	9403
Борошно житнє	0,0	0,0	0,4	0,3	0	0	233	74	308
Манна крупа	0,9	1,2	0,0	0,0	115	211	0	0	326
Пшенична крупа	1,7	2,3	1,0	1,0	217	404	583	248	1452
Гречана крупа	2,4	3,4	2,0	2,0	307	597	1166	495	2566
Вівсяна крупа	0,7	0,9	1,1	1,1	89	158	641	272	1161
Інші крупи	4,1	5,7	0,5	0,6	524	1001	292	149	1966
бобові (горох)	0,6	0,8	1,9	1,9	77	141	1108	471	1796
Макаронні вироби	2,6	3,6	3,6	3,7	332	633	2099	916	3980
Кондитерські вироби	2,5	3,0	6,0	3,7	320	527	3498	916	5261
Фактична потреба в продуктах споживання зернопродуктового підкомплексу	59,1	93,0	111,4	108,1	7555	16340	64950	26770	115614

Додаток X

Таблиця X.1

Розрахунок потреби продовольчого зерна в розрізі зернових культур та районів Тернопільської області для забезпечення населення хлібопродуктами на рівні оптимальної норми споживання за рік

№ п/п	Назви районів	Населення всього, тис. осіб.	Потреба в зерні, всього тонн	У тому числі по культурах					
				пшениця	жито	гречка	овес	кукурудза	горох
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Бережанський	44,6	6050	3720	1750	130	240	110	100
2.	Борщівський	74,6	10120	6220	2930	220	400	180	170
3.	Бучацький	64,8	8790	5410	2550	190	350	150	140
4.	Гусятинський	66,4	9000	5540	2610	200	360	150	140
5.	Заліщицький	52,9	7170	4410	2080	160	290	120	110
6.	Збаразький	60,0	8140	5000	2360	180	330	140	130
7.	Зборівський	46,7	6330	3890	1840	140	250	110	100
8.	Козівський	41,6	5640	3470	1640	120	230	90	90
9.	Кременецький	72,7	9860	6060	2860	220	390	170	160
10.	Лановецький	32,8	4440	2730	1290	100	180	70	70
11.	Монастирський	34,0	4610	2840	1340	100	180	80	70
12.	Підволочиський	45,8	6210	3820	1800	130	250	110	100
13.	Підгаецький	22,5	3050	1880	880	70	120	50	50
14.	Теребовлянський	70,5	9560	5880	2770	210	380	160	160
15.	Тернопільський	61,2	8300	5110	2410	180	330	140	130
16.	Чортківський	80,6	10930	6720	3170	240	440	190	170
17.	Шумський	36,2	4910	3020	1420	110	200	80	80
18.	м. Тернопіль	226,3	30690	18870	8900	680	1230	520	490
Разом		1134,2	153800	94590	44600	3380	6150	2620	2460

Додаток Ц

Основні шукані величини, які введені в модель задачі:

X_1 – посівні площі озимої пшениці, X_2 – посівні площі ярого ячменю, X_3 – посівні площі гороху, X_4 – посівні площі вівса, X_5 – посівні площі кукурудзи, X_6 – поголів'я корів, X_7 – поголів'я молодняку ВРХ на вирощуванні і відгодівлі, X_8 – поголів'я свиней, X_9 – поголів'я птиці, X_{10} – обсяг використання зерна для промислового виробництва хлібопродуктів, X_{11} – обсяг використання зерна для промислової переробки на борошно, X_{12} – обсяг використання зерна для переробки на спирт, X_{13} – обсяг реалізації зерна на ринку, X_{14} – обсяг використання зерна для годівлі корів (виробництва молока), X_{15} – обсяг використання зерна для виробництва яловичини, X_{16} – обсяг використання зерна для виробництва свинини, X_{17} – обсяг використання зерна для виробництва м'яса птиці, X_{18} – загальний обсяг виробництва зерна, X_{19} – обсяг виробництва хлібопродуктів на хлібозаводі, X_{20} – обсяг виробництва борошна і крупи із зерна, X_{21} – обсяг виробництва спирту із зерна, X_{22} – загальна виручка від реалізації продукції, X_{23} – загальна сума витрат, X_{24} – загальний прибуток, X_{25} – прибуток від виробництва зерна і молока, X_{26} – прибуток від виробництва зерна і яловичини, X_{27} – прибуток від виробництва зерна і свинини, X_{28} – прибуток від виробництва зерна і м'яса птиці, X_{29} – прибуток від виробництва зерна і хлібопродуктів на хлібозаводі, X_{30} – прибуток від виробництва зерна і реалізації борошна, X_{31} – прибуток від виробництва зерна і виробництва спирту, X_{32} – прибуток від виробництва зерна і реалізації його на ринку

Розгорнутий запис розробленої економіко-математичної моделі :

Обмеження по використанню землі

$$X_1 + X_2 + X_3 + X_4 + X_5 \leq 1000$$

Обмеження по посіву озимої пшениці

$$X_1 \geq 250$$

$$X_1 \leq 500$$

Обмеження по посіву ярого ячменю

$$X_2 \geq 100$$

$$X_2 \leq 350$$

Обмеження по посіву гороху

$$X_3 \geq 50$$

$$X_3 \leq 250$$

Обмеження по посіву вівса

$$X_4 \geq 10$$

$$X_4 \leq 150$$

Обмеження по посіву кукурудзи

$$X_5 \geq 50$$

$$X_5 \leq 250$$

Виробництво зерна

$$31X_1 + 25X_2 + 19X_3 + 19X_4 + 35X_5 - X_{18} = 0$$

Використання зерна

$$X_{18} - X_{10} - X_{11} - X_{12} - X_{13} - X_{14} - X_{15} - X_{16} - X_{17} \geq 0$$

Використання зерна на корм для годівлі корів

$$8,9X_6 - X_{14} \leq 0$$

Використання зерна для годівлі молодняка ВРХ

$$3,6X_7 - X_{15} \leq 0$$

Використання зерна для годівлі свиней

$$4,2X_8 - X_{16} \leq 0$$

Використання зерна для годівлі птиці

$$0,28X_9 - X_{17} \leq 0$$

Використання зерна для промислового виробництва хлібопродуктів

$$X_{10} - 2X_{19} = 0$$

Використання зерна для переробки на борошно і крупу

$$X_{11} - 1,5X_{20} = 0$$

Використання зерна для виробництва спирту

$$X_{12} - 3X_{21} = 0$$

Використання зерна для реалізації його виробникам і на ринку

$$X_{13} - 0,01X_{18} \geq 0$$

$$X_{13} - 0,2X_{18} \leq 0$$

Виробництво хлібопродуктів на хлібозаводі

$$X_{19} - 0,01X_{18} \geq 0$$

$$X_{19} - 0,35X_{18} \leq 0$$

Виробництво борошна і крупи для реалізації

$$X_{20} - 0,01X_{18} \geq 0$$

$$X_{20} - 0,2X_{18} \leq 0$$

Виробництво спирту

$$1/0,35X_{21} - 0,01X_{18} \geq 0$$

$$1/0,35X_{21} - 0,1X_{18} \leq 0$$

Шукане поголів'я корів

$$8,9X_6 - 0,01X_{18} \geq 0$$

$$8,9X_6 - 0,03X_{18} \leq 0$$

Шукане поголів'я молодняка ВРХ

$$3,6X_7 - 0,01X_{18} \geq 0$$

$$3,6X_7 - 0,03X_{18} \leq 0$$

Шукане поголів'я свиней

$$4,2X_8 - 0,01X_{18} \geq 0$$

$$4,2X_8 - 0,03X_{18} \leq 0$$

Шукане поголів'я птиці

$$0,28X_9 - 0,01X_{18} \geq 0$$

$$0,28X_9 - 0,3X_{18} \leq 0$$

Виручка від реалізації продукції

$$1,47X_6 + 0,473X_7 + 0,315X_8 + 0,009X_9 + 0,105X_{19} + 0,063X_{20} + 0,158X_{21} + 0,032X_{13} - X_{22} = 0$$

Обсяг затрат на виробництво продукції

$$0,711X_6 + 0,359X_7 + 0,24X_8 + 0,007X_9 + 0,08X_{19} + 0,05X_{20} + 0,14X_{21} + 0,001X_{13} - X_{23} = 0$$

Загальний прибуток від виробничої діяльності

$$0,759X_6 + 0,113X_7 + 0,07X_8 + 0,002X_9 + 0,02X_{19} + 0,01X_{20} + 0,02X_{21} + 0,03X_{13} - X_{24} = 0$$

Прибуток на виробництві зерна і молока

$$0,919X_6 - 0,02X_{14} - X_{25} = 0$$

Прибуток від виробництва зерна і яловичини

$$0,19X_7 - 0,02X_{15} - X_{26} = 0$$

Прибуток від виробництва зерна і свинини

$$0,18X_8 - 0,02X_{16} - X_{27} = 0$$

Прибуток від виробництва зерна і м'яса птиці

$$0,0074X_9 - 0,02X_{17} - X_{28} = 0$$

Прибуток від виробництва зерна і хлібопродуктів на хлібо заводі

$$0,042X_{19} - 0,01X_{10} - X_{29} = 0$$

Прибуток від виробництва зерна і реалізації борошна

$$0,063X_{20} - 0,02X_{11} - X_{30} = 0$$

Прибуток на виробництві зерна і виробництва спирту

$$0,13X_{21} - 0,02X_{12} - X_{31} = 0$$

Прибуток від виробництва зерна і реалізації його на ринку

$$0,02X_{13} - X_{32} = 0$$

Знаходження оптимального розподілу посівних площ.

Знаходження максимального прибутку від виробничої діяльності.

Отримані результати:

$$x_1 = 500,00 \text{ га}$$

$$x_2 = 190,00 \text{ га}$$

$$x_3 = 50,00 \text{ га}$$

$$x_4 = 10,00 \text{ га}$$

$$x_5 = 250,00 \text{ га}$$

$$x_6 = 176 \text{ гол.}$$

$$x_7 = 312 \text{ гол.}$$

$$x_8 = 200 \text{ гол.}$$

$$x_9 = 1518 \text{ гол.}$$

$$x_{10} = 696,4 \text{ ц}$$

$$x_{11} = 6964 \text{ ц}$$

$$x_{12} = 1044,6 \text{ ц}$$

$$x_{13} = 15669 \text{ ц}$$

$$x_{14} = 3133,8 \text{ ц}$$

$$x_{15} = 3133,8 \text{ ц}$$

$$x_{16} = 3133,8 \text{ ц}$$

$$x_{17} = 1044,6 \text{ ц}$$

$$x_{18} = 34820 \text{ ц}$$

$$x_{19} = 348,2 \text{ ц}$$

$$x_{20} = 5223 \text{ ц}$$

$$x_{21} = 348 \text{ ц}$$

$$x_{22} = 2024,76 \text{ тис. грн.}$$

$$x_{23} = 1303,12 \text{ тис. грн.}$$

$$x_{24} = 721,64 \text{ тис. грн.}$$

$$x_{25} = 48,46 \text{ тис. грн.}$$

$$x_{26} = 31,96 \text{ тис. грн.}$$

$$x_{27} = 34,02 \text{ тис. грн.}$$

$$x_{28} = 16,28 \text{ тис. грн.}$$

$$x_{29} = 158,3 \text{ тис. грн.}$$

$$x_{30} = 157,91 \text{ тис. грн.}$$

х31 = 32,36 тис. грн.

х32 = 242,35 тис. грн.

```

program Agr;
uses Crt, LinProg;
var
X: array [1..32] of Extended;
I: Integer;
begin
ClrScr;
WriteLn ('Знаходження оптимального розподілу посівних площ...');
Calc1 (x[1], x[2], x[3], x[4], x[5], x[18]);
WriteLn ('Знаходження максимального прибутку від виробничої
діяльності...');
Calc2 (x[6], x[7], x[8], x[9], x[19], x[20], x[21], x[13], x[24]);
WriteLn;
x[10] := 2 * x[19];
x[11] := 2 * x[20];
x[12] := 3 * x[21];
x[14] := 8.9 * x[6];
x[15] := 3.6 * x[7];
x[16] := 4.2 * x[8];
x[17] := 0.28 * x[9];
x[22] := 1.47*x[6] + 0.473*x[7] + 0.315*x[8] + 0.009*x[9] + 0.105*x[19] +
0.063*x[20] + 0.158*x[21] + 0.032*x[13];
x[23] := 0.711*x[6] + 0.359*x[7] + 0.24*x[8] + 0.007*x[9] + 0.08*x[19] +
0.05*x[20] + 0.14*x[21] + 0.001*x[13];
x[24] := 0.759*x[6] + 0.113*x[7] + 0.07*x[8] + 0.002*x[9] + 0.02*x[19] +
0.01*x[20] + 0.02*x[21] + 0.03*x[13];
x[25] := 0.919*x[6] - 0.02*x[14];
x[26] := 0.19*x[7] - 0.02*x[15];
x[27] := 0.18*x[8] - 0.02*x[16];
x[28] := 0.0074*x[9] - 0.02*x[17];
x[29] := 0.042*x[19] - 0.01*x[10];
x[30] := 0.063*x[20] - 0.02*x[11];
x[31] := 0.13*x[21] - 0.02*x[12];
x[32] := 0.02*x[13];
WriteLn ('Отримані результати:');
WriteLn;
for I := 1 to 32 do
Write ('x', I:2, ' = ', x [i] :8:2, ' ');
end.

```